

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR DİN FELSEFESİ PROBLEMİ OLARAK
DİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Mustafa KELEŞ

Danışman
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN

İZMİR – 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bir Din Felsefesi Problemi Olarak Din-Kültür İlişkisi” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Mustafa KELEŞ

.../.../2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Bir Din Felsefesi Problemi Olarak Din-Kültür İlişkisi

Mustafa KELEŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Felsefe Ve Din Bilimleri Programı

Din, içinde doğduğu, yaşamaya başladığı ve kendisine hazır olarak sunulan kültürü etkileyip değiştirirken aynı zamanda bu sürecin içerisinde kendisi de bu kültürden ve kültürel yapıdan etkilenmektedir. Çünkü din, içinde doğup geliştiği topluma ve kültüre yeni anlayış ve yeni bir yaşam biçimi sunarken kendisi de bu kültürel ortamın ve toplumsal yapının etkisi altındadır.

Bundan dolayı bu çalışmada özellikle üzerinde durulan husus; kültürün en önemli unsuru olarak görülebilecek olan dinin kültürden, kültürün dinden bağımsız olarak addedilemeyeceği yargısıdır. Kültür ve din bir madalyonun iki yüzü gibi değerlendirilirse kültürsüz bir dinin veya kültürel yapıdan uzak ve bu yapıdan bağımsız gelişen bir dinin olabilmesi, oluşabilmesi ve şeriatını oluşturabilmesi nasıl imkânsızsa, dinden beslenmeyen ve dini özellikleri içerisinde barındırmayan herhangi bir kültürün de düşünülebilmesi imkânsızdır. Bundan dolayı rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki kültürü, dinin oluştuğu veya yaşadığı ortamdan, çevreden ayrı tutmak, onu soyutlamak, bir anlamda onu yok saymak adeta dinin boşluğa veya muhatabı olmayan boş bir çevreye ve beldeye indiğini varsaymak kadar anlamsızdır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Din, Kültür, Gelenek, Medeniyet, Şeriat.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Relationship Between Religion And Culture as a Problem of
Philosophy of Religion
Mustafa KELEŞ

Dokuz Eylul University
Social Sciences Institute
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Programme

While religion affects and changes the culture that it had been born, live and availably presented in the same time it also affected from this culture and cultural structure during the process. Because religion itself is under the influence of the same cultural environment and social structure while presenting a new insight and way of life to the culture that its born and grow.

The aspect that is especially dwelled on is the conclusion that says the religion that is accepted as the most important element of culture cannot be acknowledged as independent from culture and culture cannot be acknowledged as independent from religion. If culture and religion are evaluated as two sides of a medallion, it is impossible to think of a religion without a culture or a religion that is independent from cultural structure to exist, to create its law and its also impossible to think of any culture that is not nourished from religion and does not contain religious features. Therefore, we can easily say that keeping culture separated or isolated from the environment in which religion is formed or living and ignoring the religion in the culture is meaningless as assuming that religion descends into a void or an empty environment.

Keywords: Philosphy of Religion, Religion, Culture, Tradition, Civilization, Sharia.

BİR DİN FELSEFESİ PROBLEMİ OLARAK DİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DİN	4
1.2. KÜLTÜR	13
1.3. GELENEK	20
1.4. MEDENİYET	23

İKİNCİ BÖLÜM DİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

2.1. DİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ	28
2.2. DİN BİR KÜLTÜR ÜRÜNÜ MÜ?	33
2.3. KÜLTÜR OLMADAN DİN ANLAŞILIP YAŞANILABİLİR Mİ?	37
2.4. DİNİ KÜLTÜRLEŞTİRMEK VEYA KÜLTÜRÜ DİN HALİNE GETİRMEK	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİN VE DİNİN ANLAŞILMASI

3.1. DİN ANLAYIŞININ OLUŞUMUNDA KÜLTÜRÜN ROLÜ	46
3.2. DİNİN ŞERİAT HALİNE GETİRİLMESİNDE KÜLTÜRÜN ETKİSİ	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KÜLTÜR, DİN VE TOPLUM

4.1. DİNİN TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	60
4.2. KÜLTÜR – DİN – DİL İLİŞKİSİ	70
4.3. KÜLTÜR - DİN ÇATIŞMASI	72
4.3.1. Çatışan Din mi? Kültür mü?	75
4.4. KÜRESELLEŞMEDE DİN ve KÜLTÜR	76
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83

KISALTMALAR

Ayrc.	Ayrıca
BÜYBD	Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
c.	Cilt
s	Sayfa
ss	Sayfadan Sayfaya
vb.	ve benzeri
Yay.	Yayınları
Derg.	Dergi
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFVY	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
DAD	Dini Araştırmalar Dergisi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
EÜİFD	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Fak.	Fakülte
MÜİFVY	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

Dinin muhatap olarak kabul ettiği insan, toplumsal ve kültürel bir yapı içerisinde doğar ve gelişir. İşte insanda oluşan din duygusu da bu toplumsal ve kültürel çevre içerisinde oluşmaya başlar. Bundan dolayı din, toplumsal çevre ve kültürel yapıyla etkili bir ilişki içerisinde. Bu sebepten kültürel çevre ve kültürel yapı içerisinde kullanılan dil, orada oluşan değer hükümleri, kültürün alanları ve unsurları, bireyin dini anlama ve ifade edip yaşamalarında önemli bir rol oynamaktadır.

İnsan, her ne kadar kurulu, hazır bir çevre ve kültürel yapı içinde bulunsa veya bu yapıda doğmuş olsa da kendisine ait bir dünya kurmanın zorunluluk olduğunu hisseder ve bir dünya kurmaya girişir. Berger'e göre insan, beşeri bir dünya inşa eder. Bu dünya kültürü meydana getirmektedir. Çünkü ona göre kültür, insanın ürettiklerinin toplamıdır. Üretilen bu alanın bir kısmı maddi bir kısmı ise manevidir.¹ İnsanların yaptıkları aletler, kullanılan malzemeler, araç-gereç, mimari yapılar vb. şeyler maddi kültür olarak değerlendirilir. Bir toplumda benimsenmiş olan dil, din, ahlak kuralları, adetler, dünya görüşü, yasalar manevi kültürü oluşturan değerler içine girmektedir. Buna göre manevi kültür, bir toplumda insanlar arasında benimsenmiş ve yaşanmakta olan duygu, düşünce ve davranışlara yüklenen değerler ve anlamlardır. Bu alan genellikle din tarafından belirlenip oluşturulur. İşte insan, beşeri bir dünya kurma zorunluluğu hisseditip dünya kurarken, yani kültürü oluştururken aynı zamanda da din tarafından kendisine bir dünya kurdurulmaktadır. Yani din, insanın kurmuş olduğu kültürü tekrar kurup kendi denetimine alarak onun üzerinde işlevsellik kazanmaktadır. Din, kültürü kurarak zamanla toplumda kendine ait bir kültür oluşturur. Kültürle din arasında zamanla iç içe geçmeler, zaman zaman da zıtlasma ve çatışmaların ortaya çıktığı görülebilmektedir. Bu ilişki düzeyi iki toplumsal güç olan kültür ve din arasında sürüp gitmektedir. Hangi din olursa olsun içinde bulunduğu veya doğduğu toplumu etkileyip değiştirirken aynı zamanda kendisi de toplumsal ve kültürel yapıdan etkilenebilmektedir. Din, içinde bulunduğu kültürel yapı ve topluma bir yaşam biçimi sunup dünya görüşü kazandırırken kendisi de bu ortamın ve kültürel yapının tesiri altındadır. Dini tamamen kültürün bir ürünü

¹ Peter Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliliği**, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 32.

olarak saymak veya kültürün de tüm yönleriyle ve kurumlarıyla din tarafından oluşturulduğunu, değiştiğini varsaymak gibi bir yanıla düşülmemelidir.

Çünkü din, felsefeden de ahlaktan da daha eskidir. Dolayısıyla din, kültürden daha da eskidir. Bundan dolayı din, kültür ve medeniyeti kendiliğinden ihtiva eder. Jacques Maritain'in de dediği gibi hakiki din, ne insan, ne dünya, ne medeniyet, ne de kültür kaynaklıdır. O Allah tarafından vahyolunmuştur. Hakiki din, her medeniyet ve kültüre aşkındır. Hakiki din, evrenseldir.² Din ve kültür arasındaki yakın ilişkiden dolayı dinde meydana gelen bir değişiklik kültürde de mutlaka kendisini göstermektedir. Louis Dollet'in de dediği gibi "din, doğumundan ölümüne kadar insana yardım eden, onu yöneten biricik hayat biçimi" olduğundan dolayı din-kültür ilişkisi bağlamında hâkimiyeti dine vermek gerekmektedir.³ T. S. Eliot'a göre ortak bir din ve inanca dayalı kültür unsurlarındaki birlik asırlardır toplumları bir arada tutmayı başaran kopmaz bir bağıdır.⁴ *"Din ile kültürü özdeşleştirmeden dini din, kültürü de kültür olarak kabul edip indirgemecilik yapmadan, din ve kültürün arasındaki ilişkiyi kendi saygınlıkları içerisinde ortaya koymak en akılcı bir tutum olarak görülmektedir."*⁵

T.S. Eliot'dan dinin kültür üzerindeki etkisine dair şu alıntıyı yapabiliriz:

*Avrupa'yı bugünkü haline getiren ortak bir Hristiyan geleneğinden ve bunun oluşturduğu ortak kültür unsurlarından söz ediyorum. Eğer Asya gelecekte Hristiyanlığı kabul etseydi bile yine Avrupa kültürünün bir parçası olamazdı. Sanatlarımızın geliştiği ve yakın zamana kadar Avrupa kanunlarının kök saldığı ortam Hristiyanlıktır. Bütün düşüncemiz bu Hristiyanlık çerçevesi içerisinde anlam taşımaktadır. Her hangi bir Avrupalı Hristiyanlığın doğru olmadığına inanabilir. Yine de onun söylediği, imal ettiği ve yaptığı şeyler Hristiyanlık geleneğinden doğar ve anlamını Hristiyan kültüründen alır. Avrupa kültürünün Hristiyanlık ortadan kalktıktan sonra yaşayacağına inanmıyorum. Eğer Hristiyanlık yok olursa bütün kültürümüz de yok olacaktır."*⁶

Eliot dine, kültürü oluşturan, onu kuran, onu besleyen bir gözle bakmaktadır. Zaten dinin kültür üzerinde böyle bir etkin gücü bulunmaktadır. Din ve kültür ilişkisi toplumsal planda din ve kültürün serüveni ve yolculuğudur denilebilir. Bu serüven ve yolculukta din, içinde doğmuş olduğu ortamın kültürel yapısından etkilenebilmekte,

² Murtaza Korlaelçi, **Din Kültür İlişkisi**, Felsefe Dünyası Dergisi, Ankara, sayı, 8/Temmuz, 1993, s. 45.

³ Korlaelçi, s. 46.

⁴ Thomas Stearns Eliot, **Kültür Üzerine Düşünceler**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1987, s. 98.

⁵ Korlaelçi, s. 47.

⁶ Eliot, ss. 135-136.

aynı zamanda da o yapı içerisinde kendi inanç ve dünya görüşüne uyan uygulamalarını kabul edebilmekte, inanç ve dünya görüşüne ters olan uygulamaları reddederek kültürle olan ilişkisini kısmi kabul, kısmi ret, tamamen kabul veya tamamen ret şeklinde ortaya koymaktadır. Şu da bilinmelidir ki din, başlangıçta içinden çıktığı kültüre karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. bu sebeple din, kültür karşısında baskın olabilirse kültürü kontrol etme gücüne kavuşabilir. Eğer tersi olursa kültürel yapı içinde tahrif olup zamanla kültür dini olabilir veya yok olup gidebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DİN

Türkçede kullanılan din kelimesi kök yapısı sebebiyle Arapça mı yoksa Farsça mı olduğu tam olarak netleştirilemeyen, fakat sözlüklerde⁷ Arapça bir kök yapısına sahip olduğu öne sürülen ve eski Türklerde ruh, nefes, can, vicdan anlamlarına karşılık gelen din kelimesi,⁸ aslına bakılırsa etimolojik yapısı itibariyle tam da çözülememiş bir problem olarak önümüze çıkmaktadır.

Bazı araştırmalara göre, Arapça bir ifade olan “din” kelimesi Arami ve İbrani bir kökten Arapçaya geçmiş olup “hüküm” manasına gelmektedir. Aynı zamanda din kelimesi saf Arap dilinde “örf” ve “âdet” anlamını da ifade etmektedir. Bazı araştırmalara göre de Eski Farsça’da ve Avesta metinlerinde din kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “daena” veya Orta İran’da kullanılagelen “den” kelimesinden alınmış veya bundan türetilmiştir. Bu tezi savunanlar din kelimesinin Farsça “daena” kelimesine yakın olup ondan alınarak, “dâne”, “yedînu”, “dînun”, “diyânetun” tarzında şekillendiğini, bu kelimenin İslam’dan önceki Arap toplumunda ve Arap dilinde de kullanıldığını, örf ve adet anlamının da bu şekilde ortaya çıktığını ileri sürmektedirler.⁹

İslam literatüründe din kavramının kelime olarak kökü Arapçadaki “deyn” kelimesine dayandırılarak bu kelimenin mastarı veya ismi olduğu yönünde Müslüman dilciler tarafından ileri sürülen bir takım beyanlar vardır. Mesela dil âlimi Cevheri’ye göre din; “adet-durum” anlamlarına gelmesine binaen, “ceza” ve “mükâfat” anlamlarını da taşımakla beraber “itaat” anlamını da bünyesinde barındırmaktadır. Ona göre din, bu anlamları taşımakla birlikte “itaat” de bildirmektedir.¹⁰ Yine bir başka dilci ve kavram tanımlayıcısı olan Ragıb El İsfahani

⁷ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lugat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s. 222.

⁸ Cavit Sunar, **Din Nedir?** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1963, cilt, X, sayı, 1, ss. 64-65.

⁹ Günay Tümer, **Çeşitli Yönleriyle Din**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXVIII, sayı I/1987, ss. 213-267. Ayrıca bkz. Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 30.

¹⁰ Günay Tümer, “Din”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, cilt, 9, ss. 312-320.

de dine “itaat” ve “ceza” gibi anlamlar yüklemektedir.¹¹ Lisanu’l-Arab’ın yazarı İbn Manzur, dine literatürdeki gibi itaat ve ceza anlamlarını vererek bunların yanında dine hesap anlamını da katıp ona islam kelimesini de ilave ederek bir anlamda dine teslimiyet manasını da vermiştir.¹² Yine literatürde karşımıza çıkan ve dinin onlarca anlam ifade ettiğini savunan Âsım Efendi de dini; ceza ve mükafat anlamına gelmesinin yanında İbn Manzur gibi islam kelimesi ile teslimiyet ifade ettiğini belirtip, Cevheri gibi örf ve âdet anlamlarına geldiğini söylemektedir. Yine onun gibi dine itaat anlamını vermekle beraber hüküm anlamı da taşıdığını, hesap ve “hâkimiyet” anlamlarına da geldiğini belirterek “inkıyat” manasını da verebileceğimiz dine, “millet” anlamını da eklemiş ve onun “şeriat” ifade ettiğini belirtmiştir.¹³

Bazı Batılı araştırmacılar da din kelimesini, Arapçadaki “dyn” (borç-yükümlülük) kelimesinin zamanla değişime uğramış şekli olarak değerlendirmişlerdir. Mesela bunlardan biri olan L. Gardet din kelimesinin Farsça olmadığını ve Farsçadan türetilmediğini söyler. Çünkü Kadim İran’ın dini olan Mazdeizm ile Ârami ve İbrani bir dil grubunun üyesi olan, bu kültürün dil kodlarını ifade eden, Sâmi geleneğine hitap eden ve Arap coğrafyasında ortaya çıkan İslam dini arasında din fikri bağlamında herhangi bir benzerliğin ve de yakınlığın bulunmadığı ortadadır. Çünkü aynı dil ailesine mensup olan ve Sami dil grubunda bulunan İbranice ve Arapçadaki hüküm belirten din ile Arapça kökenli “deyn”in ifade ettiği anlamların arasında çok da fazla bir farklılık ve değişimin olmadığı açıktır. Bu bakımdan Arapça bir köke sahip olan “deyn” mastarını semantik olarak incelediğimizde, zamanında ödeme yapılması-zamanında ödenmesi gerekli olan borç anlamındaki “deyn” kelimesi zamanla yaşadığı kültürde örf-adet anlamlarını ifade eden Sami gelenekteki hüküm manasına istinaden zaman içerisinde din şeklini almış, İslamiyetle beraber de Allah’ın hükmü ve yönetimi anlamlarına dönüşmüştür.¹⁴ L. Gardet’in açıklamasına ilave şu söylenebilir: Din bir anlamda borç-yükümlülük, sorumluluk anlamlarını içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda

¹¹ Rağıb El İsfahani, “Deyn”, **Müfredat**, Ed. Umut Hasanoğlu, Çıra Yayınları, Tercüme, Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, 2012, ss. 393-394.

¹² İbn Manzur, “Deyn”, **Lisanu’l-Arap**’tan aktaran, Günay Tümer, **Çeşitli Yönleriyle Din**, AÜİFD, s. 214.

¹³ Tümer, “Din”, **DİA**, ss. 312-320.

¹⁴ Tümer, “Din”, **DİA**, ss. 312-320.

din kelimesi Allah'a karşı olan sorumluluk ve O'na karşı yapılması gerekli olan şeylerdir. Bir anlamda borçlunun borç sahibine ödemesi gereken borcu gibi din de bireyin tanrıya karşı yapması gerekli olan ve ondan yapması istenilen görevleri ve ödevleridir diyebiliriz.

Bu açıklamalara dayanarak din kelimesiyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Kelime olarak din; yol, hüküm, âdet, ceza(karşılık), itaat, iman, teslimiyet, gidiş, ibadet, hesap (borç ödeme, sorumluluk), saltanat, idare gibi anlamları içersinde barındırmakla beraber, hâkimiyet ve teslimiyet gibi zıt anlamları da bünyesinde taşıyarak bir paradoksa yol açmaktadır. Bu anlamlar bütünü dikkate alındığında bu paradoks şöyle çözülebilir.

Din, iki taraflı ve iki yönlü bir ilişkiyi bünyesinde barındırmaktadır. İlki (beşeri yönden), boyun eğen, yol tutan, âdet edinen, itaat eden, ya da boyun eğmenin tersini yapan, kafa tutan, tanrısal buyruğa direnen taraf; ikincisi de, hükmeden, ceza-mükâfat-karşılık veren, dinin sahibi tanrısal taraf. İşte bu iki tarafı düzenleyen kanun dindir. Bu durum din-kültür ilişkisi çerçevesinde değerlendirilecek olursa ve konuya karşılıklı kurulan ikili ilişki sürecinden hem etkin tanrısal taraf hem de etkin insan tarafı dikkate alınarak bakılacak olursa her ikisinin de dinin tabiatını ortaya koymada, onu şekillendirmede aktif role sahip oldukları görülecektir. İnsan da bu olgunun içerisinde olduğundan dolayı din; tarih, toplum, kültür ve geleneği şekillendirme ve ona yön verebilme gücüne de sahiptir ve aynı zamanda insan da üretmiş olduğu kültürle dine etki edebilme imkânına kavuşmuştur. Din, kültürün devamını sağlayan, onu oluşturan ve onu besleyen en büyük etkidir. Aynı zamanda din, kültürel bir kimliğin oluşumunu sağlamada ve bunu milli bir şekle sokmada da kültürün önemli bir destekçisidir.

Konuya başlamadan önce şunu belirtmek gerekir ki burada din kavram olarak ele alınmakla beraber, onun anlamlandırılmasında muhataplarının tarihsel arka planı ve kültürü de ele alınarak inceleme (anlatım) yoluna gidilmiştir. İnsanın doğuştan getirdiği varoluşsal bir nitelik taşıyan ve dinin ne olduğuna dair yine dinin nasıllığı ve neliğine yönelik olarak sorulagelen din nedir? Nasıl bir mahiyete sahiptir gibi sorular Ontolojik bir nitelik taşıyan varlık nedir sorusu kadar genel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı yapılacak din tanımlamalarının büyük çoğunluğu bir yere kadar öznellik belirtecektir. Yapılacak her din tanımı, tanımı yapacak olan

bireyin kendi şahsında şekillenecektir. Bu durumda karşıdakini tatmin edici özellikle bir tarif yaparak, herkesin umduğunu bulduğu bir tarif yapmak oldukça zor görünmektedir. Bundan dolayı dini tarif etme işlemi yerine onu oluşturan temel niteliklerin belirlenmesi yoluna gidilebilir.¹⁵ Çünkü dini tanımlamada kişinin yetiştiği çevre, kültür, gelenek hep iç içedir. Bundan dolayı dinin olduğu ortamı göz ardı ederek sağlıklı bir din tanımı yapılamayabilir. Çünkü kişinin din duygusunun ve din anlayışının oluşumunda ve ayrıca bireyin dini nasıl anlamlandıracağı, din ve dünya görüşünün oluşumunda içinde doğduğu ortamın kültürel kodları etkili olmaktadır. Çünkü bireyin, din dâhil, dünya görüşü bile bu atmosferde şekillenmektedir. Bu duruma konumuz olan din-kültür ilişkisi sürecinin penceresinden bakıp iki uç kutup teşkil eden aydınlanmanın, modernitenin ve sekülerizmin filizlenmeye başladığı ortamdaki bir örnek verecek olursak; bir Avrupalının dine bakışını, onun arkasında yatan dinsel bakış oluşturan tarihsel süreci ve o geleneği anlamadan veya bilmeden onu anlamamız veya bunu anlatmamızın imkânsız olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda bulunacağımız yargılar ve çıkarsamalar boşlukta kalacaktır. Bir örnek olarak kilisenin yaptığı dogmatik ve akıl dışı uygulamalar ve zaman içerisinde Hz. İsa'nın tebliğinden sonraki gelenek içerisinde Hristiyanlığın yaşadığı ortamların kültürel kalıplarına girerek aldığı şekiller sonucu Avrupa'nın kabul etmiş olduğu din olan Hristiyanlığın, zaman içerisinde asli tabiatından koparak, vahyin getirdiği formdan çıkıp yaşadığı ortamda, toplumda, coğrafyada oranın kültürel kalıplarına girerek aslını kaybetmesi sonucunda dinsel yönden bozulmuş ve adeta çökmüş diye nitelendirebileceğimiz dinsel ortamında yetişen Marx'ın, dini nasıl anladığına bakacak olursak, ya da dine nasıl yaklaştığını değerlendirecek olursak şunlar söylenebilir; Marx dini, insanların kendi kendilerini avundurma aldatmacası ve kandırmacası anlamında afyon olarak nitelemektedir. Burada din, iki yönden ele alınmakta olup kalpsiz, duygusuz bir üst ve egemen yapı veya sınıf tarafından halkın uyutulması, etkisizleştirilmesi için kullanılan bir araç, suyun yüzeyinde batmadan kalabilmek için çırpınan canlılar gibi insanların da toplumsal olayların yüzeyinde su misali aşağı batmadan tutunup kalabilmeleri için avuntuları serapları kendilerini aldatmacalarıdır.¹⁶ Marx'ın dini bu şekilde yorumlaması onun dinden uzak, hiçbir dini kabul etmeyen, seküler, maddeci bir ideolojik bakış açısını yansıtmakta ve hayat

¹⁵ Recep Kılıç, **Din Kültür İlişkisi Üzerine**, Ötüken Yay. İstanbul, 2015, s. 12

¹⁶ Yümnü Sezen, **Kültür ve Din, Türk-İslam Örneği**, İz Yay. 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 16

düzeninin, din dâhil dünya görüşünü bu çizgide anlamlandırmasına sebep olmaktadır. Çünkü madde ve tabiat düzeninden öteye gitmeyen, insanın maddeye tabiata ve olaylara hâkim olmasını yine maddi yoldan gören bu felsefi ideoloji dini bu şekilde yorumlamaktadır. Marx'a göre sadece Hristiyanlık değil bütün dinler afyondur. Bu da seküler kültürün Marx üzerindeki etkileridir denebilir.

Diğer taraftan Nietzsche'ye baktığımız zaman din, Ona göre bir suçluluk hissi, dışarıya patlak vermeye imkân bulamayan ve içe doğru yönelen içgüdülerden doğan bir ruh hastalığıdır. Din adamları da bu ruh hastalığına günah adını vermişlerdir. Bunun sonucunda din kurumu da bu patolojiyi kullanarak dindarlığı doğurmuştur ve hatta din, insanlığa kendini zorla kabul ettirmiştir. Tıpkı, tıbbın gücünü ve etkisini insanların hastalıklarından yararlanarak kurması gibi.¹⁷

Marx ve Nietzsche'nin din hakkındaki görüşlerini biraz daha açacak olursak şöyle bir sonuca gidebiliriz. Marx da Nietzsche de aydınlanma döneminin sonucunda oluşan dinsel ve düşünsel krizin göbeğinde doğan, o havayı soluyan, o mecrada büyüyen ve o atmosfer içerisinde dine ve toplumsal olaylara, ahlak vb. alanlara bir yorum getiren ama bu yorum ve düşüncelerini de aydınlanma düşüncesinin getirmiş olduğu kriterlerden ve düşünsel atmosferden, sekülerizmden bağımsız yapmayan iki düşünür olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Marx da Nietzsche de seküler bir bakış açısıyla dinin ve tanrının, insanın kendi ürünü olduğunu söylemekte, insan tarafından kurulan dinin, kültür içinde kültür tarafından kurulup, zamanla da insanı sınırlandırdığını, kültürü kurduğunu söylemekte, dini ve tanrıyı hayatın dışına atmak istemektedirler. Çünkü Nietzsche, din ya da tanrı neden vardır gibi sorularla uğraşmamış, bunların hiç olmaması gerektiğini öne sürmüştür. Bunun derinine inip o günkü Avrupa'nın Hristiyan dinsel ortamını okuduğumuzda, Nietzsche'nin tavrını, dini sömürü aracı olarak kullanan kilise ve papazlara karşı bir başkaldırı olarak görmek gerekir. Çünkü bu düzensizliğin ve çözülmenin içinde artık Tanrının öldüğünü ve bunu bizzat kilisenin ve papazların yaptığını vurgulayarak, Hristiyan dünyasını Tanrıyı nasıl hayatın dışına attığını ve onu elleriyle bizzat öldürdüklerini, onun ölüm ilanının da kendisi tarafından yapıldığını söyler. T. S. Eliot'a göre sadece bir Hristiyan kültürü, bir Voltaire veya bir Nietzsche yaratabilirdi.¹⁸

¹⁷ Yümni Sezen, **Kültür ve Din**, s. 18

¹⁸ Thomas Stearns Eliot, **Kültür Üzerine Düşünceler**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 135.

Bu seküler düşüncenin aksine, insanlığın başlangıcından şimdiye kadar yapılan araştırmalarda görülmektedir ki insanlık tarihinin en eski kurumsal yapılarından biri olan din, insanlık tarihi kadar eskilere gitmektedir. Din, her zaman kültürle iç içe olmuştur. Aynı zamanda kültür içerisinde kültürel unsurlar kadar fark edilebilen bir nitelik taşımaktadır. Hatta en belirgin kültürel unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. Dini sanat, dini musiki, dini edebiyat, dini mimari yapılar dinin kültüre yansıyan formlarıdır. Din; inanç, ibadet, ritüeller, emir ve nehiyler sistemi olarak kültürün başat unsurudur diyebiliriz. Dinin kültüre yansıyan bu formları görülebilir, işitilebilir olmasına rağmen bu algılar ve yansımalar insanların iç dünyalarındaki tanrı ve din duygusunun nasıl nitelendirilebileceğine dair bir takım güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan din, insanlığın bu tür varoluşsal problemlerine ve sorunlarına cevap bulmaya çalışmaktadır ve bunlara cevap bulma yoludur da denebilir.

Din olgusu insanın kendi öz varlığı hakkındaki şuur ile birlikte ortaya çıkar ve bu şuur ile birlikte gelişir.¹⁹ İnsanın bir manevi dünyası vardır. Bu dünya onun manevi iç hayatı, ruhu ile alakalı ve onun semeresi olan olguları ihtiva eder. Bütün manevi kurumlar, tezahürler, oluşumlar, tarihi ve içtimai bir realite olarak bu iç tecrübenin verimidir. Rudolf Otto'nun dediği gibi "din" bir anlamda kutsalın tecrübesidir.²⁰

Din, müteal ve kutsal bir yaratıcıya isteyerek bağlanma, teslim olma ve onun iradesine tabi olmadır. Dini şuur dediğimiz şeyin fikri, hissi ve iradi yanları vardır. Din birtakım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara göre bir takım iradi faaliyetlerde bulunma meselesidir. Fikir ve his cephesi, işte bu iradi faaliyetler vasıtasıyla yaratana ibadet yaratılana hizmet şeklindeki ifadesidir.²¹ Dinler arasında büyük benzerlikler vardır. Tanrı, nübüvvet, iman, vahiy-mucize, kutsal kitap, mabet vb. kavramlar dinlerde ortak kavramlardır. Fakat unutulmamalıdır ki dinler bu kavramlara yükledikleri anlamlara göre birbirlerinden ayrılırlar.²²

İslam bilginleri arasında dini; akıl sahiplerinin kendi hür iradeleriyle, kendinden iyi olan işlere sevk eden ilahi bir olgu olarak tanımlamak yaygındır.

¹⁹ Tümer, **Çeşitli Yönleriyle Din**, AÜİFD, s. 221

²⁰ Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik**, Toplum Bilim Yazıları-I, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2016, 1. Baskı, s. 117

²¹ Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, DEÜ. Yay. 1. Baskı, İzmir, 1987, s. 5

²² Kılıç, s. 12

Mesela Cürcani tanımı şöyle yapar: “*Din, akıl sahiplerini peygamberlerin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur.*”²³

Hristiyan düşünce dünyasında Anselm, Hartshorne, Tillich gibi düşünürler için dinin en temel kavramı tanrıdır. Dinde, varlık, değer ve bilgi açıklanırken tanrıya müracaat edilir. Çünkü tanrı var olanların kendisiyle varlık olma ve değer kazandığı en nihai varlıktır. Dinler arasındaki bu fark nihai varlığa yüklenilen anlamdan kaynaklanır. On sekizinci asrın sonunda dini saçma bir şey olarak gören aydınlanma düşünürlerini tenkit eden Schleiermacher ise dini, Tanrıya karşı duyulan mutlak bağımlılık hissi olarak tanımlar.²⁴

Tolstoy da aydınlanma sonrası Avrupa’da dine karşı gelişen olumsuz havayı tenkit için şunu söylemiştir: “Hiçbir devirde ve hiçbir yerde insanlar dinsiz yaşamadığı halde karaciğeri solda olduğunu söyleyen Maliere’nin gönülsüz doktoru gibi, günümüzün okumuşları da bütün bunları değiştirdik diyorlar. Dinsiz yaşayabileceğimizi ve yaşamamız gerektiğini söylüyorlar. Ancak dün de bugün de din, insan toplumlarının harekete geçiricisi ve yüreği olarak kalmayı sürdürüyor. Nasıl ki yüreksiz yaşanmazsa dinsiz de, din olmaksızın da aklı başında bir yaşam sürdürülemez. Dün gibi bugün de insanın sonsuzla Tanrı ya da Tanrılarla ilişkisinin dışı vurumu, devirlere ve halkların gelişmişlik düzeylerine göre farklılık arz ettiği için birçok farklı din vardır. Ancak aklı başında insanın ortaya çıkışından buyana dinsiz yaşayabilmiş tek bir insan toplumu olmamıştır.”²⁵

Kitap verilmiş ve buna bağlı bir şeriat oluşturmuş olan kitaplı dinler diye tarif edilen; İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri göz önüne aldığımızda bu dinlerde birbirlerine bağlı birini diğerinden ayıramayacağımız dinin sacayağını oluşturan, inançla ve itikatla ilgili olan, ibadetle ilgili, ahlakla ilgili mevzuat ve hususlar dinin olmazsa olmaz nitelik taşıyan yönleridir. Bu sebeptendir ki dinin tam olarak kapsamlı bir tanımını yapabilmek için dinin barındırdığı bu alanlara hak edilen önemin verilmesi gerekmektedir. Bu üç alanı dikkate alarak bir tanım yapacak olursak dini şu şekilde tarif edebiliriz. Din, hem bireysel hem de içtimai toplumsal yön barındıran, belli fikir ve ritüellerle sistemleşen, kendisine inananlarına bir hayat tarzı sunan ve yine onlara kendisinin belirlediği bir dünya görüşü kazandırıp,

²³ Tümer, “Din”, **DİA**, s. 312. Ayrıca bkz. Kılıç, s. 12

²⁴ Kılıç, s. 13

²⁵ Tolstoy, **Din Nedir**, Ema Klasik Yay. İstanbul, 2017, 4. Bölüm, s. 15

inananlarını bunun etrafında toplayan bir kurumdur. Din aynı zamanda değer koyan değer biçen ve yaşama tarzı sunan bir olgudur.²⁶

Din, toplumların yaşamasını, varlığını kendi kültür değerlerini, örfünü, gelecek nesillere ulaştırmak için en başta gelen içtimai (sosyal) bir olgudur. Din, bazı sosyal olayların bizzat kendisinden çıktığı ara olgu ya da faktördür. Bu sebeple dinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü insanın var olduğu her zamanda din var olagelmıştır. Nerede insan varsa orada din de vardır.²⁷

Din, toplumların, milletlerin kendi kültürel veya milli değerlerini sonraki zamanlara taşıyan, bunu yaparken de kültürü etkileyen ve aynı zamanda da kültürden de etkilenen, geleceğe dönük olan toplumun ya da bir ulusun lokomotifidir. Çünkü din ile bağını koparmış olan toplumlar geleceğe yönelik milli olarak yaşama fırsatlarını kaybetmişlerdir. Örneğin; Orta Asya Türk toplumlarından Macarlar bir zamanlar Türk'tü. Türk'ün örfünü, âdetini, töresini yaşıyor ve yaşıyorlardı. Avrupa'ya göçten sonra Hristiyanlaşınca O kültürün öğelerini bünyesine taşıyınca Türklüklerini de kaybettiler. Buna bir örnek de Hazar Türkleridir. Onlar da Yahudiliği seçince Türklükleri zamanla ortadan kayboldu. Çünkü seçilen veya kabul edilip yaşanılan dinin töresini, örfünü, kültürünü benimseyip onu yaşamaya başladılar. Yüzyıllar içerisinde o toplumun yerini; dinlerini yaşamaya başladıkları toplumun ve milletin örf, âdet ve gelenekleri alınca eskiden eser bile kalmadı. Dinin şekillendirdiği ya da o dine tabi olunan kültürün şekillendirdiği yeni bir toplum ortaya çıkıverdi. Bunlara bir örnek de Mısır Gıpti halkını örnek verebiliriz. Onlar İslamiyet'le tanışınca İslam dinini alıp kendi kültürleri ve kültür yapıları içinde eritip forma sokmak yerine Araplaşmayı tercih ettiler ve Arapların kültürünü dilini her şeyini olduğu gibi kabul edip İslamiyet'i benimsediler. Orta Asya veya Oğuz Türklerine gelince, onlar İslamiyet'i Arap kültürü ile değil, sadece onu din olarak aldılar ve İslam'ı kendi kültürlerine te'vil ederek yorumladılar.

İşte din-kültür ilişkisi de bu noktada bir anlam ifade etmekte ve ilişkinin başlangıç süreci olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü kendi bulunduğu ortamdan ayrı ilk başlangıçta nazil olduğu millet ya da topluluktan başka bir millete ulaşan ya

²⁶ Aydın, s. 5

²⁷ Kamiran Birand, **Dinin Mahiyeti Üzerine**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Derg. Ankara, 1959, c. 6, sayı, 1, ss. 120-134. Ayrıca bkz. K. Birand, **Din Kavramının İncelenmesi Hakkında**, AÜİFD. Ankara, 1961, c. 8, sayı, 1, ss. 1-6

da yayılmaya başlayan din, başlangıçta ilk nazil olmaya başladığı o milletin, o toplumun yaşadığı kültürel kodları kullanarak o kültürel atmosferde filizlenip, farklı toplum ve milletlerde kurucusunun ve sistemleştiricisi olan peygamberin içinde bulunmadığı farklı millet, kültür ve topluluklarda nasıl yaşama şansı bulacaktı? Veya bu yeni toplum dini nasıl yaşayacaktı? Çünkü hem kendisinin eskiden getirmiş olduğu geleneği, kültürü ve milli bir kimliği bulunmakta, hem de kabul edilen yeni dinin getirmiş olduğu bir kültür, bir öğretiler sistemi bulunmaktadır. İşte bu iki durum arasındaki ince çizgiyi koruyarak, hem kendin kalarak, hem de yeni dine bağlı olarak nasıl bir kültür oluşturulacak ve kültürün hayata yansıyan yönü olan nasıl bir gelenek şekillendirmek gerekecektir? Burada Müslüman Türkler, İslamiyet'i kendi bünyelerinde, kendi kültürel kodlarında eriterek onu te'vil yoluyla işleyip ona yeni bir form kazandırma başarısını göstermişlerdir.

1.2. KÜLTÜR

Almancada “cultur”, Fransızca ve İngilizcede “culture”, Latince “culture” kelimeleri ile ifade edilip dile getirilen kültür sözcüğü Türk Dil Kurumu sözlüğünde şöyle tanımlanmaktadır:

*Tarihsel ve toplumsal gelişme evresi içerisinde oluşturulan bütün maddi ve manevi değerler ile bunların oluşmasında, sonraki gelecek nesillere iletilmesinde kullanılan, insanın ve doğal toplumsal çevresine egemenliğin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olup, bir topluma ya da bir millete özgü düşünce ve sanat eserlerinin tümüdür.*²⁸

Kültür, bir toplumun kendi iç yasalarına göre, biçim kazanmasını ve gelişmesini ifade etmesi ile birlikte tarihi sürekliliği içerisinde insanlar yoluyla ve insanlarda gerçekleşen tinsel biçimlenme süreci, insanın tinsel başarıları ve yaratışlarını da ifade etmesine ek olarak tüm olarak tinsel ve törel yaşam, geniş bir toplumun bütün alanlarında müşterek olan dinsel, ahlaksal, estetik, teknik ve bilimsel nitelikteki toplumsal olayların tümüdür.²⁹

Kültür, aletlerden ve tüketim mallarından çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır. Biz, ister çok yalın ya da ilkel bir kültürü irdeleyelim, kısmen maddi, kısmen insana özgü, kısmen de manevi olan kocaman bir aygıt ile karşılaşırız.³⁰

Kültür, toplumun bireylerinin tarih boyunca ortaya koydukları maddi ve manevi değerler olarak tanımlanabilir. Kültür, maddi ve manevi diye ikiye ayrılıp incelenmektedir. Maddi kültür, insanların yaptıkları aletler, kullandıkları malzemeler, binalar, araç-gereçler, giyisiler vb. şeylerdir. Bir toplumda insanlar arasında benimsenmiş ve yaşatılmakta olan duygu, düşünce ve davranışlara yüklenen anlam ve değerler de manevi kültürü oluşturmaktadır. Mesela dil, din, inanç, ahlak kuralları, örf ve adetler, dünya görüşü, yasalar ve hukuk kuralları bu kategorinin içine girmektedir. Konumuz olan din kültür ilişkisi de bu kanaldan ilerlemektedir.

²⁸ **Türk Dil Kurumu Sözlüğü**, “Kültür”, TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005

²⁹ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp yayınevi, 16. Baskı İstanbul, 2017, s. 122

³⁰ Bronislaw Malinowski, **İnsan ve Kültür**, çev. M. Fatih Gümüş, Verso Yay. 1. Baskı, Ankara, 1990, s. 39

Tabiattaki diğer bütün varlıklar gibi, onun ayrılmaz bir parçası olan insan, soyutlamalar yapma özelliği, varlıkları ve kavramları adlandırma zihni yeteneği ve algıları değerlendirip onları analiz ve sentez etme kabiliyeti ile doğadaki diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsan, tabiatın diğer yaratılmışlarına göre varlığı adlandırma, onu anlamlandırma ve doğadaki varlığı zihinde tasarlayarak soyutlama yapabilme becerisine ilave olarak bütün bu özelliklerini bir arada toplayıp onları anlamlı kılan düşünme özelliği ile diğer canlılardan farklıdır. Çünkü insan, kendisinin en önemli yetisi ile zihinsel faaliyetlerde bulunur. İçinde bulunduğu çevreyi, ortamı, yapıyı bu zihinsel faaliyetlerin sonucunda şekillendirir. Bu durumda insan eflatunun tabiriyle “toplum düzeni”³¹ içinde yaşamını sürdüren, Aristo’nun ifadesi ile de “siyasal varlık”³² haline gelerek, hem kendi cinsinden olan varlıklarla hem de kendinden olmayan farklı varlıklarla hem de tabiatla ve doğayla bir ilişki içerisinde bulunarak kültürel bir varlık haline gelmektedir.

İnsan, aklı yetisi ve bu yetinin kazandırmış olduğu düşünme, analiz etme ve yapacaklarını iradeli olarak gerçekleştirebilme özelliği ile kültürel varlık olarak tanımlanmaktadır. Çünkü diğer canlılarda yapılan eylemler içgüdüsel olarak yapıldığı için insan dışındaki varlıkların eylemlerini, hal, hareket, tavırlarını “kültür” kategorisi içerisinde değerlendiremeyiz. Buna ek olarak insanın da fizyolojik zorunluluk olarak yapmak zorunda kaldığı hal, hareket, tavır ve davranışlarını ya da irade dışı yaptıklarının sonuçlarını da kültür kategorisi içerisine yerleştiremeyiz. Mesela; fizyolojik zorunluluk olan insanın uyuması, çocuk sahibi olması gibi doğal durumlar kültür kapsamına giremez. Ancak burada şöyle bir durum da ortaya çıkmaktadır. Bunların giderilmesi, tatmini, kontrolü ve denetimi kültürel kalıplar içerisinde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı bunların sonucu kültürel dir denilebilir. Bu yönüyle kültür, biyolojik kalıtım yoluyla elde edilen olmayıp öğrenilen³³, iradeli, bilinçli bir eylemin sonucu olmaktadır. Ancak bu durum her zaman ve her kültür için geçerli olmayabilir. Otomatik olarak gerçekleşenler de vardır. Çünkü hazır bir kültür ortamının içerisinde doğmuş birisi, kültürü hazır olarak bulmaktadır.

³¹ Platon, **Devlet**, çev. Sebahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimgöz, İş bankası Yay. İstanbul, 1999, s. 369.

³² Aristo, **Poetika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 2004, s. 9.

³³ William A. Haviland, **Kültürel Antropoloji**, çev. Hüsamettin İnanç, Seda Çiftçi, Kaknüs Yay. İstanbul, 2002, s. 71.

Şu halde kültür, insanın doğuştan getirdiği bir özellik değildir ve olamaz da. Çünkü kültür, insanın yaşadıklarından tutalım da onun öğrene geldiklerinden ve en nihayetinde bütün bunlardan ve bunların sonucunda elde edip kazandığı tecrübelerinin sonucu olan birikimin hayata ve yaşama aktarılmasıdır. Bütün bunlar bilinçli ve iradeli olarak yapılan eylemin sonucunda oluşmaktadır. Yaşadıklarından, öğrendiklerinden ve tecrübelerinden elde ettiği bilgi birikiminin hayata aktarılmasıdır.³⁴ Kültürü üreten insan bu açıdan bakıldığında aynı zamanda kültürel bir varlıktır. İnsanı kültürel bir varlık yapan onun duygu, düşünce ya da bilinçli hareketleri değildir sadece. Bütün bunların yanında onun değer alanları oluşturabilmesidir. Bunları oluşturan da yine insanın bizzat kendisi olmaktadır. Buradaki değer; insanın aklını, duygu ve düşüncelerini, inancını, zevkini, hayallerini ve bilgisini kullanarak ortaya koyduğu yapıp etmeleri ve eylemlerinden elde ettiği tüm maddi ve manevi ürünler ve bunlara yüklediği anlamları taşımaktadır.³⁵ İşte burada insan Aristo'nun da söylediği gibi ellerini kullanarak ürettiği maddi ve manevi değerlerle bir "kültür varlığı" olmakta ve kültürü üretmektedir.³⁶

Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında, kültürle ilgili şu durum ortaya çıkmaktadır. Kültür insanın bütün hayatını, onun hayati faaliyetlerini hem kendisi hem de çevresi ile ilgili olan her şeyi kapsamaktadır. Bundan dolayı da kültürle ilgili kapsayıcı bir tek tanım yapmak zor görünmektedir.

Mümtaz Turhan kültürü, her hangi bir cemiyet veya toplumun sahip olduğu ve sahip ola geldiği maddi olsun manevi olsun bu değerlerden oluşan bir bütün ve toplum içinde bulunan her çeşit bilgi, ilgi, alışkanlıklar, değer ölçüleri ile şekillenen, cemiyet ve toplumun genel tutumu, görüşü ve zihniyeti ile oluşan her türlü davranış formlarını, yapılarını içine alan bütünü, o cemiyet mensuplarının çoğunluğundan ortak olarak oluşan ve onu başka toplumlardan ayıran, kendine özgü olan bir yaşam tarzını ifade eden bir olgu olarak ele almaktadır.³⁷

E. B. Taylor kültürü, cemiyetin ve toplumun bir parçası olarak kabul edip, insanı ve onun tarafından üretilen her türlü bilgi, inanç, sanat, ahlak, toplumun sahip olduğu örf ve âdetler vb. insanın üretmiş olduğu şeyleri, onun becerilerini içinde

³⁴ Hacı Ömer Özden, **İnanç Kültür İlişkisi ve Türk Kültürü Açısından Değerlendirilmesi**, Dini araştırmalar Dergisi, cilt, VII, sayı, 21/ 2005, Ocak-Şubat, s. 118.

³⁵ Özden, s. 118.

³⁶ Kamiran Birand, **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, AÜİF. Yay. Ankara, 1987, s. 83.

³⁷ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, Altınordu Yay. 3. Baskı, Ankara, 2017, ss. 36-37.

barındıran karmaşık bir bütün olarak nitelendirir.³⁸ C. Wissler'e göre kültür, "bir milletin, bir ulusun yaşama biçimi olarak görülmektedir."³⁹ Kin Doll Young'a göre, "kültür; varlık sahnesine çıktığından bu yana insanın tabiatı ve kendisini idare etmek maksadıyla, yine insanın kendisinin bizzat eliyle oluşturmuş olduğu eseri ve yapıtıdır."⁴⁰

Alman Antropolog Thurn Wold'a göre, "kültür, insanın yapıp etmeleri, davranış biçimleri, hal hareket ve tavırlarından tutalım da insanın üretmiş olduğu örf ve adetler, fikirler-düşünceler, değer koymalar, bütün bunların sonucunda oluşan yapılarla birbirine bağlanmış ve bunların birbiriyle kaynaşması sonucunda ahenkli bir bütün oluşturmuş yapıdır."⁴¹

Bütün bu tanımları ve açıklamaları dikkate aldığımız zaman kültürle ilgili şu gerçek net bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki kültür, yaşanan hayatla hep iç içe olmuştur. Hayatla iç içe olan şey aynı zamanda hayatın her alanıyla da ilgilidir ve hayatın içinde, yaşadığı toplumla aynı havayı soluyarak insan tarafından bizzat kendi eliyle emeğiyle oluşturulan bir olgudur.

Genellikle insan, hazır bir kültür içerisinde doğmakta, kültürü hazır olarak bulmaktadır. Ancak kültür, her zaman insana hazır olarak sunulmayabilir. Böyle bir durumda insan kültürü, kendi yaşadığı, yeşerdiği toplumunda eliyle yoğurarak oluşturabilir. Çünkü insan, tabiat da dâhil olmak üzere kendisine verilen ya da sunulan her şeye kendi duygu ve düşüncelerini katmak ve onları işlemek suretiyle kültürü meydana getirir.⁴² Bunu insan yalnız başına yapamaz. Çünkü kültür, yalnız başına tek bir bireysel çabanın ürünü olmayıp, toplumsal birey ve fertlerin çabası sonucu oluşan bir realitedir.

Kültür dediğimiz olgu, toplumsal bir varlık olan insan tarafından toplum içerisinde üretilerek ve bu üretme sürecinde toplumun belli bir kısmı ya da bazıları tarafından üretilen bir şey olmayıp, toplumun tamamı tarafından oluşturulmaktadır. Diğer bir ifadeyle kültür; toplumun ve cemiyetin ortak idealleri, müşterek değerleri ve bir anlamda davranış kalıplarıdır. Bundan dolayıdır ki kültür, ferdin yapıp

³⁸ Turhan, **Kültür Değişimleri**, s. 29. Ayrıca bkz. Ejder Okumuş, **Din ve Kültür**, Maarif Mektebi Yay. 1. Baskı, Ankara, 2017, ss. 14-15.

³⁹ Turhan, s. 29.

⁴⁰ Turhan, s. 29.

⁴¹ Turhan, s. 29.

⁴² Özden, s. 119.

etmelerini toplum fertleri için anlaşılır hale getiren müşterek belirleyici etkidir. Böyle olduğu için de kültür, bazen toplumu ve bireyi olgunlaştıran, onlara kişilik kazandıran bir olgu da olabilmektedir.⁴³

Kültürün toplumda ve toplum tarafından genellikle bilinçli (bazen de bilinçli olmayan) bir sürecin sonucunda oluştuğu ya da oluşturulduğu göz önüne alınacak olursa, onun etimolojik kökenini incelediğimizde bu yargı desteklenmektedir. Çünkü kültür, etimolojisi itibari ile hep üretilen, ekimi yapılan bir ürün anlamı üzerinde şekil alarak tarım işi yapma, ekin ekme, bunun sonucunda ürün yetiştirme ve ürün alma anlamlarına binaen bugünkü şeklini almıştır.⁴⁴ Toplumda hayatın odak noktasını ve anlam dünyasını oluşturmakta olan, insan tarafından ekilip biçilen, hasat edilip işlenen “ekin” kökenine dayandırılarak, nasıl ki insan ya da genel olarak konuşacak olursak toplum, “ekin”siz, ya da “ekim”siz bir hayat yaşayıp sürdüremeyeceği gibi, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için toprağı ekip biçmesi nasıl önemli ve zorunlu bir hal teşkil ediyorsa, toplumun ya da bir milletin kendi benliğini koruması onu devam ettirmesi de aynı; toprağın ekilip biçilerek, işlenerek ürün alınması ve yaşamın devam etmesi gibi kültürün de toplumda ekilerek ve yeşererek bunun sonucunda hasat edilip yoğrularak işlenmesi gibi, toplum, millet ya da daha özel manada daraltarak söyleyecek olursak dinin ve toplumun devamı ve yaşaması için kültür zorunludur.

Kültürü hars kavramı ile ifade eden Ziya Gökalp onun içerisini bir milletin sahip olduğu dini, ahlaki, hukuki, muâkalavi, bedii, iktisadi ve fenni hayatların ahenkli bir mecmuası olarak tarif edip doldurmaktadır.⁴⁵ Bu tanıma göre kültürün içerisinde ele alınan ve hayatı anlamlı hale getiren değerlerin din, ahlak, hukuk, düşünce, estetik, dil, ekonomi ve teknikten meydana geldiği görülmektedir.⁴⁶ Zaten bu değerler toplum tarafından gelecek nesillere aktarılarak hem kültürün devamı sağlanmış olmakta hem de toplumun devamı sağlanmaktadır. Çünkü bir kültürü toplum haline getiren ve toplumu da millet yapan bu değerlerden oluşturulmuş ve de üretilmiş olan edebiyat, örf, âdet, gelenek, görenek, mûsiki gibi değerler toplumda kendi hamuru ile yoğrularak o toplumun benliğini ve özünü oluşturmaktadır. Bunlar

⁴³ Özden, s. 119.

⁴⁴ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 14.

⁴⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, MEB Yay. İstanbul, 1976, s. 25.

⁴⁶ Özden, s. 119.

işlenip şekil alması bakımından bir toplumu diğer toplumlardan ayıran onu kendine has kılan değerlerdir. Bir millet bu değerlere yüklediği anlamlar ya da semboller sayesinde varlığın özünü teşkil edebilmekte ve kendi öz benliğini oluşturabilmektedir. Bu anlamda kültür, topluma bir semboller ağı sunmaktadır. Çünkü kültür, felsefi ve sosyolojik bir perspektiften incelediği zaman kültürün içine aldığı ve bunların bütünüyle de kültürün kendisinin olduğu alanlar olarak kabul edebileceğimiz toplumun ilgileri, onun inancı, akıl yapısı, sanat anlayışı ve ortaya koyduğu sanatı, toplumda oluşmuş olan ahlak, ahlaki kurallar ve onun boyutları, dinin, geleneğin ya da kültürün oluşturduğu yasalar, kural ve kaideler, âdetler bütün bunların hepsi ve buna benzer olan oluşumlar toplumun yaşam birikimi sonucu oluşan semboller ve kavramların tamamını ifade eden karmaşık bir olgu olarak açıklanabilir. Şu da bilinmelidir ki, kültürün gelecek nesillere ulaşımı ve aktarımı semboller vasıtasıyla vuku bulmaktadır. Aynı zamanda semboller, toplumda kültürün yaygınlık kazanmasını sağlayarak, onun toplum tarafından müşterek kabuller haline gelmesine olanak tanımaktadır.⁴⁷

Bütün toplumların toplumsal özelliklerinin oluşumunda maddi bir dayanak bulunmaktadır. Örneğin; sepet örme ve onu yapma işleminin önem arz ettiği bir toplumda bu sepet örme işleminin oluşabilmesi için bunun yapılabilmesi için onun örülme işlevini yerine getirecek maddi bir araca ihtiyaç duyulacaktır. Bu eylem için en ideal maddi etken de saz saplarıdır. Bu dallar hazır bir vaziyette dururken bunların sepeti oluşturup işlemesi kendi başlarına olacak bir iş değildir. Çünkü dallar, kendi başlarına bir sepeti şekillendiremez onu oluşturamazlar. Sepeti oluşturmak için bulunan ya da toplanılan bu dallar bilinçli bir işleme eyleminin sonucunda sepetin oluşumunu tamamlamış olur. Burada anlatılmak istenen; bir toplumda en basit bir iş olan sepet örmeden tutalım da evlenme vb. olguların toplum içinde herkes tarafından bilinebilmesi ve bunların kuşaktan kuşağa aktarılacak nasıl devam ettiği olgusudur. İşte bunun oluşumunu sağlayan etken kültürdür. Çevrede bulunan dallar, belli bir özellikte ve sınırlılıkta olacağı için örülecek olan sepetin de bu dallarla sınırlanan bir yönü bulunmaktadır. Bundan dolayı kültür, toplum tarafından sembolleştirilmiş modellerin ve onların önüne set koyan maddi olan imkânların bütünüdür.⁴⁸ Kültüre set çekip sınırlar koyabilen maddi ortam, içinde yaşadığı toplumu şekillendirmede

⁴⁷ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 15.

⁴⁸ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay. 26. Baskı, İstanbul, 2018, s. 51.

önemli bir yere sahiptir. Çünkü kültürün esaslarından birincisini maddi ortam (şeyler) oluşturur. Bunların ilişkilerini sağlayan soyut sistem de kültürün ikinci esasını oluşturur. Kültürel anlamlar ve semboller sistemi de bu ilişki biçiminin korunmasını sağlar.⁴⁹ Aslında burada önemli olan kültürün kalıp düzenekleridir. Çünkü maddi olan nesne eğer o bölgede yoksa ya da sınırlıysa başka yerden, o nesnenin bol olduğu yerlerden getirilip o bölgenin kültürel kalıplarında işlenebilir.

Clifford Geertz kültürü, semboller sistemi olarak ifade edip, dini de bir kültür sistemi olarak ele almıştır. Geertz kültürü, semboller yoluyla somutlaştırarak, nesilden nesile aktarılan bir anlamlar örgüsüne benzeterek insanların da bu tarihsel süreçte ve devam ede gelen zaman içerisinde hayata ve yaşama yönelik tutumlarını aktardıkları ve bunu sembolik formlarla aktara geldikleri bir öncekinin bir sonrakine bıraktığı bir miras olarak görmektedir.⁵⁰ Bu tarife göre semboller, anlamlar ve kavramlar dikkat çekmekte olup kültürün anlam, sembol ve kavram boyutları, toplumun onu nasıl anlamlandırıdığı, dil yönü, inanç boyutu din ile etkileşim zemininde kendini açıkça ortaya koyan bir boyuttur. Anlam ve kavramların birbirlerine bu kadar sıkı sıkıya bağlı olduğu sembol boyutu, kültür ve dinin etkileşim zeminini meydana getirmektedir. Çünkü din de sembol boyutu dikkate alınmadan anlaşılamaz. Dindeki inanç boyutundan tutalım da düşünce boyutuna kadar ve hatta dinin pratiğe yansıyan yönleri de dâhil toplumsal hayatta sembollerle ortak bir zemine oturtulmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Kültür, insanın bizzat kendisi tarafından ördüğü anlam ağlarından ibarettir. İnsan kendisi tarafından örülen, işlenen bu anlam ağlarına bağlı bir varlıktır.⁵¹ Burada şu durum ortaya çıkmaktadır; insan kültürün hem yaratıcısı, onu ortaya koyan, onu oluşturan taraf hem de onun alıcısıdır ve ondan etkilenen taraftır. Kültür hiçbir unsurunu doğuştan getirmez ve getiremez. Her nesil ya da her dönemin o döneme ait kendi yaşayanları kültürel miraslarını kendilerinden önce geçmiş olan nesilden alıp onu öğrenip ve kendinden sonrakine de öğretip devam ettirmektedirler. Burada kültür kalıtsal taraf olmayıp, öğrenilen taraf olmaktadır. Öğrenilen ve nesilden nesile toplum üyeleri tarafından öğrenilerek ve öğretilerek aktarılan kültür, toplum içerisinde ve toplumla birlikte var olmaktadır.

⁴⁹ Mardin, **Din ve İdeoloji**, 51.

⁵⁰ Okumuş, **Din ve Kültür**, ss. 15-16.

⁵¹ Okumuş, **Din ve Kültür**, ss. 16-17.

Kültür ve toplum tarih sahnesine birlikte çıkıp var oldukları gibi geleceğe de birlikte yürüyeceklerdir. Kültür ile toplum bir arada bulunmak zorundadırlar. Çünkü toplum olmadan kültür oluşamaz, kültür olmayan bir toplum da düşünülemez. Kültür, genellikle bilinçli bir eylemin sonucunda toplumun fertleri tarafından oluşturulur. Oluşturulan bu kültür, toplumu da kurarak onu oluşturarak bir anlamda ona benlik kazandırır. Ama kültür her zaman, bilinçli bir eylemin sonucunda oluşmuş olmayabilir. Çünkü kültürün manevi boyut tarafı çoğunlukla toplum fertlerinin bilinçli eylemleri sonucunda oluşmuş değildir. Ayrıca bilinçli olarak oluşan her şeyi de kültürün bir parçası olarak kabul etmemiz doğru olmayabilir. Toplum haline gelebilmek için belli bir kültür oluşturmak şarttır. Bir arada, birlikte yaşayan bireyler bir kültür oluşturup toplum durumuna yükselirler. Bu aşamada kültür, toplumu meydana getirip var ederken, onu oluştururken aynı zamanda toplum da kültürü değişime sokarak ona yeni formlar ve muhtevalar kazandırır. Bu yargıya dayanarak şunu söyleyebiliriz. Sosyal değişimler ve bu değişimlerin temel faktörü, onun tetikleyicisi kültürdür veya kültürel değişim faktörleridir ve bu ikisi birlikte gerçekleşir.⁵²

1.3. GELENEK

Gelenek Osmanlıca'da “an’ane”, “mütevâtirat”, “haberi sâdık”, “teâmülü kadîm”, “rivayet”, “nakil”, “sünne”, “taklit”, “haber” kelimeleri ile ifade edilip Fransızca ve İngilizce “Tradition” sözcüğü ile karşılık bulmaktadır. Orhan Hançerlioğlu bu kelimeyi, bir toplumun üyelerini birbirlerine bağlayan, geçmişten gelerek kökleşmiş alışkanlık olarak nitelemektedir. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan toplum bilimleri sözlüğünde “gelenek” terimi Dr. Özer Ozankaya tarafından, “*bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup, kuşaktan kuşağa iletilen tinsel ekin öğelerinin her biri*” olarak tanımlanmıştır.⁵³

⁵² Ali Coşkun, **Din Antropolojisi**, Kesit Yay. 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 69. Ayrıca bkz. Zeki Aslantürk, M. Tayfun Amman, **Sosyoloji**, Çamlıca Yay. 9. Baskı, İstanbul, 2013, s. 237.

⁵³ Orhan Hançerlioğlu, “**Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**”, Remzi Kitabevi, 1. Baskı İstanbul, 1977, cilt, 2, s. 200.

Gelenek denildiğinde zihinde kuşaktan kuşağa aktarılabilen bilgi, tasarım, inanç, yaşam ve hayat modeli gelmekte olup kültürün maddi olmayan boyutu olarak da düşünülebilir. Geleneği daha dar çerçeveye sokup onun sınırlarını belirtmek istersek kuşaklar boyunca bir toplumun kutsal ya da sosyal ve politik işler gibi önem atfedilen konulardaki görüşleri olarak değerlendirebiliriz. Geleneklerin de âdetler gibi hem sözlü hem de yazılı bölümleri vardır. Fakat gelenekler toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve onun denetime tabi tutulmasında âdetlerden daha etkin bir yapıya ve güce sahiptir. Geleneksel öğelerin baskın olduğu toplumda geleneğe karşı çıkılması veya baş kaldırılması durumunda bu çıkışın derecesine göre birey, bizzat toplumu tarafından çeşitli tepki türlerinden başlayarak onun aforoz edilmesine kadar gitmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman rahatlıkla şunu söyleyebiliriz. Gelenekler toplumu yönetme açısından yasalardan daha geniş bir alanı hâkimiyet sahasında bulundurma kuvvetine sahiptir. Bu anlatılar dâhilinde geleneği tanımlayacak olursak, onun her hangi bir toplumda, her hangi bir toplulukta geçmişten gelmiş olmaları hasebiyle üstün kabul edilip nesilden nesile geçip aktarılan belli bir yaptırım gücüne sahip olan kültürel unsurlar devam ede gelen alışkanlıklar, bilgi, âdet, töre, davranışlar olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda gelenek üç halde ele alınabilir. İlki, geçmiş yaşam biçimlerinin şimdi içinde bulunulan, yaşanan ana taşıdıkları maddi ve manevi değerler bütünüdür. Aslında bu ilk aşama toplumu bütün dinamikleriyle inşa edip kuran güçtür. İkinci durumda gelenek, kendi özünü de şekillendiren kutsalla olan bağlantısından dolayı zengin ve aynı zamanda kutsal değerleri de içinde barındıran köklü bir yöne sahiptir. Bu aşamada gelenek, ilahi bir tarafa da sahip olmaktadır. Üçüncü durumda ise, gelenek daha çok sanat ve edebiyata dokunarak onu tesiri altına almıştır. Bu da geleneğin dışsal, formel yönüdür. Burada gelenek bir anlamlar birikimi ortaya koyar. Her sanat dalı bu birikimi kendine göre şekillendirir, biçimlendirir, ondan bir şeyler üretir.

Son olarak Hasan Hanefi'nin deyimiyle şunu söyleyebiliriz: *“Gelenek, hâkim medeniyet içerisinde geçmişten gelerek şu ana ulaşanların tümüdür. Geçmişten bize ulaşanların tamamıdır. Bundan dolayı gelenek, geçmişten gelip hem bize miras*

kalana, hem de farklı seviyelerde elde bulunan şuan ki içinde bulunulan duruma ait bir sorun ve problemdir.”⁵⁴

Şunu da belirtmek gerekir ki, kültür kavramının içeriği ve yapısı paradoksal ifadelere açıktır ve içerisinde paradoks barındırabilir. Paradoksal ifadelerden kaçınarak da kültür anlatılamaz. P. Berger’in deyimiyle, insanın diğer canlılar gibi kurulu ve hazır bir dünyası yoktur. İnsan hazır, kurulu bir kültür içerisinde doğmasına rağmen onun nasıl yaşayacağına ve nasıl bir dünya kuracağına yönelik önceden determinist şekilde hazırlanmış bir hayat reçetesi yoktur. İnsan böyle bir durumda kendine bir dünya kurma zorunluluğu hisseder. Bu kuracağı dünya da hazır kurulu bir kültür içerisinde gerçekleşmek mecburiyetindedir. İnsan, kültür içerisinde kendine bir dünya kurarken hem kendisi, hem kendisinin içinde doğduğu, kurmaya çalıştığı dünya, kültür kalıbında işlenip şekil almaktadır. Hem de genel manada kültüre katkı yaparak kültürü oluşturmaktadır. İnsanın kurduğu bu dünya, hem kültür hem de din tarafından kurularak şekillendirilir. Zamanla da dinin önemli bir kısmını kurduğu kültür, toplumsal hayata girip yansımada dini şekillendirme görevini üstüne almaktadır. Bu durumda iki farklı kurum olan din ve kültür, birbirlerini etkilemekte ve etkileşimde bulunabilmektedirler.

⁵⁴ Hasan Hanefi, **Gelenek ve Yenilenme**, Otto Yay. çev. M. Emin Maşalı, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 11.

1.4. MEDENİYET

Medeniyet kelimesi, kök yapısı itibariyle Arapçada “şehir” anlamına gelmektedir. Arapça kök itibariyle müdün köküne dayanan Medine isminden Türkçeleşerek “medeniyet” halini almış olup “din” mastarıyla kök ilişkisi sebebiyle yönetmek, malik olmak gibi anlamları da bünyesinde barındırmaktadır.

Medeniyet, Orhan Hançerlioğlu tarafından uygarlıkla eş anlamlı olarak ifade edilmiş, Osmanlıcada medeniyet, “Temeddün”, “Hazeriyet”, Fransızcada “civilization” kelimeleri ile karşılanmıştır. Bilim ve sanatın gelişmesi ile oluşan ileri insanlık düzeyi olarak ifade edilmiştir. Ancak henüz bu düzey tamamlanamamıştır. Türk Dil Kurumunca yayımlanan Halk Bilim Terimleri Sözlüğünde Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı medeniyeti şöyle tanımlamaktadır. *“gelişmiş teknik kaynaklarla bilim ve sanatın yarattığı düşünsel başarılarından oluşan büyük yayılma alanlı kültür düzeni.”*⁵⁵

İslam kültür havzasında Medine kelimesinden temeddün mastarı türetilerek “şehirli veya medeni hayat yaşamak” anlamında kullanılmıştır. Medeni ve medeniyenin terim olarak kullanılması büyük ölçüde tercüme faaliyetleri dönemine rastlamaktadır. Bu çalışmalar sırasında Grekçede “şehir ve şehir devleti manasındaki “polis” kelimesi Medine devlet ve yönetim anlamına gelen, aynı zamanda Eflatun’un diyaloglarından birinin adı olan politeia kelimesi “essiyasetu’l-medeniyye” tabiri ile ifade edilmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde medeni kavramı hem sosyal hem de siyasal bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda İslam düşüncesinde tekrar edilen insanın tabiatı itibari ile medeni olduğu (medeniyun bi’t-tab) tanımlaması Aristo’ya ait siyasal canlıyı (zoon politicon) karşılamaktadır. Bundan dolayıdır ki, türünü bir sosyopolitik canlı olarak inceleyen yahut sosyopolitik varlık alanını araştıran felsefi disiplin “el ilmü’l-medeni, ilmüssiyase, ilmüssiyaseti’l-medeniyye” olarak anılır. Daha sonraları sosyopolitik durum ve yapıyı ifade etmek üzere “umran” kelimesi İslami terminolojide yerini almış hem bedevilik hem medenilik (hadarilik-hadare) durumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.⁵⁶

⁵⁵ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 1980, cilt, 7, s. 50.

⁵⁶ İlhan Kutluer, “Medeniyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, cilt, 28, ss. 296-297.

Batı dillerinde “medeniyet” civilization terimi ile ifade edilmiştir. Arapçada ise daha çok hadâre terimi medeniyet kavramına eş olarak kullanılmıştır. Medeniyet teriminin düşünce tarihindeki serüvenini göz önünde bulundurursak, onun kazanmış olduğu anlamların ortak noktasının; medeniyetin şehir hayatının, sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda ortaya çıkardığı birikim ve uygulamaları olduğunu çıkarabiliriz. Ziya Gökalp Kültür (hars) ile medeniyet arasında hem birleşme noktası hem de ayrılık görmektedir. İkisinin de birleşme noktası din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, ekonomi, dil ve fen ile ilgili olan bütün toplumsal hayatları içine almasıdır. Ona göre kültür, milli kimlik özellikleri taşımasına rağmen, medeniyet daha geneldir. Ve medeniyet kültürün üzerinde ona şemsiye bir kavramdır. Mesele bir milletin kültür, din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, ekonomi, dil ve fen hayatlarının uyumlu bir bütünü iken, medeniyet aynı gelişmişlik düzeyine sahip birçok milletin sosyal hayatlarının ortak bütünüdür. Mesela Avrupa milletleri arasında ortak bir batı medeniyeti vardır fakat bu medeniyetin içinde bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman kültürü barınmaktadır.⁵⁷

Medeniyet, yöntem aracılığıyla ve ferdi iradelerle oluşan sosyal olayların bütünüdür. Mesela din ile ilgili bilgiler ve bilimler yöntem ve irade ile oluştuğu gibi, ahlaka, hukuka, güzel sanatlara, oluştuğu akım fonksiyonlarına, dil ve fenlere ait bilgiler ve teoriler hep fertler tarafından yöntem ve irade ile oluşturulmuşlardır.⁵⁸ Bundan dolayı aynı medeniyet dairesi içinde bulunan bütün bu kavramların, bilgilerin ve bilimlerin toplamı medeniyeti oluşturur.⁵⁹ Ziya Gökalp’e göre bir medeniyet müteaddit milletlerin müşterek malıdır. Çünkü medeniyet sahibi olan müteaddit milletler, müşterek bir hayat yaşayarak medeniyeti vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple her medeniyet mutlaka beynelmileldir. Fakat medeniyetin her millette almış olduğu hususi şekilleri vardır ki işte bu da kültürdür, harıdır.⁶⁰

Medeniyet dediğimiz olgu, beşeriyetin bütün birikimleri ve ortaya koymuş olduğu her şey anlamındadır. Aslında burada medeniyet bir anlamda evrensel nitelik taşımaktadır. Bunun yerelleşip kavmin rengini, boyasını taşıyan birikimler olarak

⁵⁷ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Kamer Yay. İstanbul, 2017, s. 33

⁵⁸ Gökalp, s. 33

⁵⁹ Gökalp, s. 34

⁶⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, 1. Kısım, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 7. Ayrıca bkz. Turhan, s. 30

karşımıza çıkan, yerellik özelliği taşıyan olgu da kültürdür. Buradan bakılacak olursa medeniyet, kültüre göre daha geneldir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Din, bir taraftan içinde bulunduğu toplumu ve kültürü etkileyip değiştirirken diğer taraftan da kendisi bu toplum ve kültürden etkilenmektedir. Her din içinde bulunduğu, yeşerdiği, geliştiği toplumuna ya da kültürüne yeni bir anlayış ve yeni bir yaşam biçimi sunarken aynı zamanda kendisi de içinde bulunduğu kültürel ortamın ve toplumsal yapının etkisi altındadır. Hangi din olursa olsun zaman içerisinde bu kültürel çevre ve toplumsal yapının etkisi altına girmektedir.

Dinler, içinde doğup yeşerdiği ortamın kültüründen hem etkilenmekte hem de o kültürün kendi öğretilerine uyan öğelerini kabul edip, uymayanlarını da reddederek kültürle ilişkisini kısmî kabul, kısmî ret ya da tamamen kabul veya tamamen ret şeklinde ortaya koyabilmektedir. Din, içinde doğduğu kültürün baskın gücü altında kalırsa, tahrif olup öz benliğini yitirebilme tehlikesiyle baş başa kalabilir. Eğer din, kendini kültüre kabul ettirebilirse, kültür üzerinde egemenlik kurma gücü dinin eline geçebilmektedir.

Bazen de dinler doğup, gelişip, yeşerip, büyüyerek içinden çıktıkları sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel çevreden kopup, bulunduğu kültürel ortamdan uzaklaştıkları andan itibaren yeni kültürel çevre ve koşullarla karşılaşmaktadırlar. Bu karşılaşma onu, yeni koşullara uyum sağlama, onlarla başa çıkma yollarının becerisini de kazanmaya sevk etmiştir. Bu gelişmenin sonucunda yeni farklı dînî eğilim ve tecrübeler ortaya çıkmıştır. Bu durum geleneksel eğilim ve tecrübelerle çatışma durumunun oluşmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da din kendi kültürel ortamından uzaklaşıp, taşıdığı yeni kültürel ve toplumsal ortamında yeni dini gelişmelere ve yeni kültürel ve dinsel toplum oluşumuna vesile olmaktadır. Her yeni din, içinden neşet ettiği siyasi, sosyal ve kültürel sınırların ötesine taşıdığı andan itibaren yeni şartlara uyum sağlamaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak, yeni ve farklı dini eğilim ve şekiller ortaya çıkmakta ve bunlar geleneksel temayül, yaşayış ve formlarla çatışmaya girmektedir. Bu durumların türlü örneklerini hemen hemen bütün büyük dini bünyeler tarihsel süreçlerinin çeşitli dönemlerinde bize sıklıkla sunmaktadırlar. Mesela Budizm doğduğu yer olan Hindistan'ın sınırları dışına taşarak Çin'e, Tibet'e veya Japonya'ya ulaştığı andan itibaren yeni kültürlerle

adaptasyonun tipik örneklerini sunmuştur. Mesela; Çin Budizm'i, Lamaizm, Zen Budizm'i gibi oluşumlar işte bu şekilde doğmuştur.

İslamiyet'in menşei sınırları dışına taşması sonucu İran, Afrika, Kuzey Afrika, Türk dünyası, Hindistan ve Uzak Doğuda oluşan dini kültürel farklılaşmalar da bunun İslam dünyasındaki değişim örnekleri olarak zikredilebilir.⁶¹ Din, aynı kültür içerisinde farklılaşma yaratabilir. Hatta bu farklılaşmalar, başka kültürleri de farklılaştırabilir. Din, bunları tek bir potada eritebilir. Şunu belirtmek gerekir ki, özellikle sosyal değişimin ya da kültürün din üzerindeki etkilerine bakarak dini belli bir sosyal determinizm anlayışından hareketle, toplumsal hareketlerin salt bir sonucu saymaya veya münhasıran, onlar tarafından belirlendiğini öne sürmeye de imkan bulunmamaktadır.⁶²

Din ve değişim arasındaki ilişkiler ve bu çerçevede içerisinde toplum ve toplumsal değişim olsun, sosyal değişimler ve bunların din üzerindeki etkileri karşılıklı bir takım etkileşim süreçleri manzumesinde cereyan etmektedir. Din ve dini hayat üzerinde harici değişim ve istihale faktörlerinin yanı sıra iç faktörlerin de etkisi mevcuttur. Hatta diyebiliriz ki, dini tecrübe ve orada ortaya çıkan değişim ve gelişmeler, temelde bu dâhili dinamiklere göre belirlenmektedir. Çünkü din, kaynağını kutsiyet âleminde almaktadır. Bu kaynak, beşer üstü bir âleme aittir. Bununla beraber, dünyevi olarak konuya baktığımızda, insan toplumlarında dini olay, din fenomenoloğu, Eliade'nin de belirttiği gibi, hiçbir zaman "saf" şekilde vücut bulamayabilir. Bu anlamda "katıksız" dini olay mevcut olmayabilir. Beşeri bir fenomen olarak din, bir toplum olayıdır ve onun filolojik, ekonomik, kültürel vs. yönleri de bulunmaktadır. Keza toplumsal bir olgu olarak nitelendirebileceğimiz din, elbette mevcut toplum dâhilinde ortaya çıkan toplumsal olay ve toplumsal değişimlerden nasibini alacaktır. Fakat bu toplumsal olay ve değişimler içerisinde dini, diğer toplum olayları ile bir tutup sosyal olayların bir sonucu gibi değerlendirmeye çalışmak filin sadece mikroskop altına alınıp incelenerek onun hakkında fikir yürütülüp yeterince tanındığının iddia edilmesi gibi bir yanlışla yol açacağı ortadadır. Fili sadece fil olarak anlamamız gerektiği gibi din de bunun gibi spesifik bir olay olarak incelenerek anlaşılabilir, kavranabilir.⁶³

⁶¹ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay. 15. Baskı, İstanbul, 2018, s. 378.

⁶² Günay, s. 379.

⁶³ Günay, s. 379.

2.1. DİN-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Din ve kültürü bir arada ele almak, bir arada incelemek, dini kültüre indirgeyip kültürü dine eş kılmak kültür tarafından üretilen dinler için yadığanmayabilir. Bu yapıdaki dinleri Bergson, statik din, cemaat dini, kapalı din olarak adlandırıp bunları masallara benzetmiş, insandaki korku durumuna karşı tabiatın bir tepkisi olarak yorumlamıştır. Dinamik dinin insanlığa yöneldiğini yaratıcı bir akt ortaya koyduğunu belirtmiştir. İşte din bu noktada kültürün dışına taşabilmektedir. Evrensel ve cihanşümul bir dinde bu durum daha belirgin bir hal almaktadır. Statik din, kültürün kendisi olurken dinamik dinde din, kültürle ilgi ve ilişki kurmuştur ama kültürün kendisi değildir.⁶⁴

Din ve kültür, bu iki kavramı ya da iki olguyu yan yana koyduğumuzda bu ikisi arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu aşikârdır. Çünkü bir tarafı teşkil eden din, bir kültürel yapının içerisinde doğduğu için bulunduğu kültürün temel unsurlarından etkilenir. Bunun en açık örneği, dinin mabedinin mimari yapısının kültür tarafından şekillenmesidir. Çünkü dinin mabedinin bulunduğu kültür ortamının coğrafi yapısından, ikliminin özelliklerinden tutalım da, bu kültür içinde bulunan hâkim bilgi birikimi, teknolojik altyapı veya imkânlar, toplumun ya da kültürün hâkim olduğu estetik anlayış ve toplumun sanata bakışı bu mimari yapının oluşumunda baş aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela bizim Anadolu Türk kültür havzasında ortaya çıkan bir cami ya da dini bir yapının mimarisi ile Arap kültür coğrafyasında oluşan bir caminin ya da farklı bir yapının aynı görsellikte olmadığı çok açık bir şekilde kendini ortaya koymaktadır.

İran kültür-din havzasında çarşaf, dinsel bir kültürel öge kabul edilirken Anadolu İslam havzasında bunun çok da önemi olmadığı ortadadır. Kültür belirli alan ve seviyelerde dini etkilerken, diğer taraftan din, içinde doğduğu kültürü inanç, ibadet, ahlak esaslarıyla birlikte hem de bu esaslara bağlı olarak ortaya çıkan hayat tarzı ile şekillendirir ve zenginleştirir.⁶⁵

Din ve kültür arasında cereyan eden ilişki bazı durumlarda uyum ve düzen içinde sorunsuz işlerken, bazı durumlarda da tartışma ve bir ihtilaf ortamı içerisinde

⁶⁴ Yümni Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, 4. Baskı, MÜİFVY. İstanbul, 2013, ss. 146-150.

⁶⁵ Kılıç, s. 30.

gerçeklik bulur. Bu iki yapının arasındaki ilişki gündelik hayattan tutalım da hayatın bütün alanlarına nüfuz edebilmektedir. Bir taraftan kültür üzerinde değişim, farklılıklar ve yenilikler yapabilen din, öbür taraftan da içinden çıktığı ve yine orada yaşama şansı bulduğu kültür ve kültürel yapı tarafından farklı formlarda şekillenmektedir. Dini tamamen kültürün bir ürünü olarak saymak bizi yanılgıya düşüreceği gibi kültürün de tüm yönleriyle ve kurumlarıyla din tarafından değiştirildiğini savunmak bizi aynı yanılgıya düşürecektir.⁶⁶

Din, kültürün korunmasında, toplumda yer eden bu geleneğin kuşaklara aktarılacak gelecek nesillere ulaşmasında ve devam etmesinde yeniden biçimlendirilmesinde, değiştirilmesinde, dönüştürülmesinde ve bu devamlılığın sağlanmasında kendi içerisinde barındırdığı meşrulaştırıcı, değiştirici, muhafaza edici gücü ile kültür üzerinde işlevseldir. Din bunu yaparak topluma kültürün geçerliğini kabul ettirir. Kültürü bir anlamda kendi kolları arasında alarak korur ve nesilden nesile aktarılmasını sağlar.⁶⁷

Kültür de dinin muhafaza edici, meşrulaştırıcı, değiştirici, yenileyici yönüne karşılık dinin algılanmasında onun yorumlamasında eylem ve davranışlara dönüşmesinde, bir inanç, bir anlayış haline gelmesinde, dinin toplum tarafından tecrübe edilmesinde, gündelik hayatın içine girerek toplumsal hayatta yaygınlık kazanmasında ve bunun devamının sağlanmasında etkili olmaktadır. Çünkü eğer bir din olsun ya da herhangi bir dinsel gelişme olsun, toplum hayatına nüfuz edip kültürün içerisinde kendine bir yer edinmemişse hayat damarlarından biri kopuk demektir. Kültürleşemeyen bir din yaşama şansını kaybeder ve zamanla yok olup gider. Bu açıdan kültürün din üzerindeki etkilerine bakacak olursak şunu söyleyebiliriz: Eğer din toplumda kalıcılışmak isteyerek kurumsallaşmak arzusu taşıyorsa gelenekleşmek ve kültürleşmek zorundadır. Bunun olabilmesi için din kendisini kültürün etkisine açık hale getirmesi gerekmektedir. Din kültürle, kültür de dinle aynı değildir ve yapısal nitelikleri bakımından aynı da olamazlar. Bu ikisinin kendilerine özel, birini diğerinden ayıran özellikleri, farklı yönleri olmasına rağmen kültürü dinden soyutlayıp, onsuz nitelemek imkânsızdır. Çünkü din, bir toplumun

⁶⁶ Ejder Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 29

⁶⁷ Davut Dursun, **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1989, ss. 42-43. Daha geniş bilgi için bkz. Ejder Okumuş, **Toplumsal Değişme ve Din**, İnsan Yay. 4. Baskı, İstanbul. Bkz. Okumuş, **Dinin Gölgesinde**, Maarif Mektepleri Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017, ss. 34-40.

kültürel yapısının oluşmasında, onun sistemleşebilmesinde başrol görevi üstlenmektedir. Toplumsal alanda din ve kültürün arasında güçlü, kuvvetli bağlar ve karşılıklı etkileşimler, kaynaşmalar bulunmaktadır. Tanrı-insan ilişkisi, Tanrı-evren ilişkisi ve insanın tabiatla kurduğu ilişki sonunda toplumun kültür sistemi oluşmaktadır.⁶⁸

Din aynı zamanda toplumların, hem kendilerini tanımak bakımından hem de başka millet ye da toplumlara tanıtmak bakımından önemi yadsınamayacak olan bir araçtır. Bundan dolayı ilk önce doğal olarak din, kendi mensubu olan toplumun kültürü ile iç içedir ve bu iç içe olmak da zorunlu olarak din, toplum ve kültürü etkileşim haline sokmaktadır. Zaten din, kültür ve toplum ilişkileri sağlam bir bakış açısıyla incelendiği zaman bu ilişkilerin belli bir karşılıklılık esasında ortaya çıktığı görülebilir. Bu iki taraflı ilişki zemininde din, kültürü etkisi altına almakta, kültür de dini farklı şekil ve boyutlarda etkilemektedir. Bu açıdan ele alındığında dini, kültüre indirgeme yanlışına ya da kültürü, dinin yerine koyma gibi bir hataya düşülmemelidir. Çünkü dinin sadece kültürel bir unsur olarak incelenmesi bu yanlış düşülmesine sebebiyet vermektedir. Kutsalla girilen bir tecrübe olarak tanımlanan din, içerisinde mistik ve metafizik bir yön barındırmakta olup kendine özgü kültür dünyası kurup, meydana getirmektedir. Kendi kültür dünyasını kurabilen bir yapıyı tamamen kültürün oluşturduğu bir nesne durumuna çekmek, buraya indirgemek yanlış bir tutum olur.⁶⁹ Buna rağmen din, kültürle o kadar iç içedir ki kültür, dinin içinde bulundurduğu inanç ve ibadetleri çeşitli yönler de etkileyebilmektedir.⁷⁰

Şu gerçek de gayet açıktır ki her din başlangıç aşamasında içinden çıktığı filizlenmeye başladığı sosyolojik çevrenin etkisi altında kalmaktadır. Böyle bir toplumda ya da sosyal bir ortamda kültür, toplumda daha etkin bir varlık olarak kendini gösterir. Eğer insanlar böyle bir durumda dine karşı kültürü tercih ederlerse kültür; dini, dindar olanları, dinin sosyal alandaki etkisini, buna kamusal alanı da dâhil edebiliriz, ikisini de etkisi altına alır. Bu etki altına alma durumunda kültürün dini muhtevası ve dinsel donanımı hangi seviyede ise bu seviyede kültür, olumlu ya da olumsuz bir hal alarak toplumsal yapı üzerinde faaldir. Örnek olarak, modern

⁶⁸ Muhammed Abid el-Cabiri, **Arap Aklının Oluşum**, çev. İbrahim Akbaba, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 25.

⁶⁹ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 31.

⁷⁰ Sulhi Dönmezler, **Sosyoloji**, Beta Yay. 10. Baskı, İstanbul, 1990, ss. 118-119. Ayr. bkz. Okumuş, **Din ve Kültür**, Maarif Mektepleri Yay. Ankara, 2017, s. 31

zamanların tabiriyle söyleyecek olursak; seküler kültürün etkin olduğu bir toplum hayatında dinin bazı toplumsal boyut ve işlevlerinde etkisizleşme meydana gelir. Dinin etkisini yitirmeye başladığı seküler toplumlarda dünyevilik dominant bir karaktere sahiptir ve din daha geri plandadır. Bu durum modern kültürlerde sekülerleşmenin bir sonucu olarak açıklanabilir. Çünkü sekülerleşme ile birlikte modernite eski dini olan kültürden ayrı olarak onu hayatın dışına atmak ya da o kültürü etkisiz kılmak suretiyle kendi yeni dünyevi kültürünü yaratarak dini olanı hayatın dışına itmiştir. Modern öncesi zamanların toplumlarında din kültüre yön verip onu şekillendirirken modern zamanların yeni düzeninde baskın olan modern kültür, dini olana yön vermekte ve onu kendi baskın kültürel ortamında cansızlaştırmaktadır. Dinin kendi yaşadığı toplumda, oranın kültürüne uygun olarak yaşanmasında, dinin o kültür coğrafyası içerisinde o kültürel kalıbın şeklini almasında ve dinin o kültür ortamına yerleşip kendini gelecek nesillere taşımasında, dinin o kültürel coğrafyanın kalıbında kendi özel şeklini almasında kültür, din üzerinde faal bir etkiye sahiptir. Bu açıdan bakacak olursak kültürün din üzerinde dinin çeşitli biçim ve formlarda algılanmasında ciddi bir role sahip olduğu söylenebilir. Çünkü farklı din yorumlarından tatalım da cemaatlerin, farklı dini grupların, kelâmi tabirle fırkaların ortaya çıkmasında ve din-kültür ilişkisi açısından dinin kültüre uygun olarak yaşanması konusunda en önemli olanı da mezheplerin ortaya çıkmasında kültürün sebebiyet vermesidir. Buna en güzel örnek de tarihsel ve sosyokültürel bir olgu olarak ifade edebileceğimiz İslam'ın çeşitli şekillerde yorumlanarak mezheplerin ortaya çıkıp kendi grubunu, kendi cemaatini oluşturmuş olmasıdır. Bunların İslam dini içerisinde oluşması onun kültürle olan etkileşimine bağlanabilir. Çünkü oluşan mezhepler bulunduğu yörenin ve oranın kültürünün rengini almışlardır, bu yapının içerisinde oluşmuşlardır.⁷¹

Burada din (özelde İslam dini), toplumun kültürün etkisine açık olmakla birlikte bulunduğu toplumun kültürünü de etkileme gücüne sahiptir. Çünkü her toplum bir dine sahiptir. Dinin içinde yaşadığı kültür, büyük ölçüde dinden etkilenmektedir. Hatta diyebiliriz ki toplumun sahip olduğu din ya da dinler, kültürü büyük oranda belirlemektedir. Çünkü din, kültür açısından bakıldığında onun varoluşunun bir yoludur. Dinden uzak kalan bir kültür, toplumdan soyutlanarak

⁷¹ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 32.

unutulma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ayrıca din yaşadığı topluma bir hayat modeli ve biçimi sunmaktadır.⁷²

Her toplum kültürel dünyasını (yaşamını) kendisine ait olan yaşam biçimine uygun olarak oluşturmaktadır. Bu kurma aşamasında din, meşrulaştırma yoluyla topluma istediklerini meşrulaştırarak din ile haklılaştırarak teyit etmektedir. Daha açık bir ifade ile söylersek toplumun işlerini, yapıp ettiklerini din ile haklılaştırma, din ile teyit etme kültürünü desteklemek, geçerli kılmak dinin asli işlerindendir. Bunu yaparak din, kendisini kültür planına dâhil etmektedir. Onun niyeti kültür planında aktif olarak kendini göstermektedir.⁷³

Din, toplumsal hayatın hemen hemen bütün kurum ve kuruluşlarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki içerisine girmektedir. Bu yolla da din, toplumun ahlakını, dilini, değer yargılarını, hukukunu, ekonomisini, sanatını, teknolojisini ve eğitimini etkilemektedir. Din, bu etkilemeyi yaparken toplumun kültüründe kendine bir yer edinerek bunu gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle din, kültürün içerisinde yerini almakla toplumun diğer kurum ve kuruluşlarını değiştirip onlara ayar vermede kültürün gücünü kullanmaktadır. Zamanla din, bu gücü kullanarak kendi gücünü toplum üzerinde göstermeye başlamaktadır. Çünkü din, kültürü o derece etkileme gücüne sahiptir ki bazen de kültürü inşa eden bizzat dinin kendisi olmaktadır. Yani din ve kültür hem tek bir bütünün iki ayrı yönü, hem de birbirine zıt olan iki farklı şeylerdir denilebilir.⁷⁴ Bu açıdan dinin kültür, bir başka açıdan kültürün din olduğunu düşünmek çok rahatsız edici bir durumdur. Kültürün içinde bulunan ve dini olmayan unsurlar pahasına dini arındırmaya çalışmak çok yanlıştır. Öte yandan dinin icaplarını da yersiz saymak utanç vericidir. Kültür dinin ürünü, din de kültürün getirdiklerini kabullenmek mecburiyetinde kalabilir.⁷⁵

Böyle bir durumda din, artık kültürel varlık niteliği kazanmıştır. Bazı durumlarda da din, halkın kültürü ile öylesine iç içe geçmiştir ki, bunların ayrılması mümkün olmadığı gibi, dinin iz ve semereleri toplumun yapıp ettiği her şeyde faal olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁶

⁷² H. Robert King, **Tanrı'nın Anlamı**, çev. Temel Yeşilyurt, İnsan Yay. İstanbul, 2001, ss. 16-17.

⁷³ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 36.

⁷⁴ Eliot, s. 70.

⁷⁵ Eliot, s. 25.

⁷⁶ Mardin, ss. 56-56.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Din ve kültür arasında kurulan ilişki ve etkileşim, hem din tarafından kültüre doğru kurulan ilişkiyi yansıtmakta, hem de kültür tarafından dine doğru kurulan ilişki ve etkileşimi yansıtmaktadır diyebiliriz. Çünkü kültürün önemli bir bölümünü oluşturan din, aynı zamanda kültürden de etkilenip, etkileşime girerek adeta birbirlerini besleyerek toplumu kurup inşa etmektedirler

2.2. DİN BİR KÜLTÜR ÜRÜNÜ MÜ?

Din ve kültür arasındaki ilişkiler faaliyetler dikkate alındığında dinin bir kültür alanı mı olduğu ya da kültürün bir ürünü olup olmadığı veya din kültürden bir parça mıdır? gibi sorular hep zihinlerde sorula gelmektedir. Toplum hayatının ya da kültürel yapının kurumlarını oluşturan ekonomi (iktisat), hukuk, eğitim, sanat, bilim, vs. gibi alanlar ve kurumlar göz önüne alındığı zaman din üzerinden şu soruyu sorabilir miyiz? Din de yukarıda saydığımız alanlar ya da kurumalar gibi bir kültür alanı olarak değerlendirilebilir mi? Biz bunu bu şekilde değerlendirebilir miyiz? Buna ilk bakışta konuyu derinlemesine incelemeden vereceğimiz cevap, dinin bu alanlarla pek de fazla işinin veya alışverişinin olmadığı yönünde olabilir. Çünkü dini bir içeriğe ve mahiyete sahip olan uygulama ve konuları, ekonomi ya da hukuki bir içeriğe sahip alanlardan veya siyasi bir mahiyet arz eden konu ve uygulamalardan ayırt etmek olanaklıdır. Bu perspektiften bakılacak olursa yapılan dua eylemi, adak adama, kurban kesme gibi ritüellerin dini bir mahiyet taşıdığı, satış sözleşmesi yapmanın hukuki bir mesele olduğu, eğitim konusunda da bir okulda hocalık yapmanın eğitimin konusu olup ve bu alanla ilgili olduğu söylenebilir. Ancak dine gelince, onun bütün kültür sahaları ile ilişkili olduğu ve onları içine aldığı görülmektedir. Çünkü din, özü itibarıyla toplumsal hayatın bütün alanlarına dâhil olmaktadır. Çünkü o, bir yaşam alanı sunan bir öğreti ve bu öğretinin de siyaset, ekonomi, eğitim vb. toplumsal hayatın özünü teşkil eden kurumlardan tutalım da ahlaki ilkelere kadar toplum ve bireyle iç içedir. Aynı zamanda bu saydığımız alanları da kendi istediği doğrultuda değiştirip kuran yapıdır. Bununla da o toplum tarafından kendi prensiplerine uygun yaşanmasını planlamaktadır. Bundan dolayı kültürü dinden ayırıp, ondan soyutlamak mümkün değildir. Çünkü din, topluma

kazandırış olduğu zihniyetle kültürün her alanına nüfuz edebilme özelliğine ve gücüne sahiptir.⁷⁷ Mesela, dini hayatını ön plana alarak yaşayan bir Budist'in, kültürün oluşturduğu alanlara veya yaşamın ve toplumsal yapının alanları olan ekonomi, iktisat gibi ticari faaliyetlerin hâkim olduğu alanlara veya kültür, sanat, eğitim vb. diğer alanlara karşı takındığı tavır ve tutumu elbette ki başka bir dini oluşum içinde yetişmiş olan Hristiyan, Yahudi veya Müslüman'ın hal, hareket ve tavırlarından farklı olacaktır. Çünkü yaşadığı dinin ona kazandırdığı bakış açısı ve zihniyeti bu durumu tesis etmektedir.⁷⁸

Bir Budist'in, bir Hristiyan'ın ya da bir Müslüman'ın sanat-ekonomi vs. gibi alanlara ve bunların sonucunda oluşan durumlara karşı aldığı tavır dinin insana kazandırdığı zihniyetin bir sonucudur. Burada din, insana bir dünya kurdurur. İnsan bu kurulan dünyanın özel gözlükleriyle hayatı ve toplumu okumaya başlar. Burada din, bir toplum ve kültür kurmakta olup aynı zamanda onu oluşturmaktadır.

Bireyler birlik ve dayanışma duygularına sahiptir. Birlik ve dayanışma duygusu ortak bir düzen için ortak bir toplum kurar. Ama bu kurulan toplum bireylerin üzerinde ortak duygu olan birlik ve dayanışmayı esas alarak ahlak kurallarıyla toplumun bireylerini yeniden kurma girişimine girer. Burada din olgusu ortaya çıkar. Din de toplum ve kültürü kurarak güçlendirir ve yoluna devam eder. Bu anlamda din toplumun ya da kültürün yansımasıdır veya din, toplumu ve kültürü yansıtmaktadır.⁷⁹

Kültürün gayri iradi yönleri sayabileceğimiz etnik bir form belirten âdetler, tarihsel birikimler, tekniksel gelişmeler buna kültürün kullanmış olduğu dili de ilave edebiliriz, ırksal nitelikler ve çevresel özellikler gibi fenomenler din tarafından doğrudan doğruya etki altına alınamayabilir. Din, bu fenomenleri bulunduğu ortamda nasıl kabul görmüşse, bunlara hiç dokunmadan kabul ettiği de görülebilir. Ama bunları kendi zaviyesinden tanıyıp onaylaması dinin kültürü etkilemesi ile değerlendirilebilir.⁸⁰

Kültürel bir unsur olarak da nitelendirilebilme özelliğine sahip ahlakın kültürle olan ilişkisi ve etkileşimi incelendiğinde, onun din tarafından

⁷⁷ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 37

⁷⁸ Hans Freyer, **Din Sosyolojisi**, çev. Turgut Kalpsüz, Hazırlayan, M. Rami Ayas, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2013, s. 113.

⁷⁹ Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013, ss. 92-93.

⁸⁰ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 38.

şekillendirildiği ve ahlak kurallarının oluşumunda en büyük etkinin din olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸¹ Toplumdaki ya da bir kültürdeki ahlaki değerler kaynağını dinden almakla birlikte kültürün sacayağını oluşturan gelenek, görenek, örf ve âdetler de dinin etkisi altında şekil almaktadır. Kültürü şekillendiren din, sosyal hayatın bazı kıymet addedilmiş olan şeyleri üzerinde de etki gücüne sahiptir. Hatta diyebiliriz ki bunların temelinde dinin etkisi yatmaktadır. Çünkü sosyal hayatın gidişatına baktığımız zaman, insanın değer verdiği şeyleri maddi bir çerçeveden değerlendirme temeline oturtamayız. Çünkü bir örnekle açıklayacak olursak; fakirlere yardım etmek, sahipsizlerin elinden tutmak, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek, başkalarının hakkına hukukuna riayet etmek, maddi açıdan açıklanması imkânsız gibidir. Hatta bireyin üzerinde ona etki eden dini inancını ve bu davranışları sergilemedeki dini duygularını dikkate almadan bu durumun açıklanması imkânsızdır.

Dinin, toplum ve kültür üzerindeki birleştirici, bütünleştirici etkisinin yanında din, belli çevrelerin yanında asıl gaye ve amacından saptırılmak suretiyle toplumun kültürel yapısının parçalanmasına alt üst olmasına, toplumda çatışma ve kargaşanın ortaya çıkmasına da sebebiyet vermektedir. Bu da şunu göstermektedir. Din, yalnızca bütünleşme ve düzende değil aynı zamanda kargaşa, kaos ve çatışmada da etkin olma gücünü elinde bulundurmaktadır. Şerif Mardin'e göre din, kültür alanında o kadar etkin bir güce sahiptir ki, toplumda daha önceden var olan ama sonradan belli değişimler geçirip ortadan kalktıktan sonra bile bazı kültürel kalıpları korumakta ve onları canlı tutup hayat vermektedir.⁸²

İnsanın dini anlayış biçimi, onu anlayış tarzı, onun dünyayı nasıl anlamlandıracağını da belirlemektedir. Bu belirlemede kültür de birey üzerinde etkin rol oynamaktadır. Ama her zaman baş aktör dindir. Zaten din ve kültür çoğu yerde birbirinden bağımsız şeyler olarak karşımıza çıkmamaktadır. Adeta ikisi birbiri içine geçmiş bir şekilde önümüze çıkmaktadır. Bireyin dünyayı algılama biçimi, birçok yapısı din tarafından kurulan kültürel yapının elemanlarından da uzak değildir. Çünkü din tarafından kurulan kültür içerisinde doğmuş, büyümüş bir bireyin dine karşı tutumu içinde yaşadığı ortamdan bağımsız sayılamaz. Ayrıca insan ya da toplumun anlam dünyası oluşurken büyük oranda din tarafından kurulan ve işlenen

⁸¹ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yay. İstanbul, 1995, s. 115.

⁸² Mardin, s. 63.

kültür tarafından şekillenmektedir. Aynı durum kültür için de geçerlidir. İnsanı, toplumu, dini şekillendiren kültür de yine aynı şekilde insan, toplum ve din tarafından şekillenmekte ve değişime uğramaktadır. Dini anlayışımız kültürün gelişmesinde, dünyayı anlamamızda etkili olurken, kültür de dini yorumlamamızda ve onu yaşadığımız hayata aktararak yaşanabilir hale getirmemizde önemli faydalar sağlamaktadır. Kültürün geliştirilmesinde dine, dinin de anlamlandırılıp yaşanabilir hale getirilmesinde kültüre önemli görevler düştüğüne göre dini kültürden, kültürü de dinden koparmak, soyutlamak imkânsızdır. İkisinin arasındaki fark dinin tanrı tarafından gönderilmiş olması, kültürün ise insanın kendine verilmiş olan dünyayı, insan hem duygularını, hem inançlarını kullanıp anlamlandırarak şekillendirmesi ve onu yaşanılır bir duruma kavuşturma çabası olarak görülebilir.⁸³ Tanrısal bir nitelik taşıyan din, varoluş açısından kültüre indirgenemez ve onun ürettiği bir olgu ya da fenomen olarak da nitelendirilemez. Çünkü din, tanrı tarafından kültürün içindeki aksaklıklara bir başkaldırı ve bir haykırış olarak ortaya çıkarılmakta tarihe ve topluma müdahale etmektedir. Kültür ise, bir yönüyle insan tarafından ve uzun süreçler sonucunda onun elde ettiği birikimleri olup, diğer bir yönüyle de din tarafından kurulan, işlenen, şekillenen bir yapı niteliği taşımaktadır. Ontolojik bağlamda din, Tanrı ürünü, kültür ise insan ürünü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bundan dolayı tanrısal din olan ve vahiy niteliklerini koruyan din, kültürün ürettiği din olarak nitelendirilemez. Ama zamanla kültür içerisinde tanrısal niteliklerini kaybedip, kültürün içerisinde yeniden üretilip, farklı şekillere girmiş bir dini yapı kültürün ürünü sayılabilir ya da kültürün içerisinde zamanla kültür argümanları tarafından oluşturulmuş veya insan eliyle kurulmuş dini yapılar da mevcuttur.

Din, kültürün oluşmasında her ne kadar etkin bir güce sahip olsa da din eşittir kültür diyebilme salahiyyetine sahip değiliz. Zaten böyle olacak olsaydı bütün Müslüman ülkelerin bir millet sayılması gerekebilirdi. Aynı dine mensup Batı milletlerinin hepsi de bir tek millet olarak kabul edilebilirdi. Kültür farklılıklarından dolayı her milletin dini anlaması ve yorumlaması farklılıklar oluşturmaktadır. Toplumun kültürü, bir nebze de olsa o toplumun din anlayışını etkileyebildiği gibi din de kültürü etkilemektedir. Bundan dolayı bir Türk'ün Müslümanlığı ile bir

⁸³ Özden, s. 122.

Fars'ın, bir Avrupalının ya da bir uzak doğunun ki kültürel planda farklılık gösterebilmektedir.

2.3. KÜLTÜR OLMADAN DİN ANLAŞILIP YAŞANILABİLİR Mİ?

Kültür ve din, bunların her ikisini birden ontolojik bir tahlile tabi tutarsak kültür, insanın yapıp ettikleri, ürettikleri şeylerin toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle o, insani bir çabanın sonucunda oluşmuş ve varlık bulmuştur, bu maddi kültürü oluşturur. Manevi kültür ise inançlar, semboller, değerler, normlar olarak sınıflandırılabilen olup, bir milleti diğer milletlerden ayıran örf, adet, dinî davranışlar, ahlak anlayışları, değerler, sosyal normlar olarak açıklanabilir. Din ise varoluşsal olarak metafiziksel bir yön barındırmakta, ilahi ve tanrısal bir içerik taşımaktadır. Dini varlık sahnesine çıkaran, insanın yapıp ettikleri değil Tanrıdır. Din, bir anlamda tanrısal eylemdir. Bu yönüyle bakacak olursak dini, kültür sahasına indirgemek, kültürü de tanrısal dini alana çıkarmak ontolojik olarak imkânsızdır, muhaldir. Çünkü varlık alanı ve yapısı itibarıyla ikisi de farklı dünyaların olgularıdır. Fakat din, toplumsal hayat düzlemine inip orada yaşamaya başlayınca insan ürünü olarak uzun zamanlardan beri varlığını sürdürüp, kendi toplumunda kökleşen kültür, din ile iletişim ve etkileşim sahasında karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmada toplumu kurma işleminde din de, kültür de birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedirler. Bu karşılıklı ilişki dinin topluma yerleşmeye çalışması olan başlangıç aşamasında toplumsal hayatta kavga ve çatışma haline sebebiyet vermekle birlikte, zamanla kültürün ve toplumsal yapının dini artık kendi içlerinde bir realite kabul etmelerine kadar olan zamanki süreçte din ile kültür etkileşimi değiştirme, ret, kısmen değiştirme, kısmen kabul şeklinde bir hal almaktadır.

Bir taraftan din, içinden çıktığı kültürü çoğu zaman kültüre karşı bir başkaldırı olarak değiştirip, dönüştürürken öbür yandan da kültür, kendi atmosferi içinden çıkan dini çeşitli yönlerde etkileyebilmektedir. Din ile kültürün başlangıç ilişkisi çoğu zaman dinin kültüre savaş açmasıyla başlamaktadır. Çünkü din, kendi prensiplerine uymayan kültür içindeki uygulamaları şiddetli şekilde eleştirip onlara karşı cephe alarak ilişkiyi başlatmaktadır ve adeta kültüre karşı bir ihtilal başlatıp, onu köklü değişikliğe sokmak istemektedir. Din, o kültüre kendi rengini, boyasını,

katmak mecburiyetindedir. Din bunu yapamadığı sürece o kültürün içerisinde bir yaşam savaşı vermek durumunda kalabilir. Eğer din bu savaşın sonucunda üstünlüğü ele alırsa hem toplumu, hem de kültürü kurma görevi ile sorumlu hale gelir. Burada din, kendine kültür inşa etme işlevine girer ve bir kültür inşa eder. Din, kültür inşa ederken, kültür de bir taraftan dini inşa etmektedir. Zaten bu karşılıklı ikili ilişki kurulamazsa diğer bir ifade ile din kendi kültürünü oluşturamazsa o toplumda tutunamayabilir. Acaba şu soruyu sorabilir miyiz? Kültür, dinin toplumsal zeminde hayat bulmasında etkin bir unsur mudur? Bu soruyu ontolojik veya metafizik çerçeveden değerlendirecek, o bakış açısıyla konuşursak, onun yapısal niteliğini de işin içine katarsak kültürün, dinin yapısal ve varlıksal düzlemde onun unsuru olmadığı söylenebilmekle birlikte dinin toplumsal sahada, toplumsal varlık ortamında yaşayabilmek için kültür gibi hayatî bir damardan beslenmesi gerekmektedir. Bu hayati damar ister dinin kendisinin kurmuş olduğu kültür olsun, isterse içinde yaşadığı, kabul ettiği toplumun hazır kültürü olsun kültür, dinin tutunup yaşanacağı ortamı sunan bir realitedir. Kültürdeki bu özellik dikkate alınmazsa dinin toplumsal ve kültürel hayattaki etkisi ve onun yapmak istedikleri, hayalleri anlaşılamaz. Anlaşılamayan, yaşam alanına giremeyen bir din varoluşsal amacına ters bir durum ortaya koymuş olacaktır. Zira dinin nihai amacı, içinde bulunduğu topluma getirmiş olduğu kural ve kaidelerle yeni bir düzen vermek, nesiller boyunca da bu düzenin devamını sağlamaktır.

Kültür, dinin yapısal özellik taşıyan; vahiy, peygamberlik, ahret inancı gibi dini din yapan özellikler arasında sayılmasa bile, bu yapısal özelliklerin geçerlilik kazanabilmesi için, anlaşılabilmesi için bunlara barınacakları ortamı oluşturan, dinin sosyal alandaki yapısal realitesidir. Çünkü vahiy, içinde bulunduğu kültürün içinden onu değiştirmek için ona başkaldırı olarak çıkar ve bilinen kültürün diliyle muhataplarına hitap eder. Bu, şu demektir: eğer bir topluma, bir kültürel yapıya karşı ondaki yanlışları dile getirmek, onları ortadan kaldırmak ve düzeltmek için bir peygamber gelecekse bu, o toplumun bilip, tanıdığı, o kültürel yapıyı bilen, o kültürün içinden çıkan biri olmalıdır. Mesela, Araplara bir peygamber gelecekse, Arap kültürünü bilmeyen, orayı tanımayan biri peygamber olarak gelmemiştir. Mesela, Türk kültüründe yetişmiş birinin Avrupa'nın herhangi bir beldesine peygamber olarak gönderilmesi hemen hemen imkânsız gibidir. Fakat

peygamberlerin getirdiği din, daha sonraları herhangi bir millet ya da ulusu etkileyip, onun kültürünü etkisi altına alabilmektedir. Bu açıdan din, içinden çıktığı kültürün toplumsal hayatının yanlışlarına, yapılmasını istemediği şeylere, kültürün getirmiş olduğu hatalı, yanlış inanç ve uygulamalara o kültür içerisinde bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Din, içinden çıkıp vahiyle, kendi dilleriyle başkaldırdığı kültürel yapıya, topluma, kendi içlerinden aynı kültürün, örfün, geleneğin havasını soluyan, o ortamın bir parçası olan peygamberini de o kültür yapısı ve toplumsal havzadan seçmektedir.

Din, kültür ortamının, yapısının, realitesinin ve gücünün o kadar farkındadır ki onun inanç esaslarından tutalım da sosyal ve insani ilişkilere kadar bütün mücadelesi hep o kültürel yapı içerisinde bulunan olgularla olmaktadır. Farklı bir kültüre ait farklı bir sorunu çözmeye çalışmamıştır. O ortamdaki mevcut sorun ne ise onun çözümüne odaklanılmıştır. Yoksa getireceği hükümlerin ayağı yere basmayacak ve toplumsal realitesi olmayacaktır. Bu durumda din, çevresine bir şey verebilir mi? Elbette ki hayır. Mesela İslam nazil olmaya başladığında yedinci asır Arap toplumundaki putperestliği odak noktası yaptı ve o kültürde kendilerine tanrısal kimlik atfedilen putlara ve o zihniyete savaş açtı. Kalkıp da aynı dönemde dünyanın başka yerlerinde de olan mesela Hindistan'daki Budizm'i veya Çin'deki Budizm'i, onların tanrılarını Lat, Menat, Uzza gibi hiç anmadı. Ama şu da dikkatten kaçmamalıdır. Kur'an genel olarak ve evrensellik niteliği ile Arap yarımadasındaki putçuluk ve onun getirmiş olduğu din ve dünya görüşüne başkaldırıp savaş açarken, onun tevhit sistemine zarar veren bütün dünya putperestliğine baş kaldırmıştır. Bu başkaldırıcı Arap coğrafyasından oradaki putlar özelinden genelleştirerek yapmıştır.⁸⁴ Çünkü içinde bulunduğu toplum onlara yabancıydı. Kendi toplumundan değil de o toplumlardan örnek verseydi, vahiy o topluma, o kültür havzasına yerleşip dal budak salamazdı. Kültürün din üzerindeki etkisi ve önemi dikkate alınmadan, dinin yorumlanması ve gelecek dönemlerde yeni uygulamalar ortaya çıkarması düşünülemez.

Din ve kültür konusunda şöyle bir yanlışa da düşülmemelidir. Dini tamamen kültürün bir ürünü olarak değerlendirmek, saymak veya dinin kültürü tamamen

⁸⁴ Bkz. Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alparslan Açıkgenç Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, 6. Baskı, ss. 239-251. Ayrıca bkz. Fazlur Rahman, **İslami Yenilenme Makaleler 2**, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, ss. 63-79, 99-113.

bütünüyle değiştirdiğini düşünmek yanlışına düşölmemelidir. Kültür, dine yaşayacağı ortamı sunar. Din de kültürü bir anlamda kanatları altına alarak korur. Onun da geleceğe taşınmasını sağlar. Bunu yaparak da toplumda kültürün geçerliğini garanti altına alır. Çünkü nihaî noktada din kendine bir kültür kurmak mecburiyetindedir. Bunu da içinden kendisine bir başkaldırı olarak doğduğu kültürü, işine gelen tarafların alarak, bir kısmını da atarak, bir kısmını değiştirerek kendi kültürünü yaratmakla yapmaktadır.

Kültür, dinin öz yapı taşlarından biri olmamasına rağmen, ister dinin kurduğu kültür olsun, isterse de hazır daha öncekinden devralınan kültür olsun, dinin yaşam alanı olarak olmazsa olmazdır. Zaten hazır kurulu olarak devralınan, çoğu zaman değişime uğratılan kültür de yeni dinden ayrı önceki dinin kurmuş olduğu bir yapı olmaktadır. Çünkü her kültürde din ve insan unsuru ön plana çıkmaktadır. Kurulan kültür, hangi din tarafından şekillendirilmişse o kültüre bağlı olan bireyler, dünya görüşlerini ve hayat felsefelerini bu yönde belirleme yoluna gitmektedirler. Bundan dolayı kültür, dine yaşam alanı sunarak dinin toplumsal alanda işlevlik kazanmasında, algılanmasında, âlimler tarafından yorumlanıp, din ve dünya görüşü oluşturacak olan şeriatın üretilmesinde eyleme, davranışlara dönüşmesinde, toplumda inanç ve anlayış halini almasında, dinin toplum tarafından tecrübe edilmesinde kültürel hayata girerek toplum hayatında ve kültürel zeminde yaygınlık kazanmasında, bunun devam etmesinde, bu devamlılığın sağlanmasında etkili olmaktadır.

Dinin baş yapıtaşları arasında kültür, yapısal ontolojik bir yön barındırmamasına rağmen dinin inanç ve ibadet, ahlak, hukuk gibi yapısal niteliklerinin anlam bulduğu, anlam kazandığı yerdir. Bundan dolayı kültürün dinden ayrılan yönlerinin olmasına karşın, kültürü dinden bağımsız bir olgu gibi düşünmek, algılamak mümkün görünmemektedir. Çünkü toplumların kültür sisteminin oluşumunda din, baş aktördür. Kültürle din arasında sıkı etkileşim ve ilişkiler söz konusudur. Kültür sistemi o sistemin insan, Allah ve evren ile ilgili tasavvuruna göre şekil almaktadır.

2.4. DİNİ KÜLTÜRLEŞTİRMEK VEYA KÜLTÜRÜ DİN HALİNE GETİRMEK

Modern bir kavram olan kültür, acaba dinin karşı tarafında mı yer almaktadır? Din kültürün yerine, kültür de dinin yerine geçebilir mi? Dinin kültürleşmesi onu din olmaktan çıkarabilir mi? Ya da din, bir toplumda kültürleşebilir mi? Dinin kültürleşmesi onun seküler bir forma girmesine sebep olabilir mi? Din-kültür ilişkisi bağlamında bu tür soruları çoğaltabiliriz. Bizim için burada önemli olan bu iki olgunun birbirlerini besleyerek (bazen de biri birinin yerine öylesine geçer ki halk çoğu zaman bunu ayıramaz) kendi gelenek ve medeniyetlerini nasıl oluşturdıklarıdır.

Din de kültür de ikisi birden toplumsal hayatı belli bir forma sokan, onu düzenleyen ve bu düzenleme içinde ikisi de birbirini etkileyen, birbirinden etkilenen ve bu sürecin sonucunda topluma ayar veren iki etkin güçtür. İşte bu düzen ve ayar verme sürecinin sonucunda yeni bir gelenek ve yeni bir medeniyet oluşmakta veya bunların tohumları atılmış olmaktadır. Zamanla oluşan bu gelenek ve medeniyet sürecinde bazen din kültürleşebilmekte bazen de kültür gelenek içerisinde dinileşip din halini alabilmektedir. Bunun sebebi din ve kültürün ayrılamaz çizgilerle birbirleriyle iç içe geçmiş olamama halidir. Aslında vahiy dini açısından konuşacak olursak, vahiy başlangıçta nazil olurken, dinin temel kodlarını içinde bulunduğu kültürel ortama yerleştirirken bu çizgiyi hassasiyetle korumuştur. Ama vahiy sonrasında belki de yüzyıllar içerisinde geleneğin içinde oluşan durum bu hassas dengeyi korumayı gözetmeyi göz ardı etmiştir. Bu durumun oluşmasında toplumun kültürel kodları etkili olmaktadır. Çünkü hiçbir din boşluğa konuşmamıştır. Boşluğa konuşmak için de gelmemiştir. Her din kendine bir muhatap seçer ve onlara hitap eder. Din, hali hazırda bulduğu muhatabına konuşurken onun kültürü ile hukuki, sosyal ve iktisadi düzeni olan ve geleneği oluşmuş bir muhatap çevresine hitap ettiğini bilir. Bu şu demektir: Vahiyde bulunan dinin karşısında yeniden inşa edilen hemen hemen her şeyi ile boş bir topluluk ya da ortam yoktur. Aksine orada dili ve kültürüyle yaşamakta olan bir hayat bir gelenek mevcuttur.

Din, içinde bulunduğu topluma tebliğini yaparken, vahyin muhatabı olan bu insanların o toplumun kültürel parametrelerine göre konuşmak mecburiyetindedir. Çünkü tersi bir durum dini anlaşılmaz kılacaktır. Din anlaşılmazsa içinde bulunduğu

topluma nazil olma gerekçesinin şartlarını uygulatamaz. Onları kendi istediği yöne doğru çekemez. Din anlaşılmayı sağlayabilmek için o kültürün dil kodlarını kullanmak zorundadır.

Bir toplumu kendisi yapan anlam ve değer üzerinden kurduğu yaşam onun kültürüdür. Bundan dolayı kültür, bir toplumun somut ya da soyut olsun ürettiği her şeydir. Bir toplumu diğer toplumlardan ayrı kılan niteliklerdir. Vahyin getiricisi konumundaki her peygamber içinde doğmuş olduğu bu kültür iklimi tarafından şekillendirilir. Peygamberin, içinde bulunduğu kültürel yapı tarafından şekillendirilmesi onun inanç ve dini metafiziksel anlamda ruhi yönlerini kapsamamaktadır. Çünkü peygamberler, içinde bulundukları toplumun peygamberlik vazifesinden önce bile dini yönden bozuk olan uygulamalarını tasvip etmemiş, onların en şiddetli eleştiricisi olmuşlardır. Kur'an'da Hz. İbrahim'in yaşadığı topluma karşı onlarla mücadelesinin örneği bu durumu örneklemektedir. Hz. Peygamberin, peygamberliğinden önce, daha peygamberlik gelmeden ruhunu dinlendirmek için Hira'ya çekilmesi içinde bulunduğu toplumun kültürel, dinsel bozukluklarına karşı o yapıdan sıyrılma mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rahatlıkla şunu söyleyebiliriz. Peygamberlerin içinde doğup yetiştikleri yapı, onları ruhi yönden kendi kalıbı içerisine alamamıştır. Fakat diğer insani ve bireysel yönlerden bulunduğu kültürel yapının izlerini taşıyabilirler. Peygamber de içinde yaşadığı toplumun fertleri gibi yer, içer, onlar gibi giyinir, onlar gibi evlenir, onlar gibi sosyal hayatın gereklerini yerine getirir. Bu da o kültürle peygamberi bir anlamda birleştirir. Peygamberin yaşadığı dönemde o kültürel ortamda kültürün bazı unsurları o ortamda din olarak algılanmazken sonraki dönemlerde o kültürün unsurları dini bir kimlikle toplum tarafından benimsenebilmiştir. Bu durum ahlaki ve itikâdî konularda çok fazla olmayıp özellikle giyim kuşam gibi günlük insani ritüllerin uygulanmasında taklit seviyesinde dinleştirilip uygulama sahasına konulmuştur. Yani kültürün unsurları zamanla din halini alıp gelenekleşmiş ve literatürde din halini almışlardır. Bazen de din, toplum hayatında o derece kültürleşmiştir ki bazı gün ve geceler dini kimlikle kültürün içerisine yerleştirilmiştir. Mesela, bizim kültürümüzde kutlanan kandiller ve özel günler buna örnek olarak verilebilir. Bu bir anlamda da dinin kendi kültürünü oluşturduğu esnada, kültür de dinden ilham alıp dini kültürleştirebilmektedir. Din, o derece içinde bulunduğu

kültürel yapıya tesir eder ki, zamanla dînî olmayan, dinin başlangıcında, oluşum sürecinde hiçbir anlam ifade etmeyen şeyler, kültürde dinileşebilmektedir. Bu da dinin kültürleşerek toplumun hayatına nasıl da girdiğinin bir göstergesidir. Böylece din, toplumun hayatına kültürleşerek yer etmiştir. Burada dinin asli tabiatını kaybetmeden kültür sahnesinde yer alması, kültüre dönüşmesi, dini tahrif etmeyeceği gibi kültürleşen din toplumda fertleri ve toplumu inşa etmeye devam edecektir. Burada şu durum da dikkatten kaçmamalıdır. Dindarlık, dini yaşamak bilinçli bir tercihin sonucudur. Fakat kültürleşmiş bir din bilinç hali olmayıp bir alışkanlık halini ortaya koyabilme durumunu ifade etmektedir. Buna İslam'ın kültürleşmesinden yaklaşırsak belki bu durum gündelik hayatın içine girememiş ve insanların zihninde yer edememiş dinler için söz konusu olabilir. Fakat İslam'da bu durumu kabullenmek söz konusu olamaz. Çünkü İslam'da alışkanlık haline gelen ritüel ya da davranışlar bile bilinçli bir şuurun sonucu olmaktadır. İslam her ne kadar kültürün içine girip kültürleşse de o bir kültür dini değildir. Çünkü kültür dinleri, kültürün diğer unsurları ile beraber üremekte veya üretilmektedirler.

İslam dini vahiy ile gelmekle birlikte kültürleşip, toplumun içine nüfuz etmekle toplumun kültürüne yerleşir, onu dizayn eder. Geldiği toplum zamanla çoğalıp farklılaşınca, burada evrensellik devreye girer. Her toplum da, her kültür de ortak öz değerlerini korur. Fakat toplumdan topluma farklı formlara ve farklı kalıplara girebilme özelliği gösterir. Bu da İslamiyet'in her toplumda ve kültürde yaşama şansını artırmak ve toplumların, kültür sahnelerine girerek kültürleşebilmesini sağlamaktadır. Bundan dolayı din (vahiy dini de olsa) kültürleşip gelenekleşmek mecburiyetindedir. Eğer din bunu yapamazsa yaşama olanağını kaybeder. Nesilden nesile aktarılması gerçekleşemez. Nesilden nesile aktarılamayan din, yaşama şansını kaybeder. Dini her an yeniden öğrenme zorunluluğu ortaya çıkar. Bundan dolayı din, bu kültürleşmeyi girdiği her toplumda yapmak zorundadır. Şunu da ilave yapmak gerekir ki, her din belli bir oturmuş kültür ortamı içerisinde oluşmaya başlar. Çünkü konuşmanın ya da hayatı devam ettirecek ve kültür oluşturacak belli başlı olguların olmadığı bir ortamda din oluşamaz. Eğer böyle bir şey olsaydı dinin kurucusu olan peygamber, ilk işe insanları eğitmeye, günlük işlerini ve sosyal yapıyı oluşturacak şeyleri öğretmekten başlayacaktı. Bütün bu altyapının oluşumunun ardından dini tebliğ edebilme imkânını elde edebilirdi. Bu durumda

şöyle bir problem de ortaya çıkabilirdi. Peygamberin kendisi bir kültür kimliğini kazanmamış olarak dünyaya geleceği için tebliğ vazifesini nasıl yerine getirecekti? Bundan dolayı din, hazır oluşmuş bir kültür yapısı içerisinde meydana gelmeye başlar ve mevcut kültürü dinileştirmeye gayret eder. Bu durumu İslam dinini temel alarak açıklarsak görülecektir ki, İslam birden fazla cemaati, cemiyeti, kültürü bünyesinde taşıyan ve onları kuşatan bir niteliğe sahip olmuştur. Dinin metafiziksel değil de sosyal ve kültürel yönden aşkınlığı da bunu ifade eder. Dinin evrenselliği de buna dayanır. Eğer din bunları yapamazsa, yapamamışsa bütün bir insanlığa ait olma ve evrensel nitelik taşıma özelliğini kaybeder.

Din, içinde bulunduğu kültürü kendisine bağlamak zorundadır. Çünkü din, eğer sosyal bir müessese olup söz sahibi olmak istiyorsa, sosyal müesseselerle örtüşerek ve onları yönetir hale gelerek bunu yapmak mecburiyetindedir. Çünkü dinin soyut kavramlarının hayat bulması ve toplumda karşılığını bulabilmesi için bu yapılmak zorundadır. Mesela iman, sadece soyut bir şekilde iman olarak kaldığı sürece psikolojiktir ve ruhi bir bağ, bağlanmayı ifade eder. İşte din, burada psikolojik olanla sosyolojik olanın arasında köprü vazifesi kurması için dinin toplumda kültür sahnesinde yer alması kaçınılmaz bir hal almaktadır. Dinin ilk oluşum aşamasında bu köprü vazifesini dinin tebliğcisi ve kurucusu peygamber üstlenmiştir. Çünkü peygamber, bir taraftan vahiy alan, onun temsilcisi konumundayken diğer taraftan da kültürün temsilcisidir. Bundan dolayı vahiy dini, peygamberle sosyalleşir ve müesseseleşmektedir.⁸⁵

Dinin genişleyip yayılıp farklı kültürlerle ulaşip büyümesinden sonraki dönemde anlama sorununu çözebilmek için ve dinin özünü her kültürel ortamda koruyup ortaya çıkarabilmek için vahyin olduğu ilk ortam çok önemlidir. Çünkü peygamber orda yaşamıştır. O kültürel havzada vahiy hayat bulmuştur. Vahyin muhatabı olan insanlar ve toplum oradadır. Geleceğe dönük bir anlam ve yorumlama bu örneklerden çıkarılıp farklı kültürlerde ve farklı toplumlarda dinin hayat bulması sağlanabilir.

Sonuç olarak din, içinde doğmuş olduğu kültürü etkilemekte ve aynı zamanda ondan etkilenmektedir. Buna istinaden Tanrısal dini tamamen kültüre indirgeyip, onun içerisinde oluşmasına binaen tamamen kültür tarafından oluşturulduğunu

⁸⁵ Sezen, **Kültür ve Din**, s. 68

söylemek din ile kültür arasındaki ilişkinin gerçekliğine ters bir durum oluşturmaktadır. Buna rağmen tanrısal ve vahiy kaynaklı dinin dışında oluşup, gelişen dini yapılar için din, bir kültür ürünü sayılabilmektedir. Ama vahiy kaynaklı dinler, kültürün oluşturduğu bir fenomen olarak gösterilemez. Çünkü din (buna kültür tarafından oluşturulan vahiy dışı kültürel dinleri de katabiliriz), içinden çıktığı kültüre ve bu kültürün ürünlerine müntesiplerinin zihninde bir bakış açısı, bir anlam dünyası kazandırır. Bu kültürel ürünler, dinin vermiş olduğu zihniyete göre şekil almaktadırlar.

Bundan dolayı her din, kültürel yapı veya herhangi bir kültürün içerisinde anlam kazanmaktadır. Çünkü din, kültürün içerisinde olmazsa onun getirmiş olduğu, ortaya koymuş olduğu prensiplerden, ahlak kurallarından ve hukuki kurallardan tutalım da dinin temel yapıtaşlarını oluşturan inanç konuları ve ibadet ritüelleri bile kültürün içerisinde anlamını bulmaktadır veya bunların bir anlam ifade edebilmesi kültür içerisinde bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Dinin yaşanabilmesi için kültür ortamı olmazsa olmazdır. Çoğunlukla da bu ortam, çoğu tarafıyla din ekseninde kurularak oluşturulur.

Belli bir zaman sonra din, o toplumun hayatına o kadar nüfuz eder ki, artık o din, o toplumda o kadar güçlü bir kimlik duygusu kazandırmıştır ki, o kültürle adeta bütünleşmiştir. Mesela buna en güzel örnek, bizim Anadolu ve Orta Asya Müslüman Türk kültürüdür. Bu iki kültürden İslam'ı kaldırdığımız zaman ondan eser kalmayacaktır. Dolayısıyla İslam bizim kültürümüze o derece girmiş, yerleşmiş ve etki etmiştir ki, Türk kültürü denildiğinde akla İslam gelebilmektedir veya ondan bağımsız düşünülememektedir. Bu da yüzyıllar içerisinde İslam dininin kültürümüze yerleşip, kültürleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Mesela bizim kültürümüzün içerisinde oluşan kandiller, kutsal ifade edilen günler dinin nasıl da kültürleştiğinin bir göstergeleridir. Bazen din, herhangi bir kültürün içinden tanrısal olmanın dışında insan eliyle ortaya çıkabilmektedir. Bu dini yapılar, tamamen kültürün ürettiği dini yapılar olarak değerlendirilmektedir. Bazen de başlangıçta ilahi nitelikte vâz olunup, zamanla ilahi niteliğini yitirerek kültür tarafından onun egemenliği altında öz benliğinden koparak, asli tabiatını kaybetmiş kültür tarafından şekillenip kurulan dini yapılarda mevcuttur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE DİNİN ANLAŞILMASI

Bireyin hayatına tesir eden iki güçlü olgu vardır. Bunlardan birisi din diğeri de kültürdür. Din ve kültür, ontolojik bakımdan birbirinden ayrı olmasına rağmen işlev bakımından birbirlerine benzemektedirler.⁸⁶ “*Din kültürün esası, kültür de dinin ifadesi*”⁸⁷ olarak görülebilir. İnsan burada inancın talep ve isteklerini kavrayıp, inancıyla içinde yaşadığı toplum ve kültürel ortam arasında ahengi sağlamalıdır. Bundan dolayı içinde yaşanan kültürü ve o ortamı göz önünde bulundurmadan yapılacak vahiy yorumu toplumun fertleri üzerinde istenen yankıyı uyandırmayabilir. Dinin anlaşılıp yaşanmasında dikkat edilecek husus, insanın ihtiyaçlarının doğru tahlil edilebilmesidir. Çünkü kültürel ortam göz önüne alınmadan yapılan uygulamalar toplumsal hayattan uzak kalabilmektedir.

3.1. DİN ANLAYIŞININ OLUŞUMUNDA KÜLTÜRÜN ROLÜ

Din-kültür ilişkisinin özüne inip onu derinlemesine incelediğimiz zaman din ve kültürün birbirinden ayrılamaz ikili oldukları toplumsal bağlamda çok bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü biri diğerine muhtaç bir şekilde bu yaşama gayretini sürdürmektedirler. Kültür ve din ontolojik anlamda değil ama toplumsal anlamda bir madalyonun iki yüzü gibi değerlendirilebilir. Çünkü tek taraflı madalyon tasavvuru nasıl ki mümkün değilse kültürsüz bir dinin ya da kültürel ortamdan bağımsız oluşup gelişen ya da yaşanan bir dinin olması da imkân dâhilinde olan bir şey değildir. Dini yapıları baktığımız zaman hepsi belli bir toplumsal yapı, kültür ve olgu içerisinde doğmuş olup, kimisi bu toplumsal ve kültürel yapıyı kendi prensiplerine uygun şekilde değiştirip ona yön vermiş, onun kendine uyan taraflarını alıp kendi prensipleri ile çatışan uygulamalarını atıp, değiştirerek kültür üzerinde değiştirici, dönüştürücü gücü eline almıştır. İslam dini bunu başarabilmiştir. Fakat dinin içinde bulunduğu kültür, güçlü ve etkin olursa kültür ve din çatışması sonucu

⁸⁶ Fatih Özkan, **Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki**, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı, 10/Ekim 2016, s. 309.

⁸⁷ J. Heywood Thomas, **Paul Tillich**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, çev. Mehmet Dağ, Ankara, 1978, cilt, 22, sayı, 1, s. 243.

kültür dini reddedebilir veya onu tahrif edebilir. Onu kendi yapısı içerisinde eritip yeni bir forma da sokabilir. İşte Hristiyanlık da bu kültür ortamı içerisinde, pagan bir geleneğin ortasında asırlar boyunca tahrif olarak, bu günkü şeklini almıştır. Hristiyanlık, Hz. İsa'nın getirmiş olduğu nitelik ve özelliklerinden ayrı olarak kültür içerisinde üretilmiş bir din olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸ Kültürle ilgili şöyle bir şey de ortaya çıkmaktadır. Dinden beslenmeyen, dini özellikleri içerisinde barındıramayan hiçbir kültür düşünülemez. Zaten kültürün belirleyici baş aktörü dindir. Din, kültürü hem değiştirip hem dönüştürerek kendisinin tutunup yaşayacağı ortamı kendi elleriyle bizzat kendisi oluşturmaktadır. Kültürü, dinin olduğu ya da yaşadığı ortamdan ayrı tutmak onu soyutlamak ya da yok saymak adeta dinin boşluğa ve muhatap olmayan boş bir çevreye ve beldeye indiğini varsaymak kadar anlamsız ve boş iddiadır. Böyle bir ortamda dinin geliş ya da oluş gayesi açıklanabilir mi? kültürel ortamdan uzak bir din, kime, neyi, nasıl aktarıp anlatacaktır?

Burada dinin belli bir kültür içerisinde doğması ya da onun oradaki problemleri ele alması, kendine orada muhatap seçmesi dini kültüre indirgeme manasına gelmez. Çünkü dinin geliş gayesi her ne kadar muhatapları belli bir kültür yapısı içerisinde olmuş olsa da çözmüş olduğu sorunlar o kültürel yapının içindeki sorunlar gibi gözüke de din, evrenseli hedeflemekte olup o kültür içerisinde insanlığın sorunlarına çareler üretmiştir. Kültürel bir yapının içerisinde doğan din, içinde bulunduğu muhataplarının yaşadığı kültürden etkilenerek ve aynı zamanda onu etkileyerek, karşılıklı ilişki içerisinde kendini de zaman içerisinde yenileyerek (update) geleceğe dönük plan yaparak, toplumda kalıcılığını sağlamlaştırıp kesinleştirmektedir. Din bunu yaparak daha önce hazır bulduğu ve sonradan kendisinin de katkılarıyla yön verdiği kültürel çevreyi, kültür ortamını kendine göre düzenleme yoluna gider. Çünkü din, içinde doğduğu, yaşadığı kültür ortamı olmazsa, ya da kendisine uygun ortamı bulamazsa, orada tutunup geleceğe doğru gidemeyebilir, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Din, bu tehlikeye karşı kendini korumak amacıyla bir anlamda kültürü de koruma altına alma yoluna

⁸⁸ Bkz. Bekir Zakir Çoban, **Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hz. İsa**, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, ss. 135-155. Ayrıca bkz. Zafer Duygu, **İsa-Pavlus-İnciller**, Düşün Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2019, ss. 295-345, 575-625. Bkz. Mehmet Paçacı, **Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 81-126.

gitmektedir. Bunu da çeşitli şekillerde ve farklı yollarla kültürün üzerinde etkin bir rol olarak yapmaktır. Din bunu yaparak kendisinin o toplumda, o kültürde anlaşılabilir yaşanmasını amaç edinmekte ve aynı kültür yapısıyla geleceğe taşınmasına temel hazırlamaktadır. Şu bir gerçektir ki kültürel yapıdan uzak, kültür ortamının olmadığı bir ortamda din dediğimiz olgu ya da fenomen doğmaz/doğamaz. Çünkü dinin doğmasını, ortaya çıkmasını, ortaya çıktıktan sonra oluşmasını ve olgunlaşmasını sağlayan en büyük faktör kültür faktörüdür. Bundan dolayı kültürsüz din düşünmek imkânsızdır. Aynı şekilde dini içerik barındırmayan bir kültür de düşünmek realiteye aykırı bir durumdur. Dünyada egemen olan büyük dini yapılara baktığımız zaman, bu ister İslam dini, ister Hristiyanlık, ister Yahudilik ya da daha çok kültürel yapıyla iç içe geçmiş olan Hint-Çin Dinleri ve bunların özünü teşkil eden Budizm olsun hepsi kültürel realitenin ortasında doğmuş, o kültürün rengine, boyasına bürünerek bir sistem haline gelmişlerdir.⁸⁹ Bu tarihi dinlerden bazıları, kültürel ortamın ve toplum geleneğinin ve kültürünün altında kalarak baskın olan kültürel yapı tarafından değiştirilip, dönüştürülerek kültürel bir yapı haline gelmişken, bazıları da içinde doğduğu kültür ve kültürel ortamı hem bünyesinde eritip yeni formlara sokarak kültüre empoze ettirmiş hem de kültürü, içinde doğduğu kültürel ortamı kendi öğretilerine göre şekillendirip değiştirerek geleceğe evrensellik ilkesi ışığında emin adımlarla yürümüşlerdir.

Geçmişte var olup kültürel ortamın değişmesiyle toplum üzerinde kendi gücünü ve egemenliğini kaybedip tarih sahnesinden silinip giden dinsel yapılar da mevcuttur. Buna en güzel örnek de Zerdüştlük olabilir.⁹⁰ Kadim İran'ın dini olan ve Kadim İran kültürel yapısı içerisinde şekil alıp ta ki İslam'ın o coğrafyaya nüfuz etmesine kadar olan dönem içinde varlığını sürdüren Zerdüştlük, İslamiyet'in ve onun sahip olduğu kültürün İran coğrafyasını ve bu coğrafyanın içinde bulunduğu kültürel yapıyı tesiri altına almasıyla Zerdüşť dini yapısı yok olma dönemi içine girip zamanla da kendi öz kültür yapısı, beslendiği kültürel damar, İslam motifleriyle değişince yok olup gitmiştir. Fakat Zerdüştlük yok olup etkisizleşirken de İran İslami anlayışını bir anlamda şekillendirmiştir. Çünkü her din, kültürel yapı içerisinde doğar

⁸⁹ Bkz. Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, çev. Ali Berktaş, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, cilt, 2, ss. 63-118, 431-470.

⁹⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi** cilt, 2, ss, 401-431.

ve aynı kültürel yapı içerisinde hayatiyeti sona erer veya başka bir kültürel yapı ya da dinsel bir yapı tarafından yine kültür içinde varlığı sonlandırılır.

İran toplumu İslam'ı kabul edince hem onların sahip olduğu binlerce yıllık yaşayarak devam ettirdikleri hem kültürel yapı, hem de dinsel kültürel yapı, baskın olan İslam dininin kültürel yapısıyla karşı karşıya kaldı. Burada İslam, Zerdüştlüğe hâkim olan o kültür geleneğinin çoğunu kendi istediği yönde değiştirip dönüştürdü. Ama binlerce yıldır Zerdüş't bir dini yapının egemen olduğu kültürel yapı tarafından İslam'ın kendi, o toplumda, o coğrafyada diğer milletlerden farklı olarak başka bir forma büründü. Ete kemiğe bürünmüş halde “Şiilik” diye karşımıza çıktı.⁹¹ Şiilik neden Arap ya da Türk toplumunda değil de İran'ın Zerdüş't dininden beslenen kültürel havzasında ortaya çıktı? Bu da bir toplumda kültürel yapının din ya da toplum üzerinde nasıl bir güce sahip olduğunu gösterir. Ve bu durum bize göstermektedir ki, toplumsal yapıya egemen olan kültür değişse ve kaybolup gitse bile, izlerini oradan söküp atmak bir hayli zor görünmektedir. Belki din, içinde doğduğu kültür yapısını kendi istediği doğrultuda tamamıyla değiştirebilme gücünü hiçbir zaman elde edemeyecektir. İslam da Arabistan coğrafyasında doğup, oranın kültürel yapısı içerisinde şekil almasına rağmen, bazen bu yapının en şiddetli eleştiricisi olmuş, bazen de kendine uygun düşen uygulamaları kendi bünyesinde eriterek o topluma, o kültüre tekrar yeni bir form ve tarzda sunmuştur. İslam bile bazı şeyleri şiddetli bir dille eleştirmesine rağmen onları toplumun, kültürün bağrından değiştirme gücü ve imkânı elinde olmasına rağmen tamamen söküp atmamıştır. Çünkü o anki kültür yapısı buna elverişli değildi ya da değişmesi daha başka kültürel veya toplumsal sorunlara yol açacağı için bunlar iyileştirme yoluna gidilip çözümü kültür içerisinde yaşayanlarına bırakıldı. Çünkü bu sorunlar kültürel sorunlardı. Belki de bu sorun veya problemler, dinin o topluma daha iyi bir şekilde yerleşip kök salmasından sonra inananlarınca yaşanan o ortamın, toplumsal kültürünün durumuna bakılarak çözülmesi için bırakıldı. Din, insanlığın temel problemlerini konu edinmiş, onlara evrensel tarzda çözümler üretmiş, kendi din ve dünya görüşünü öğretmiş, bunun kriterlerini ortaya koymuş olmakla birlikte bazı kültür problemlerini veya o kültür yapısı içerisinde oluşmuş olan, dinin amaç, gaye ve prensiplerini

⁹¹ Bkz. Ali Şeriatî, *Şia*, Hicabi Kırılacağı, Fecr Yayınları, Ankara, 2016, ss. 121-183, 185-212.

etkilemeyen kültürel problemleri ve onların çözümünü insana bırakmıştır.⁹² Her an her yeni soruna o zamanın ruhuyla mukabelede bulunulması amaçlandı. Zaten dinin her zaman evrensellik taşıması da dini her zaman ve şarta uyarlamak değil midir? Böyle olmasaydı zaten Ortaçağlarda ortaya çıkmış bir dini yapı, kültürel ortamın değişmesiyle modern zamanlara ayak uyduramaz ve yok olup giderdi. Bu çağda biz Müslümanlara düşen görev Ortaçağda ortaya çıkmış, gelişmiş, kurumsallaşmış bir dini yapı olan İslam'ın bugün modern zamanlara nasıl hitap edeceği, modern zamanların kültürü ile nasıl etkileşime girip onu bir anlamda kendine göre değiştirip ve ondan da etkilenip yolunu nasıl bulacağı üzerinde kafa yorulması gereken bir problemidir.⁹³ Eğer İslam bugün modern, seküler yapı kültürüyle baş edemez bir duruma gelip onun tarafından ezilirse, modern, zamanların toplumunda kendine yer edinme problemi ile karşı karşıya gelebilir. Mesela bugün, Müslüman dünya kendi iktisadi, ekonomik, hukuki yapısını oluşturamadığından kapitalist ekonomik sistemin argümanlarıyla dünyalarını kurmakta, seküler hukukun öğretileriyle yaşayıp, dünya görüşlerini de bu zeminde oluşturmaktadırlar. Bu da İslam'ın din ve dünya görüşüyle ilgili problem ortaya çıkarmaktadır. Bugün İslam'ın takipçileri olan bizler, modern zamanlarda bu kültür harmanında İslam'a besleneceği damarı bulmak zorundayız. Bu da modern zamanların kültürünü, yapısını kötüleyip atarak geçmişin özlemini duyarak değil, modernite ve onun kültürü ile yüz yüze gelerek, kendi kültür ve gelenek yapımızı bir tarafa atmadan onu yenileyerek içinde yaşadığımız ana uyarlayarak başarabiliriz.

Bugün moderniteyi, sekülerizmi, onun kültürel yapısını tahlil edip incelemeyen, İslam'ı modern dünyaya anlatıp açamayız. Çünkü dinin kültürle birlikteliği ya da kültürle birlikte yaptığı yolculuk çok hassas ve ince bir çizgi üzerinde devam etmektedir.

Din, doğuşundan tatalım da gelişme aşamasında ve topluma yerleşip üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen, eğer içinde bulunduğu kültürü ve ortamı iyi okuyamaz ve kendini bu ortamdan soyutlayıp, değişimi ıskalarsa, yani yeni oluşan kültüre ve onun ortamına yeni bir şeyler sunamazsa zamanla toplumsal gücü azalarak, eski gücü ve otoritesi elinden alınmış halde etkinliği azaltılmış bir konuma

⁹² Paçacı, ss. 53-81.

⁹³ Bkz. İlhami Güler, **Kur'an'ın Mahiyeti ve Yorumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, ss. 18-23, 27-137.

düşebilir. Böyle bir durumun oluşmaması için din, kültür üzerinde her zaman etkin, koruyucu, işlevsel bir rol aldığının bilincindedir. Din, kültür üzerinde koruyucu ve işlevsel bir rol olarak aslında kendisinin anlaşılıp taraftarlarınca yaşanılmasını sağlayacak ortamı garanti altına almaktadır. Buna rağmen din, toplumsal yapıda yekpare olarak değişime eşlik edemez. Bazı sınıf, grup ve tabakalardan hâkim dindarlık değişime paralel gidebilir. Ama her kültürde değişime direnen, onu reddeden ve değiştirerek alan bir yapı vardır. Yine her din de değişime direnen kökten dinci hareketlerde mevcuttur.

Din, kültürün korunmasında kültürel geleneğin kuşaklara aktararak, gelecek nesillere ulaşmasında, devam etmesinde, yeniden biçimlendirilmesinde, dönüştürülmesinde ve bu devamlılığın sağlanmasında kendi bünyesinde barındırıp taşıdığı, meşrulaştırıcı, muhafaza edici, değiştirip, dönüştürücü gücü ile kültür üzerinde işlevsel bir fonksiyon sergiler. Din bunu yaparak topluma kültürün geçerliliğini kabul ettirir bir anlamda onu meşrulaştırır. Din, kültürü kendi şemsiyesi altına alarak korur ve onun nesillere aktarılmasını sağlar.⁹⁴ Kültür de dine, ona inananlar tarafından anlaşılacağı, farklı durum ve veçhelerde nasıl yorumlanabileceği ortamı sunmaktadır. Zaten dinin ibadetlerinin, uygulamalarının, hukukunun, sosyal yapısının, alış verişten tutalım da insanlar arasındaki ilişkilerin bile din tarafından bir düzene konulup yaşaması ve toplumda uygulanabilmesi için toplumsal ve kültürel ortam zorunludur. Buna en basit ve küçük bir örnek verecek olursak, herhangi bir kültürel ortamda yaşanmaya başlayan dinin ibadet edilen mabedinin mimari yapısından tutalım da onun yapımında kullanılan kum, çakıl, kireç, tuğla, taş, ahşap vb. her ne kullanılmışsa o yapı ortamının kendisine sunduğu malzemeye şekillenmiştir. Aynı örneğin bir başka versiyonunu dinin sosyal, hukuki ve itikâdi alanlar için de kullanacak olursak şu değerlendirmeleri yapabiliriz. Bu değerlendirmeleri ya da çıkarsamaları içinde bulunup yaşadığımız, havasını soluduğumuz İslam kültür havzasından verirse şunlar dikkatten kaçmayacaktır.

Kur'an vahyi (İslam dini), toplumsal bağlamda veya kültür planında konuşacak olursak, yedinci yüzyıl Arabistan coğrafyasına bir defada top yekûn bitirilmiş, tamamlanmış, sonlandırılmış, noktalanmış bir tarzda inmeyip, peyderpey,

⁹⁴ Ejder Okumuş. **Dinin Gölgesinde**, Maarif Mektepleri Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017, ss. 34-40.

ara ara, parça parça, toplumun yapısına, koşullarına göre cereyan eden olay ve durumlar göre neticesinde inmiştir. Vahyin inme aşamasında ve İslam dininin kendi şeriatını oluşturma sürecinde yukarıyla aşağı hep irtibat halinde olmuştur. Hükmü koyan tanrısal taraf, toplumda yer etmesi imkânsız olan ya da toplumun henüz uygulamaya konulursa, uyamayacağı konularda realist bir tavır içerisinde, yumuşak bir üslupla ve uygulamayla bazı şeyleri zamana yayarak, toplumda, kültür içerisinde ve inananların zihinlerinde şartların hazır olmasını sağlayarak hükümlerini uygulama planına anca sokabilmiştir. Buna en güzel örnek de o zamanın kültürel yapısında uzun zamandan beri yer etmiş, kemikleşmiş olan şarap içmenin yasaklanması örneğidir. Kur'an vahyi bunu kültürde yer ettiği duruma ve insanların psikososyal ve bağımlılık, alışkanlık gibi özellikleri dikkate alınarak üç aşamada yasaklama hükmü kesinleşmiştir.

Kültürel yapının dini anlamada ve dinin yaşanmasında ona ön ayak olmasında şu örnek de verilebilir. Kur'an sürekli kadın haklarından bahsetmekte ve onları kültürel yapının getirmiş olduğu ezilmiş, itilmiş, savrulmuş, horlanmış, toplumsal statü bakımından değersiz addedilen bir durumdan alıp o zaman ki kültürel yapı içerisinde hayal bile edilemeyecek statü ve haklara kavuşturmuştur. Bunu o zaman ki kültürel ve toplumsal ortama rağmen yapmıştır. Şimdi bu duruma modern zamanların içinde bulunduğu kültür ortamının gözlüğü ile ya da Türk kültürünün toplumsal yapısının bakışı ile bakarsak verilen hakların getirilen statünün bu yukarıdaki iki kültür ortamının perspektifinden bakıldığında pek de ileri düzeyde haklara kavuşturulduğu söylenemeyebilir. Ama Arap coğrafyasındaki kültürel yapının gözüyle, gözlüğüyle bakarsak eski ve yeni arasında uçurumların olduğu hemen hissedilebilir.⁹⁵

Kur'an kadının konumunu Türk toplumundaki bir kadının konumuna ya da modern zamanlar olan şimdiki kadının konumuna getiremez miydi? Buna tarafgir ya da radikal bir bakış açısıyla değil de Kur'an'ın takındığı gerçekçi bakış açısıyla yaklaşırsak görürüz ki; bu tür sosyal, toplumsal ve kültürel bir nitelik taşıyan sorun ve problemler o anki sosyal yapı, toplumsal düzen, kültürel ortam dikkate alınmadan, iyice tahlil edilmeden, anlaşıp doğru bir biçimde cevaplanamaz. Aslında bu konuda şu söylenebilir. Kadın meselesi kültürel bir problemdir. Bütün kültürler cinsiyet ve

⁹⁵ Bkz. İlhami Güler, **Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 127-139.

statü farklılaşmasına dayalı bir iş bölümü ve kadın erkek ilişkilerinin düzenlendiği bir forma sahiptir. Dolayısıyla din, bu kültürel olan durumu belirli asgari ölçülerde standardize etmiştir. Fakat daha iyisini yapmanın önünü kapatmamıştır. Aksine kültürel problemler ve sorunları bir anlamda insanlara bırakmış ve insanlıkla ilgili evrensel ölçüleri de vermiştir. Fakat o kültürün ve o sosyal yapının içerisinde ona ancak bu kadar iyileştirme yapabildi. Çünkü vahiy yirmi üç yıl gibi kısa bir zamanla sınırlıydı. Belki de bundan sonraki aşamalarını inananlarına bırakmaktaydı. Çünkü Kur'an bütüncül bir bakış açısıyla tahlil edildiği zaman şu görülecektir: sosyal ve kültürel planda yapılan işler kısa sürede hemen ol deyince olabilecek, emir verince kökten silinip hemen yerine yenisinin konulacağı işler olmayıp, zamanla yerine oturtulmasının beklenmesi gereken ve bu şekilde kalıcı hale getirilebilen işlerdir. Cariyelik ve evlenme konusu da toplumsal ve sosyal bir problem olarak İslam tarafından iyileştirilen ama sosyal şartlar elvermediği için tamamen kaldırılamayan problemler olarak karşımızda durmaktadır.⁹⁶

İslam bunu o zamanki toplumsal, sosyal alanda sınırlama yoluna giderek, iyileştirme yoluyla kadınlara haklarını vermeyi tavsiye edip Allah katında makbul olanın bir tek kadınla evlenmek olduğunu vurguladı. Kölelik kurumu da aynı şekilde sosyal ortam elverişli olmadığı için kaldırılmadı. Yapılmaması tavsiye edildi, azat etmenin fazileti anlatıldı. Allah'ın yanında bu işi yapanın faziletli ve erdemli birisi olduğu vurgulandı ama kesin emirle yasaklanmadı.⁹⁷ Köleliğin köklü bir sosyal kurum olduğu bir toplumda inen Kur'an'ın, köleliği doğrudan ortadan kaldırmaya yönelik ahlaki bir çağrıda bulunması, altyapısı olmayan (gerçekçi olmayan) bir talep olurdu. Kur'an, o şartlar altında kefarete ve özendirme yoluyla köleleri özgürlüklerine kavuşturma gibi bir ahlaki erdemi topluma yerleştirmeye çalıştı.⁹⁸ Çünkü sosyal şartların ve kültürel yapının hazır olmadığı bu gibi durumlar emir gelse bile emrin boşlukta kalacağı ya da boşlukta kalmasa bile başka bir sosyal problemin başlamasına sebebiyet vereceği kuşku götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlara karşılık kültürün, din üzerinde, onun anlaşılmasında ve

⁹⁶ Bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, **Yenilik, Yasaklama ve Yorum**, çev. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, 1. Baskı, 2014, ss. 7-61, 145-189. Ayrıca bkz. Güler, **Sabit Din Dinamik Şeriat**, ss. 7-39, 139-159.

⁹⁷ **Kur'an-ı kerim**, Beled Suresi /12; Nisa /92; Nur /33; Mücadele /3; Maide /89.

⁹⁸ Ömer Özsoy, İlhami Güler, **Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)**, Fecr Yayınevi, 21. Baskı, Ankara, 2017, s. 415.

onun bu kültürel yapının içerisinde yaşama tutunup dal budak sarmasında önemli bir fonksiyonu vardır.

Kültür, dinin muhafaza edici, meşrulaştırıcı, değiştirici, dönüştürücü, yenileyici yönüne karşılık dinin algılanmasında, onun yorumlanmasında, eyleme ve davranışa dökülmesinde, dinin bir inanç, bir anlayış haline gelmesinde, dinin toplum tarafından tecrübe edilmesinde, gündelik hayatın içine girerek toplumsal hayatta yaygınlık kazanmasında ve bunun devamının sağlanmasında dine yaşayacağı ve anlaşılıp yayılacağı ortamı sunarak ona yardımcı olmaktadır. Çünkü herhangi bir din ya da dinsel yapı, toplum hayatına girip nüfuz edemezse, kültürün içinde kendine yer bulamazsa, besleneceği damar yok demektir. Bu da din için varlık sorunu yaratmaktadır.

Toplumun içinde bulunduğu kültürel yapı, dinin yaşam alanında ve onun toplum tarafından bellenip anlaşılmasında, dinin çeşitli form ve biçimlerde algılanmasında ciddi bir role sahip olduğu söylenebilir. Çünkü farklı din yorumlarından tutalım da cemaatlerin, farklı dini grupların, kelâmi tabirle söylenirse fırkaların ortaya çıkmasında, mezheplerin teşekkül etmesinde, kültür ve kültürün hâkim olduğu sosyal ortam belirleyici bir rol almaktadır. Örneğin, İslam'ın tarihsel ve sosyokültürel bir olgu olarak ifade edebileceğimiz çeşitli mezhepler şeklinde yorumlanarak bu mezheplere bağlı olarak her mezhebin yorumuna dayalı ona özel fırkaların, grupların oluşup cemaat halini alması, tarikatlaşması sonucunda oluşup meydana gelen yeni oluşumlar, İslam'ı kendi kültür yapılarına göre yorumlayarak yaşamaya başlamışlardır. Aslına bakılırsa bu fırkalar inanç, ibadet ve toplumsal çözülmeye, siyasal gelişmelere, dini kurumlaşmalara tepki olarak doğmuş hareketler olarak karşımıza çıkmakta olup, zamanla oluştukları kültürel yapı içerisinde etkinliklerini artırarak rol sahibi olmuşlardır. Bu durum İslam dinini toplum ve kültürlerin etkisine açık bir pozisyona sokmakta ve İslam'ın kültüre, kültürel alış verişe açık yönünü ortaya koymaktadır.⁹⁹

Dinin anlaşılıp yaşanmasında kültürün dine en büyük faydası hukuk, muamelat, iktisat, ahlak vb. toplumsal hayatı inşa eden, onu yöneten, düzene koyan, günlük hayatın akışını sağlayan kurumların hepsi kültür içerisinde oluşmuş, kültürel yapı içerisinde anlam kazanmışlardır. Fakat bu kurumlar nihai manada dini etki ve

⁹⁹ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 32

dini yapının tesiri altında şekil alıp toplumda, insanların zihinlerinde onların sahip olduğu din anlayışına göre anlam kazanmışlardır. Çünkü kültür tek başına bu kurumları ya da dünyayı anlamlı kılamaz. Bundan dolayı şunu söyleyebiliriz. Kültürü de dünyayı da anlamlı kılan din anlayışıdır.

“Dini anlayışımız kültürün gelişmesinde, dünyayı anlamlandırmamızda etkili olurken, kültür de dini yorumlamamızda, dini yaşanan o anki hayatın içerisine aktararak yaşanabilir ve anlaşılabilir hale getirmektedir. Kültürün geliştirilmesinde dine, dinin de anlamlandırılıp yaşanılabilir hale getirilmesinde kültüre önemli vazifeler düşmektedir. Bu sebeple diyebiliriz ki, dini kültürden kültürü de dinden soyutlayıp koparmak imkânsızdır”.¹⁰⁰ Kültür olmazsa din nasıl yaşanacak, nasıl anlamlandırılıp hayat sahnesine çıkarılacak Ya da din, beslenemediği bir kültürde kalıcılığını nasıl devam ettirebilecek, kendi kültürünü nasıl oluşturacak?

Dinin anlaşılıp yorumlanmasına ve kültür içerisinde kendine özgü benliğini oluşturmasında, vahye dayalı ve tevhit sisteminin egemen olduğu din olan İslam’dan örnek verecek olursak şunları söyleyebiliriz. Vahye dayalı dinler açısından bakarsak din, öz yapısı itibarıyla sabittir. Sabit ve değişmez bir yapıdadır. Dinin bu öz yapısını tevhit inancı oluşturmaktadır. Bu inancın üzerinde din şekil alıp yapılaşmaktadır. Dinin omurgasını belirleyen tevhit inancı hangi kültür, hangi toplum veya hangi coğrafya ya da herhangi bir insan topluluğuna gönderilirse gönderilsin, bu öz yapı bulunduğu ortamın faktörlerinden etkilenip, tevhit özelliğine zarar verecek bir yapı ya da oluşumun içine giremez. Fakat tevhit yapısı sabit kalmak şartıyla ve tevhit öğretisinin çizdiği sınırlar dâhilinde din; toplum ve kültürden bünyesine bir şeyler katarak bulunduğu ortamın yerlisi olma yönünde çaba harcar. Çünkü peygamberlerin içinden çıktıkları toplumlar ya da peygamberlerin gönderildiği toplum ve milletler birbirinden farklı kültürel özellikleri bünyelerinde taşımaktadırlar. Bu kültürel ve yerine göre de coğrafi farklılıklardan dolayı vahyin dil, anlatım ve sunuluş biçimi, hem de uygulamada, günlük hayatta, toplumsal zeminde anlaşılışı, yorumlanışı ve kullanılışı farklılaşmaktadır. Yani vahiy bulunduğu toplumda ve kültür ortamında (dünyasında) insanlar tarafından ‘işlenirken’ farklılıklar ortaya çıkmakta ve çıkarılmaktadır. İşte burada din, toplum tarafından bulunduğu kültür çevresinde işlenip, o toplumda kök salabilmesi için, oranın havasını, rengini alıp, benliğini

¹⁰⁰ Özden, s. 122

taşıyan şeriatını oluşturmak zorundadır. Bu oluşturma, kurulum ya da kuruluş işlemi sadece vahiy ve sünnetle sınırlı kalmayıp aynı zamanda insanların da katkısıyla ve bir takım farklı unsurların katılmasıyla sağlanıp oluşmaktadır. Bundan dolayı vahyin toplumda aldığı şekil ya da oraya has anlaşılma biçimi olan şeriat, bir bakıma ilahi tanrısal yön, bir bakıma insani beşeri yön ve çaba barındırmaktadır. Burada dinin topluma yerleşmesinde onun anlaşılıp yaşanmasında, yorumlanmasında, her dönem ve her devirde içinde bulunduğu yaşanan toplumun ihtiyacına göre şekil alıp değişikliğe tabi tutulmasında temel faktör kültürdür. Çünkü kültür olmadan din anlaşılıp yaşanamaz ve hem anlaşılıp hem de yaşayacağı ortamı kendinde bulamaz. Dinin toplum hayatına girip, varlık sahnesine nüfuz edebilmesi için, kültüre cevap veren bir şeriatının oluşması gerekmektedir. Kültürel ortamdan yoksun bir durumda din, havada kalır. İnsanlara ve topluma nüfuz edemez. Bu durum, dinin varoluş gayesine zıt bir durum oluşturmaktadır. Çünkü din, hem ahlaki hem inançsal yönden hem de belli başlı ritüellerle insanları, gelmiş olduğu çevreyi, toplumu kendi istediği yöne doğru iletmektir.

Her din, bir kültür havzası içinde ortaya çıkmakta ve kendine orada yaşama alanı bulmaktadır. Din içinde oluştuğu, hayat bulduğu kültürü bütünüyle tamamen reddetmez. Aksine kültürden kendi bünyesine bir şeyler katar ve aynı zamanda kültürü yönlendirir. Mesela İslam dini, içinde doğduğu cahiliye diye isimlendirilen o kültürel ortamın kültür özelliklerini tamamen bütün yönleriyle reddetmemiştir.

İslam dini, değiştirilmesini ya da yürürlükten kaldırılarak nesh edilmesini gerekli gördüğü şeylerin dışında kalanlarını, kendine inananlarının ve müntesiplerinin eskiden beri uyguladıkları ve tatbik ede geldikleri geleneğin getirmiş olduğu, eski uygulama ve âdetlerin yürürlükte kalmasına, devam etmesine izin vermiştir. Bu izin verme sadece dini olmayan konularda olamayıp, dini alanı da ilgilendiren hac ile ilgili olan ve şeriat bildiren ceza kanunları için bile geçerli olmuştur.¹⁰¹

Çünkü din-kültür ilişkisinde din, içinden çıkıp kültüre başkaldıran, yeri geldiğinde onu ters yüz etmeye girişen, yeri geldiğinde de o kültürün kendine uyan ya da kendi uygulamalarıyla ters düşmeyen yönlerini alıp kullanan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ya da alıp kullandığı bu yönleri kendi anlam çerçevesinde anlamlandırıp kullanmaya devam etmiştir.

¹⁰¹ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 898.

3.2. DİNİN ŞERİAT HALİNE GETİRİLMESİNDE KÜLTÜRÜN ETKİSİ

Din, kendisine bulunduğu toplumda veya yaşadığı coğrafyada o coğrafyanın rengine ve boyasına ait olan toplumsal olabilme çabasıyla şeriatını oluşturur. Tanrısal din öz yapısı itibariyle sabit kalan bir özelliğe sahiptir. Dinin özü tevhit inancına dayanmaktadır. Vahye dayalı dinler açısından konuşacak olursak, tevhit inancı olmazsa olmazdır dinin. Dolayısıyla bu inanç her peygamberde değişmeden devam eden ana amaç ve temel hedeftir. Fakat peygamberlerin içinden çıktıkları toplumlar ya da peygamberlerin gönderildiği topluluklar farklı kültürel özelliklere sahip olduğu için hem vahyin dil, anlatım ve sunuş biçimi hem de uygulamada ve günlük hayatta anlaşılış, yorumlanış ve kullanılışı farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla vahiy insanlar tarafından işlenirken farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı da şeriat sadece (İslami perspektiften bakarsak) vahiy ve sünnetle değil, insanların da katkısı ile bir takım unsurların da katılmasıyla oluşmaktadır. Bu bakımdan şeriat, bir bakıma beşeri, bir bakıma ilahi yön barındırmaktadır.¹⁰²

Şeriatın beşeri yönü, yani vahyin anlaşılış yorumlanış her devir ve her dönemde yaşanan toplumun ihtiyacına göre değişikliğe tabi tutulmaya müsaittir.¹⁰³ İşte burada yeni bir şeriatın oluşum sürecinde din, içinde yaşadığı kültürden, coğrafyadan ve hatta diyebiliriz ki ikliminden bile etkilenmekte olup, şeriatın tesisini oluştururken o oluşturulan şeriatın havada kalmayıp, ayaklarının sapasağlam yere basması için ve en nihayetinde o kültür ortamında, o coğrafyada yaşamını devam ettirebilmesi için oranın hem maddi, hem kültürel, hem sosyal-siyasal şartlarına ayak uydurmak zorundadır. Mesela iklimin sürekli kış olduğu yerlerde uygulanan şeriat ile coğrafi özelliklerinden dolayı ya da iklimsel özelliklerinden dolayı sürekli yaz mevsiminin yaşandığı bölgeler içinde uygulanan şeriatte de farklılıklar bulunabilmektedir.

Din, kendi şeriatını herhangi bir coğrafyada veya toplumda oluştururken, şeriat tesis edilirken, kültürün şeriata kendi rengini, boyasını katması şu örneklerle açıklanabilir: Gökten saf ve temiz bir şekilde yağan yağmur suyunu din olarak telakki edecek olursak bu yağmur suyunun herhangi bir kara parçası üzerine düştükten sonra aldığı rengi, tadı, kokuyu (bir anlamda suyun işlenmiş halini) şeriat

¹⁰² Hanifi Özcan, **Maturidi'de Dini Çoğulculuk**, MÜİFVY, İstanbul, 1999, s. 71.

¹⁰³ Özcan, s. 72.

olarak adlandırabiliriz. Çünkü saf bir şekilde gökten inen yağmur suyu kırmızı renkli toprakta kırmızıya bulanıp onun rengini kokusunu alarak orayla bütünleşmektedir. Farklı bir toprak parçasına düşen su da aynı şekilde düştüğü ortamın özelliklerini bünyesine katmaktadır. Oranın kalıbına girmektedir. Din de tıpkı o yağmur damlası gibi gittiği, bulunduğu, yaşadığı coğrafya ve toplumda suyun toprağın rengini, tadını, kokusunu alıp, o yörenin bir parçası olması gibi din de yaşadığı kültürel atmosferin rengini, boyasını alarak, o ortamda yaşama hakkını kazanır. İşte dinin bu değişen, farklılaşan, içinde bulunduğu topluma göre kalıplaşan yönü şeriatır.¹⁰⁴

Şeriat, kültürle iç içedir. Bu duruma İslam coğrafyasından örnek gösterebiliriz: mesela İslam'ın nazil olmaya başladığı yedinci asır Arabistan toplumunda çok eşlilik yaygın bir gelenektir ve bunun çeşitli alternatifleri vardı. İslam, o coğrafyaya gelmeye başlamasının ardından şeriatını oluşturmaya başlayınca bu çok eşli yaşam tarzını tamamen ortadan kaldırmadı ya da şöyle diyebiliriz; Toplumda uzun zamandır yerleşmiş, kökleşmiş, gelenekleşmiş bir yapıyı hemen kaldırmak istememesindeki etken kültürel konuları insanlara bırakmış olması sebebiyledir. O, tamamen bunu silip atmak yerine kültüre yerleşmiş olan çok eşliliği yeni şeriatla sınırlandırmayı kabul etti. Çünkü o kültürel ve toplumsal ortam belki de bunun kaldırılmasına müsait değildi. Belki de o kültürde bunu tamamen kaldırmak da gerekli olan bir şey değildi. Biraz daha ileri giderek şunu da söyleyebiliriz: Eğer İslam Arap değil de Türk coğrafyasına nazil olmaya başlasaydı, şeriatını oluştururken belki de bu konu hiç gündeme gelmeyecekti. Çünkü Türk örfü, töresi Araplar gibi çok eşli olan bir uygulama barındırmamaktadır. Çünkü İslam nazil olduktan sonra ve Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, Arap örfünün, kültürünün bir parçası olan ve İslam tarafından belli şart ve kriterle, kişilerin hürriyetlerine bırakılan bu uygulama Türk toplumunda yerini bulamamış ve uygulanmamıştır. Çünkü İslam, şeriat olarak Türk yurdunda farklı bir form kazanmış kendine özel gövdesini oluşturmuştur.

Din, sabit olan taraf olarak içerik itibarıyla iman, ibadet ve ahlaktan meydana gelmektedir. Şeriat ise, toplumsal bir nizam olarak hukuk ve siyasettir. Din sabittir, şeriat ise dinamiktir. Çünkü din, şeriat olarak tezahür ederken tarihsel bir yer ve zamanda vuku bulmaktadır. Evrensel, sabit bir ruh, adeta tarihsel bir momentte ete

¹⁰⁴ Özcan, s. 99.

kemiğe bürünmüş şeriat olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal varlığın antropolojik olarak yerelliği, zamansallığı ve dinamikliği şeriatı yıpratır, eskitir. Bundan dolayı şeriat, içtihat ile sürekli yenilenme ihtiyacı duyar. Bundan dolayı şeraitler bile kendi kendini nesh edebilmektedir. Bunun böyle olmasının nedeni, şeraitlerin zaman içerisinde tahrip olmaları değildir sadece, aynı zamanda zamanın sürecinde geçen yıpratıcılıktır.¹⁰⁵

Zaten din, içinde bulunduğu toplumsal zemini, bu kültürel ortamı dikkate almayıp o yapıya hitap etmeyen şeriatlar (uygulamalar) getirirse veya yürürlüğe koyarsa, o yapının sosyal gerçekliğinden uzak olduğu için yaşanmaz ve hayata geçirilemez. Hayata aktarılıp yaşanamayan ve sosyal düzende, kültürel ortamda karşılığını bulamayan bir hüküm (şeriat), topluma hitap etmeyeceğinden ayağı yere basamadığı için zamanla geçerliğini yitirip, kaybolacaktır. Sosyal ve kültürel yapıyı dikkate almayan adeta boşluğa konuşan bir din de toplumla bütünleşemediği için yaşama şansını kaybedecektir. Bundan dolayı dinin anlaşılıp yaşanmasında, içinde bulunduğu toplumun kültürel kodları o kadar önemlidir ki, din bunları dikkate almadan kendi metodolojisini oluşturamaz. Asli gayesi topluma yön verme işlemini de hakkıyla gerçekleştiremez.

¹⁰⁵ İlhami Güler, **Kur'an'ın Mahiyeti ve Yorumu**, Ankara okulu yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2018, s.10.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR, DİN VE TOPLUM

4.1. DİNİN TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Din, ferdi açıdan bakıldığında mistik bir yapı arz etmesine rağmen bireyi de aşarak sosyal ve toplumsal niteliği de bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum dinin, objektifleşmek suretiyle her hangi bir topluluğa ait olması anlamına gelmektedir. O, teolojik ve mistik bir içerik barındırıp ilk anda bireyleri etkisi altına alsa da onları aşarak toplumun fertleri arasında bir bağ kurmaktadır.¹⁰⁶ Din burada toplumun üzerinde bir çatı vazifesi görür ve toplumda bir cemiyet teşkil etmeye başlar. Din, eğer toplumda bir kurum cemiyeti oluşturamazsa yaşama şansını kaybeder. Daha o toplumda doğmadan hayatıyeti sona erer.¹⁰⁷

Dinin en bariz özelliklerinden birisi onun cemiyet teşkil edebilmesidir.¹⁰⁸ Dinin sosyal bir karaktere sahip olması onun öteki toplum olaylarıyla karşılıklı etki-tepki ilişkileri içinde bulunması ve din olaylarının belli ölçülerde coğrafi, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı bulunması demektir.¹⁰⁹

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze gelene kadar dinlerin oluşum sürecine baktığımız zaman, her dinin bir toplum ve bir kültürel yapı içerisinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Dinin gelişim sürecinin ve yok oluş sürecinin de aynı toplum içinde ve aynı kültürel yapı içerisinde meydana geldiğine şahit olmaktayız. İnsanoğlunun tarihi incelendiğinde dinsiz bir topluma rastlanmadığı gibi dinin sosyal bir olgu olması sebebiyle de o toplumda olayların çatışmalarının olmadığı bir din de mevcut olmamıştır. Olayların ve çatışmaların olduğu bir ortamda din, artık o toplumda yer etmiş, sosyalleşmiş ve bir cemiyet oluşturmuş demektir. Bu da dini olayların o toplumdaki sosyal ve kurumsal yapılara, coğrafi faktörlere ve toplumun benimsediği kültüre, örf ve çeşitli değişkenlere bağlı olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle bakıldığı zaman din toplumun yansımasıdır. Veya din toplumu yansıtır.

¹⁰⁶ Mustafa Keskin, **Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme**, Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı, 2, s. 10. Ayrıca bkz. Hans Freyer, **Din sosyolojisi**, ss. 98-112. Bkz. Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplum Bilim Yazıları I**, s. 122.

¹⁰⁷ Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 211.

¹⁰⁸ Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 211.

¹⁰⁹ Ünver Günay, **Modern Sanayi Topluluklarında Din**, EÜİFD, sayı 3, Kayseri, 1986, s. 43.

Başka bir deyişle din bir toplumsal kuruluş ve toplumsal olgudur.¹¹⁰ Din, bireysel anlamda insanların aşkın olanla bağ kurmalarını sağlamasının yanında¹¹¹ Peter Berger'in ifadesiyle onlara bir dünya kurmaktadır.¹¹² Bu yönüyle din, ferdin içinde yaşadığı dünyayı tanımasını ve anlamlandırmasını sağlayarak orada kendisine de bir yer edinmesinin örneğini sunarak¹¹³ bazı icraatları yerine getirmektedir. Buna bağlı olarak da toplumsal alanda birçok fonksiyonu ve icraatı da üstlenmiştir.

Dinin, toplum ve kültür üzerindeki yansımalarına veya o topluma ve kültürüne etkilerine bakacak olursak, toplumda toplum tarafından kurulmaya başlanan din, farklı bir toplum formu sunmaktadır. Bu durum toplumsal hayatın hem de kişilerin, bireylerin, toplumun fertlerinin bizzat bireysel davranışlarının yeniden şekillenmesini zorunlu kılacaktır. Bu da dinin toplum ve fert üzerindeki yansımaları göstermektedir. Dinin toplum üzerindeki en temel fonksiyonlarının başında bulunduğu topluma, kendi yaşadığı, yeşerdiği toplumuna bir zihniyet kazandırması gelmekte ve onlara yeni bir dünya kurma vizyonu sağlamaktadır. Günümüz dünyasında din artık kendi toplumunun dışında diğer toplumları ve kültürleri de etkileme ve onlara da kendi bünyesinde barındırdığı renkleri serpiştirmektedir. Tabi ki bu durum modern zamanların ortaya çıkardığı etkilenmenin ve kültürün oluşmasının ve değişmesinin hız kazandığı günümüz dünyasının belirgin bir özelliğidir. Küresel bağlamda bir din başka bir din üzerinde, bir kültür diğer bir kültür üzerinde izler bırakabilmektedir. Mesela, Hristiyan dünyanın kutladığı yılbaşı geleneği, Türk ve Müslüman toplumu da etkilemektedir.

Berger'in deyişiyle hayata anlam ve gaye kazandıran din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır. Din, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimidir.¹¹⁴ Bu bağlamda din, insanın hayatını ilgilendiren bütün hal ve durumların içerisine nüfuz etme gücüne sahiptir. Dolayısıyla bunları da düzenleme yeteneğine haizdir. Din, burada yaşadığı toplumda toplumun fertlerine bir zihniyet ve bakış açısı

¹¹⁰ Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş**, s. 93.

¹¹¹ Mustafa Kara, **Kurumlar Sosyolojisi**, Vadi Yay. Ankara, 1997, s. 112.

¹¹² Peter Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, İnsan Yay. çev, Ali Coşkun, İstanbul, 1993, s. 52.

¹¹³ Mardin, s. 65.

¹¹⁴ Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, s. 52.

kazandırarak içinde yaşanılan dünyayı bu zihniyet ve bakış açısına göre görmelerini sağlamaktadır.¹¹⁵

Toplumda yer edinmiş, kültüre etki etmiş ve bir anlamda kültürün içerisine girmiş olan bir dinin, dünya görüşü ya da epistemolojisi o dine mensup bireyler arasında paylaşılmasının ve yayılmasının sonucunda insanlar ya da toplumun bireyleri, günlük işlerini görürken, alış verişlerini yaparken, doğayı bile seyrederken, dinin etkisi ve tesiri altında kalırlar. Şu kadar ki o toplum, hayata ya da dünyaya karşı takındıkları tavrın bağlı bulundukları dinden kaynaklandığının bilincinde olsunlar ya da olmasınlar. Dış dünyayı kendi bağlı oldukları dinlerinin gözüyle veya o perspektiften bakarak görürler veya böyle okurlar. Toplumun bireylerinin en basit günlük işlerinden tutun da en hayati anlama sahip olan şeylere kadar din etkisini göstermektedir.

Dinin uygulayıcısı ve onun yüklenicisi birey olmakla birlikte, din kendi içerisinde sosyal alanı ve bu alanın içeriğini ilgilendiren zengin bir muhtevaya sahiptir. Dinin getirdiği şeyleri toplum benimseme yoluna gider. Dinin üzerine almış olduğu toplumun bireylerini ve yaşayanlarını birbirlerine kenetleme ve birleştirme görevi, dini olmayan konularda bile kendisini açık bir şekilde ortaya koyarak toplumun bireylerini ortak tavırlar etrafında birleştirir. Evlilik kurumundan tutalım da aile yapısı dinin kontrol alanı içerisine dâhil edilerek evlilikler ve boşanmalara bile bir şekil kazandırmaktadır. Bu durum toplumun tamamına öyle yansımıştır ki çocuğa ad koymadan tutalım da çocuğu sünnet ettirme işlemi, evlilikle ilgili olan düğün törenleri, ticarethane açılışlarında yapılan dualar. Ölüm ve benzeri toplumsal yapıyı ilgilendiren olaylarda yapılan dini vecibeler gibi icraatlar dinin etki alanına girmektedir. Bundan dolayı toplum bunun farkında olsun ya da olmasın dinle süslenmeyen, dinin dâhil olmadığı işler, eylemler yok denecek kadar azdır. Çünkü yapılan faaliyetler hep ortak bir çabanın ürünü olmaktadır.¹¹⁶ Toplum yapısına yön veren ve toplumun üzerinde bir üs sistem ya da ona çatı vazifesi gören din, özellikle ilkel kabilelerde kültürü etkileyerek şekillendirmektedir.¹¹⁷

¹¹⁵ Mardin, s. 65.

¹¹⁶ Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, s. 115.

¹¹⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Eğitim Sosyolojisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s. 114.

Örf, âdet ve gelenek de kültürün önemli bir bölümünü oluşturduğuna göre, kültürün bu önemli üç sacayağı da büyük ölçüde din tarafından şekillendirilmektedir. Çünkü geleneğin devamını sağlamada ve belli kültür oluşturmada etkin rol alan örf ve âdetler yaşadığı her toplumsal cemiyet içinde dinin kontrolü ve onun etkisi altında şekil almaktadırlar.¹¹⁸

Wach, bu konuda ilkel kabileleri örnek göstererek şunları söylemektedir. Bunların bayramları, alışverişleri, evlenmeleri, boşanmaları bunların hepsi dini bir anlam içerisinde vuku bulmaktadır. Hepsi Tanrı adına işlenen eylemlerdir. Buna en güzel örnek de onların spor yarışmalarının dini bir ayin eşliğinde yapılır olması dinin, hayatın içine nasıl nüfuz ettiğinin gücünü ortaya koyduğunun en açık göstergesidir.¹¹⁹ Tabi bu durum, dünya milletlerini incelediğimiz zaman şimdi, eskiden olduğu gibi modern zamanlarda da Wach'ın tespitinin geçerliliğini koruduğu görünmektedir.

Wach'a göre toplumsal örgütlenmeden tutalım da bu toplumsal örgütlenmenin, yapının, biçim ve davranışlarının şekli ve karakteri dahi dini etkiye maruz kalarak şekil almaktadır. Din bunu yaparken kültürün, bir anlamda toplumun temelini oluşturan katmanlardan başlayıp, işe girilerek toplumun tabanını oluşturan aile, oymak, boy, ulus gibi dinamiklerle ve bu doğal birliklerle hep yakın ilişki içerisinde bulunmakta ve toplumun bu birliklerinin ve dinamiklerinin meydana gelmesinde gerekse büyümelerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Mesela Hint, Roma ya da Çin beldesinde ailenin başı sayılan babanın vazifesinin bir kral gibi addedilip onun yetkilerine ve vazifesine benzetilmesi ve böyle anlamlandırılması örnek verilebilir.¹²⁰ Hatta Mekke, Roma, Delhi gibi şehirlerin kutsal bir kimlikle hüviyet kazanması ve bunlara kutsallık yüklenmesi dinin toplum üzerindeki etkisinin bilinen en bariz örneklerinden biridir.¹²¹

Çünkü bu kültürlerde kralın vazifesi neyse babanın üstlendiği vazife de aynıdır.¹²² Bu da kültürün ve toplumun bir ögesini oluşturan aile olgusunun din karşısında aldığı şekli ve dinsel dönüşümü göstermektedir. Wach'a göre sosyal grup ve sosyal kurumlar gibi sosyal hayatın alanları da sosyal bir kurum ve kuruluş olan

¹¹⁸ Bigiseven, s. 114.

¹¹⁹ Joachim Wach, **Din sosyolojisine giriş**, AÜİFY. çev. Battal İnandı Ankara, 1987, s. 31.

¹²⁰ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, ss. 17-18.

¹²¹ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, ss. 17-18

¹²² Wach, **Din sosyolojisine giriş**, s. 18.

dini etkinin tesiri altındadırlar. Din sosyal ve toplumsal bir yapı ve kurum olarak bu sosyal grup ve sosyal hayatın diğer alanlarının içerisine girerek hem bunları şekillendirmekte hem de bunları kendi bünyesine katarak kendini şekillendirmektedir.

Din, içinde doğup filizlendiği, yeşerdiği ortama şehre dinsel bir kimlik atfederek orayı tesiri altına almakta bunun sonucunda da kimi köy, kasaba ve beldeler ortak bir alan oluşturan tek merkez çevresinde toplanmaktadır. Buralar aynı zamanda dini bir karakter taşımasından dolayı devletin dinini bile belirlemektedirler. Hindistan'ın Delhi şehri, Arabistan'ın Mekke'si, İtalya'nın Roma'sı ve dünya üzerindeki buna benzer yerler, bu özelliklerde merkezler olup bir milletin, bir ulusun bile dini yapısına etki edecek güce sahip olarak içinde bulunduğu milletin inancını, dinini kendi etrafında toplamış ve kendisi şekillendirmiştir.¹²³ Wach bu durumu şu ifadelerle anlatmaktadır. “Din çok çeşitli biçimlerde devleti, hukuk fiiliyat şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir.”¹²⁴

Tarihi veriler bize şunu gösterir ki “ilkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhani krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır.”¹²⁵ Bu da toplumun din tarafından dinsel kimliğin belirlenmesine bu durumun da zamanla devletin o toplum tarafından dinsel kimlikle tanımlanmasına şahit olmaktadır. Devlet sadece bir topluluk değildir. O topluluğun bir nevi şekillenmesidir.¹²⁶ Dinin, toplumda toplum için ne yaptığı sorulduğunda, onun toplumu üç yönden etkilediği görülmektedir. Berger'e göre, sembolik bütünleştiricilik, toplumsal kontrol, toplumsal yapılandırma.¹²⁷

Dinin toplum üzerindeki en güçlü icraatlarından birisi de onun yaşadığı ortamda sembolik bütünleşmeyi hayata geçirebilmesidir. Bütün imcelemelerini din üzerine yoğunlaştırarak yapan, dini, toplumda birlik beraberliği güçlendiren bir olgu, bütünleştirici bir etken olarak gören Durkheim toplumlarında: böyle düzenli, ahenkli birleştirici bir düzenin nasıl ortaya çıktığını sorgulamaktadır. Nihai olarak toplumu bir arada tutan nedir? İnsanoğlu nasıl oldu da sınırlı alandaki bireysel ve önyargılı

¹²³ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, s. 18.

¹²⁴ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, s. 21.

¹²⁵ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, s. 21.

¹²⁶ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, s. 23.

¹²⁷ Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 122.

çıkarlarını aşır karşılıklı eşitlik duygusunu geliştirebildi?¹²⁸ Durkheim’e göre, bunu sağlayan etken dinsel bağlardır. Çünkü o dini şöyle açıklamaktadır. Din; yasaklanmış, tefrik edilmiş, kutsallık atfedilen alanla bağlantılı olan inanç ve eylemleri toplumun bireyleri arasında birbirine dayanışmalı bir sistem haline getirmiştir ki toplumun fertlerini ümmet adı verilen manevi ve dinsel bir kimlik halinde birleştirmiştir.¹²⁹ Bu bağlamda Francis Bacon’a göre din, toplumsal cemiyetin en güçlü zincirdir. Buradaki zincirden maksat dinin toplumun fertlerini ortak idealler neticesinde birbirlerine sıkı sıkıya bağlamasıdır.¹³⁰

Berger’e göre din, her şeyin üstünde insan hayatını düzenleyici bir temeldir. O, ferdin hayatını ferdi kapsayan fakat aynı zamanda ferdi aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenler. Eğer çok kişi böyle düzenleyici ilkeyi paylaşırsa, bu şekilde verilen anlam çerçevesi dâhilinde birbirleriyle ilişkide bulunmaları mümkün hale gelmekle kalmaz, aynı zamanda kendilerini aşma ve bazen de kendini feda edecek kadar muhtelif bencillikleri bir tarafa atmak da mümkün olur. En azından önemli sosyal davranışlara (evlilik, çalışma hayatı, savaş) bunları yerine getiren fertlerden çok daha büyük anlam ve değer atfedilir. Bu davranışların bir toplumda kurumsallaşmasının tarzı, onların nihai tahlilde kâinatın kutsal düzeniyle ilişkiye sokan, belirgin ve sağlam anlamlara bürünmüş olur. Böylece evlenmek dini ayin, çalışmak, Tanrıyı memnun edici görev, savaşta ölmek ise daha mutlu bir ahret hayatı için bir pasaport haline gelir.¹³¹

Durkheim’in “ortak temsilciler” adını verdiği insanın toplumsal ilişki ve davranışlarının bütününe bağlı olduğu semboller din tarafından anlamlandırılarak kuşatılmakta ve sembollerin ana kaynağı din olmaktadır.¹³² Din, dinsel tören ve semboller vasıtasıyla, çeşitli nedenlerle de olsa ortaya çıkan farklılıklardan dolayı bölünme ayrışma ve hatta parçalanma sorunuyla yüz yüze gelen birbiri içine girmiş toplumlardaki değişik olan parçaları birleştirerek, bunları kaynaştırarak toplumu

¹²⁸ Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 122.

¹²⁹ Nurettin Şazi, Kösemihal, **Durkheim sosyolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, ss. 99, 104, 170.

¹³⁰ Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 122.

¹³¹ Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 122.

¹³² Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 122.

istikrar zeminine oturtan, önemli bir toplumsal düzen etkenidir. Toplumu bir arada tutmada etkin güçlerinden veya sembollerinden olan, aynı zamanda dini tecrübenin de ifade şekilleri olan dua, ayin, kurban Wach'a göre, yalnızca kendilerine katılanların tecrübelerini açığa vurmakla kalmayıp, toplumun(cemiyetin) zihniyetini biçimlendirerek ve belirlemek suretiyle cemiyet veya grubun devamını sağlamada büyük öneme sahiptir.¹³³

Dinin toplumsal hayata olumlu faydalarının yanında onun her zaman toplumda ya da bireyler arasında hep arabulucu, birleştirici bir nitelikte olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü dinin ya da dinlerin insanlığın başlangıcından beri tarihi seyrini araştırdığımızda, ortaya çıktığı dönemden tutalım da dini ikaz ve uyarıların yoğunlaştığı gelişim aşamasında bile toplumu inananlar ve inanmayanlar diye ikiye ayırması, dinin yukarıda saydığımız birleştirici ve bütünleştirici etkisinin aksine ayırıcı ve uzaklaştırıcı bir işleve de sahip olduğu unutulmamalıdır. Çünkü farklı sosyal ve dînî grupları bünyesinde barındıran toplum bazen birden çok dine sahip olmakta ve bu dini grupları bünyesinde barındırmaktadır. Buna karşın farklı dinsel gruplar arasındaki çatışma ve ayrışmadan ziyade aynı dinsel kimlik altında aynı dine mensup farklı zümreler, cemaatler, tarikatlar, mezhepler oluşabilmektedir. Bunlar birbirleriyle çatışma içerisine de girebilme sorunuyla baş başa kalabilme tehlikesini de taşımaktadırlar. Bütün bunlara rağmen dinin, toplum içindeki yapıcı ve birleştirici gücü, dinin ihtilaf ve ayrıştırma ya da çatışma yaratıcı gücünden kat kat fazladır.¹³⁴ Bu durumda dinin insanları, toplumun fertlerini toplumsal yapıyı bir arada tutmasını sağlayan, çözülmeyi, önleyici nitelikte olan, toplumsal kontrol görevi devreye girmektedir. Din, bu güçle toplumu belli bir çizgide ve belli sınırlar etrafında tutmaya çalışmaktadır.¹³⁵

Kültürün de bir bölümüne yansımış ve onun önemli bir bölümünü de meydana getiren, dini inanç ve ameller aynı zamanda toplumsal hiyerarşiye ait olan değer bildiren hükümlere de etki ederler. Bu açıdan bakıldığında zaman din, önemli ölçüde sosyal kontrol kuvveti sağlamaktadır. Toplumsal kontrol gücünü elinde bulunduran din, aynı zamanda o toplumunda devamlılığını sağlamakta çok büyük rol

¹³³ Wach, **Din sosyolojisine giriş**, s. 72.

¹³⁴ Keskin, ss. 7-21.

¹³⁵ Berger, "Toplumsal Kurumların Değişimi", Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 123.

sahibidir. Çünkü toplumlar, sosyal kontrol (mekanizmasını sağlayan bir olgu) olmadan geleceğe dönük varlıklarını devam ettiremezler. Berger dinin bunu iki etkenle yaptığını söylemektedir. Bunlardan birincisi “iç kontrol”, diğeri de “dış kontrol”dür. Bu da şu demektir; fert burada dışarıdan itaate zorlanır ya da dini yaptırımlar veya dini toplumsal kontrol kişinin vicdanında içselleşerek etkin hale gelir. Berger’e göre din, dış kontrol görevi ile Max Weber tarafından meşrulaştırma olarak adlandırılan işlevi yerine getirir. Meşrulaştırma ile din, kılıf uydurarak belli şeyleri haklı çıkararak, kendi gücünü toplumda kullanabilmek için psikolojik anlamda gerekçelendirme yoluna gitmektedir. Bu durumun örnekleri toplumsal ve siyasal simgelerde de açık olarak görülmektedir. Eskiden yaşamış olan krallık kurumlarına yüce, kutsal bir nitelik atfedilerek oluşturulan krallık ideolojileri ve mutlak devlet tiplerinde karşımıza çıkan kralların tanrısal yetkisi, kuramlı hatta son derece yeni demokratik kavramların bile tanrı vergisi, tabii haklarda kökünü bulduğu düşünceleri bunun örnekleridir. Bununla beraber(sosyal kontrol temsilcilerine) iktidarda bulunanlara itaatin dinsel vazife, itaatsizliğin ise günah olarak yorumlandığı anda dine meşrulaştırma işlemi zaten verilmiş olmaktadır.¹³⁶

Ortaçağ İslam dünyası ve Ortaçağ siyasi otoritesi buna örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu durumun doğal sonucu şunu zorunlu kılmaktadır. Hep bu yolla olmuştur. İktidarın ve siyasi kararların yönetilenler tarafından benimsenmesi ve yönetilen tarafın iktidara ya da siyasi otoriteye itaatleri.

Berger’e göre, toplumda evlilik, mülk edinme gibi ana kurallar güçlü dinsel meşrulaştırma ile desteklenen son derece kuvvetli toplumsal kontrollerle korunmaktadır. Bu durum, bizim son derece dünyevileşmiş (sekülerleşmiş) toplumumuzda bile, evlilik ve mülk edinme konuları kutsal olarak değerlendirilir. Evlilik zaten neredeyse evrensel boyutta kutsallık taşır. Kültür antropologlarının nikâh düşmeyen akrabalarla cinsel ilişki kurma yasağına verilen (belki de bu en eski sosyal kontroldür) cezalarla ilgili topladıkları malzeme, insan toplumunun en eski temel kurumları için dinsel meşrulaştırma olayının önemi hakkında iyi bir fikir vermektedir. Dinsel meşrulaştırma ayrıca fertlerin çok güç şeylere; mesela, ölme ve öldürmeyi göze almaya çağrılmaları durumunda da çok önemlidir. Bu sebeple dinsel sembolizm yaşadığımız çağda bile mesela askerlerin vakur bir şekilde savaşa

¹³⁶ Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, s. 124.

gitmeleri veya toplumun bir üyesinin canının törensel bir şekilde alınması gibi resmi şiddet unsuru taşıyan olaylarda özellikle belirgindir. Tanrı ve ülke adına ve tanrı ruhlarınıza mağfiret etsin ifadeleri arasında önemli bir sosyolojik ilişki vardır. Her iki durumda da olayların dinsel şekilde sembolize edilmesi, onların dehşetli taraflarını örtterek onları mutlak doğru düzen içerisine yerleştirir. Birey, toplumsal kontrol ile dışarıdan yaptırımlara tabi tutulmanın ve zorlanmasının yanında bireyin bilincinde içselleşme yoluna giderek vicdan diye adlandırdığımız bir durumla işlevselleşerek karşımıza çıkmaktadır. Zaten vicdan da onun içerisinde yer edemeyen kural ve kaideler herhangi bir dış güçle ya da kontrolle bireyin hayatında etkili olamaz. Bundan dolayı din, kendisine inananlarını veya toplumsal alanda hâkimiyet sahası altında bulundurduğu fertlerin kötü sayılan işlerden ve eylemlerden uzak tutabilmek için insanın bilincini ve vicdanını şekillendirmek gerekmektedir. Din de bunu iç kontrol gücüyle gerçekleştirebilme imkânına sahiptir. Dinden toplumsal anlamda beklenen tavır da budur.¹³⁷

Dinin toplumu etkilemede kullandığı diğer bir fonksiyonu da toplumu düzenlemek veya yapılandırmak için belirli kıstaslar icat etmesidir. Bu da inananlarına din tarafından olaylar ve durumlar karşısında ne şekilde davranılacaklarına ilişkin belirli davranış (davranma modelleri) ortaya koymaktadır. Din, toplum hayatını çevirmek, düzene koymak ve istediği yöne evirmek amacıyla normlar, kıstaslar ve belli başlı kurallar koyar. Din bunları yaparken, toplumun içine nüfuz ederek gerçekleştirir. Bunun sonucunda da toplumu yeniden kurar ve düzenler.

Din, toplumsal yapıyı değiştirme özelliği sayesinde, hem toplumsal yapılandırma hem de toplumsal düzenleme gibi etkin güçleri de bünyesinde barındırarak bizzat dinin kendisi sosyal ve toplumsal değiş(tir)menin ana faktörü olmaktadır. Her dinin kendine mahsus yeni kurumları, örgütleri, bir zihniyeti ve bir dünya görüşü vardır. Din, işte burada içinde doğduğu hazır bulduğu sosyal çevreyi, toplumsal yapıyı, o topluma ait kurum ve kuruluşları, grupları değişime uğratarak yeni bir toplumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumsal değişim ve düzenlemelerde eski ve yeni arasında bir çatışma, kaos ortamı doğmaya müsaittir. Ya da bu geçiş döneminde çatışma ve kaos ortamının oluşmaması için din mevcut sosyal toplumsal yapıyı değiştirirken, diğer taraftan da bir düzensizliğe veya kaos ortamına

¹³⁷ Berger, “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016, ss. 125-126.

sebeup olmamak için, toplumu yeni baştan, dini formlarla kurarak, yeni ve farklı bir toplumsal yapı oluşturma çabasına girişmektedir. Oluşturulan bu yapının sürekliliği ve devamı muhafazakâr kimlikle, koruyuculuk ve sürdürücülük özelliğiyle din tarafından sağlanacaktır.

Kutsalın tecrübesi olarak tanımlanan din, inanlarına bir dünya görüşü, bir yaşam biçimi sunmasıyla gündelik yaşamın şekillenmesinde sürekli etkin rol almıştır. Bu etki topluma ve dinin dinamizmine bağlı olarak uzayıp çoğalsa da varlığını sürdürmüştür. Din, toplumsal değişimin önemli faktörlerinden birisidir. Ancak din, bazen toplumsal değişimin motor gücü olabilirken bazen de değişimin önünde engel olabilir. Bu yönüyle din, değişime direnç gösteren, istikrarı sağlayan, toplumsal bütünleşmeyi koruyan bir yapıda karşımıza çıkar. Dolayısıyla nerede bir toplum olmuşsa mutlaka bir dini de olmuştur. Nerede bir din ortaya çıkmışsa, zaman içinde kendi toplumunu kendi grubunu mutlaka oluşturmuştur. Büyük medeniyetler, büyük toplumlar hep dinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu yönden bakıldığında, toplumların hem yükseliş hem de çöküşlerinde dinin oynadığı koz büyüktür. Bu açıdan baktığımız zaman din ve toplumu birbirinden bağımsız düşünmek olanaksız gözükmektedir.¹³⁸ Rudolf Otto'nun deyimiyle "kutsalın tecrübesi" olan din, insan ruhunun en gizli köşelerine kadar girmesi, inananlar için bir dünya (Berger'in ifadesiyle onlara bir dünya kurar) görüşü ve algısı sunması bakımından gündelik ve toplumsal yaşamı şekillendirme eğilimindedir. Toplum hayatını düzenleyici normlar ortaya koyan din, öteden beri var olan toplumun içine nüfuz ederek onu yeniden düzenler.¹³⁹

Din, toplumu yönlendirme, onu şekillendirme, onu değiştirme ve geliştirme gücünü hep elinde bulundurmaktadır. Toplumda yeni değerlerin kaynağı olma ve toplumsal değişim konusunda temel faktör olarak hep işlevselliğini sürdürmüştür.¹⁴⁰

¹³⁸ Mustafa Güven, **Kültürün Bir Unsuru Olarak Din**, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 2012, cilt, sayı, 1, ss. 933-948.

¹³⁹ Wach, **Din Sosyolojisine Giriş**, s. 7.

¹⁴⁰ Günay, **Din Sosyolojisi**, s. 371.

4.2. KÜLTÜR – DİN – DİL İLİŞKİSİ

Dil, hem kültür için hem de din için büyük bir öneme sahiptir. Çünkü kültür olsun din olsun, kendine özgü ona has bir dil oluşturma gayreti içine girer. Eğer din ve kültür toplumda kendine özgü bir dil oluşturmazsa toplum üzerinde söz sahibi olup, toplumu değiştirme ve dönüştürme gücüne kavuşamazlar. Bunun için dilin ehemmiyeti ve önemi her iki olgu içinde hayati önem arz etmektedir. Dil, hem kültürün hem de dinin taşınmasında baş aktördür denebilir.

Dil, kendi içinde bir dünya görüşü taşıyan ve bu nedenle o dil dünyasında varlık sahnesine çıkan bireyler için olay ve olgulara bir bakış açısı sunan önemli bir unsurdur. Her dil kendi içerisinde kullanımına bağlı olarak özel bir dil geliştirir. Din dili bu özellikte olan bir dildir. Bu açıdan bakıldığında zaman dinlerin içinde doğduğu dil dünyasında gerçeklik kazanmasına karşın, dinin bu kültürel dünyayı kendi görüşüne göre yeniden dizayn ettiği görülmektedir. Bu sayede de din, kendi gerçekliğini dil sayesinde toplumda daha da güçlü hale getirir. İnsanın düşünce ve davranışlarını etkilemeyi amaçlayan din; dil aracılığı ile bilgi, anlam ve bilinç telkin eder. Din, bunu yaparken dildeki eskiden farklı şekilde kullanılan ve farklı bir anlam ifade eden kavramları yeni anlamlar yükleyerek dili kendisi için kullanma yoluna gider.¹⁴¹

Burada mana ve kavram ön plana çıkmaktadır. Bu mana ve kavram ilişkisini din ve kültür açısından tahlil edersek, kültürün mana ve kavramlarla biçimlenip, şekil alıp, varlık bularak toplumsal hayatı ve bu hayatın içindeki ilişkileri mana ve kavramlarla biçimlendirip yeni bir forma soktuğu görülecektir. Bu durumu din tarafından okumaya koyulursak, dinin de sembollere ve bu sembollerin de kavramlara dayandığı görülecektir. İnsan kültürel bir varlık olduğuna göre bir kültür dünyasında yer almaktadır. İnsan bu yer aldığı dünyanın manevi boyutunu dil ile oluşturur ve inşa eder. Dil, kültürün en temel yapıtaşlarından biri olmasının yanında aynı zamanda kültürün devam etmesini sağlayan, onu ileriki nesillere ve zamanlara aktaran, onun koruyuculuğunu üstlenen önemli bir kimlik ögesidir. Kültür, dil üzerinden aynı zamanda din üzerinden de kendisini kurup, toplumda yerini güçlendirip, nesilden nesile aktarımını garanti altına alırken din de kendi kutsal

¹⁴¹ Erol Erkan, **Hakikatin İnşa Aracı Olarak Din Dili**, The Journal Of Academic Social Science Studies, Number, 26, Summer, 2014, ss. 167-179.

dünyasını dil üzerinden kurarak toplumda nüfuzunu ve yerini artırıp nesillere aktarılmayı planlamaktadır. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz. Bir kültürü ve bir dini anlayabilmek için, ya da soruyu toplumsal bazda şöyle sorarsak; kültürel bir grubu ya da dinsel bir grubu anlayabilmek için kültüre ve dine hâkim olan o dili bilmek ve anlamak zorunluluk arz etmekte midir? Dil, kültürün yapı taşlarından bir olmasının yanında onun en önemli aktarım unsurudur da aynı zamanda.¹⁴²

Dil, din ve kültür etkileşiminde önemli bir role sahiptir. Çünkü din, kültürü kültür de dini etkilerken dil bu ikisi arasındaki süreçte oldukça etkin bir rol oynar. Bu etkileşimi dini değişmelerde ve kültür değişmelerinde açıkça görmek mümkündür. Mesela, peygamberler gönderildiği ve görevlendirilip içinden çıktığı şirk toplumlarında vazifeye başlar başlamaz içinde yaşadığı toplumun kullandığı dilde farklılıklar yapmaya ve bu dile kendi kullanılan anlamlarının dışında yeni olan anlamlar katmaya çalışarak, dilin oluşturduğu anlam evreninin içerisine girerek onu değiştirme çabasına girerler. Hz. Peygamber yedinci asır Arabistan toplumunda risalet görevini tebliğe başladığı süreçten itibaren kendisine bildirilen vahiy ile Arapçada kullanılan eski kelime ve kavramların yerine onların ifade ede geldikleri anlamları değiştirerek onlara yeni anlamlar yüklemiştir. Kur'an toplumda hazır halde bulunup toplumun kültürüne yer etmiş kavramları kelimeleri kendi anlayışına göre şekillendirip içeriğini doldurmuştur. Örnek olarak iman, mümin, İslam, küfür, kâfir, fasık, fısk, nifak, münafık, salât, namaz gibi kavramların Arapçadaki her zaman kullanılan anlamlarından çıkarılarak nasıl kavramsallaştırıldıkları, içlerinin yeni öğretiye göre nasıl doldurulduğu ve aynı zamanla da bununla Arap diline yükleyip kazandırmış olduğu yeni anlamlarla Arapların hem zihin dünyasını hem de dil dünyasını farklılaştırıp değiştirdiği ortada olan bir gerçektir. Din, kültürü değiştirip dönüştürürken dili değişim ve dönüşüme tabi tutarak onu işlevselleştirme yoluna gitmektedir. Aynı şekilde kültürün dini etkilemesi ve ona belli oranda yer vermesinde de dilin vazgeçilmez bir enstrüman olduğu dikkat çekmektedir. Mesela, Türkiye'de saltanatın kaldırılıp onun yerine cumhuriyet sisteminin getirilerek sonrasında garplaşma sürecinin etkin olarak yaşanması ve bunun kültürel sahaya da desteklenip yerleşebilmesi için batıdan kültür iltibasları alınmış ve yapmıştır. Yine dilde gerçekleştirilmeye çalışılan sadeleştirme hareketleri, sade Türkçe kelimelerin

¹⁴² Şahin Uçar, **Tarih Felsefesi Meseleleri**, Nehir Yay. İstanbul, 1997, s. 184.

kullanımının yaygınlaştırılmaya çalışılması ve eklenen eklerin atılmaya konulması dile ve onu kullanmaya yönelik yapılan harf devrimi kültür tarafından din ve dini düşüncenin yeni bakış açısı kazandırılarak, dil kullanılarak toplumsal hayatın dönüşüme uğramasında nasıl da istihdam edildiğinin örneği ve açık bir göstergesidir.¹⁴³

Din, içinde doğduğu ve yeşermeye başladığı toplumuna tebliğ görevini yaparken içinde bulunduğu toplumun, vahyin muhatabı olan insanların, yaşadığı sosyal ortamın kültürel kodlarına ve kültürel parametrelerine göre konuşmak zorundadır. Din bunu yapamadığı takdirde toplumda anlaşılabilir bir hal alacaktır. Din anlaşılabilirliği zaman nazil olma görevini yerine getiremeyecektir. Toplumu değiştirip, dönüştürme görevini yapamayan din, etkisiz kalıp yok olmaya mahkûmdur. Bu sebeple din, kendisinin anlaşılmasını sağlayabilmek için içinde yaşadığı toplumun, kültürel yapının dil kodlarını kullanmak mecburiyetindedir.

4.3. KÜLTÜR - DİN ÇATIŞMASI

Din ile kültür arasındaki ilişki her zaman birbirlerini besleyen, birbirlerini tamamlayan bir tarzda ve uyum zemininde cereyan etmeyebilir. Bu çatışma ortamını doğuran sebepler her zaman tek bir yönden olmayıp, hem kültür zemininden hem de din cephesinden ortaya çıkabilmektedir. Bazen de bu çatışma hali sadece kültürün kendi içinde kendisinden kaynaklandığı gibi dini cepheden de aynı yönde kendi içerisinde kültürün hiçbir dâhili olmadan da çatışma ortamına sebebiyet veren durumlar meydana gelebilmektedir. Mesela, kültür içerisinde değerlendirilen toplumun geleneksel ve geçmişten getirdiği yeni olmayan unsurları ve uygulamaları, yeni olan kültür unsurlarıyla karşılaştığında ya da toplumda hem eskiye ait olan ile hem de yeni olan uygulamalar bir araya geldiğinde çatışma ortamına zemin hazırlandığı gibi belli bir kültüre ve toplumsal ortamda yerleşmiş veya devam eden gelen dinsel ya da dini kimlik kazanarak hayatiyetini devam ettiren kültürel uygulamalar zamanın değişmesiyle değişime uğrayıp yenilenme ihtiyacı hissediliyorsa ve bu uygulama sonucunda hem eski hem de yeni aynı toplumsal kültürel zemininde varlıklarını devam ettiriyorlarsa çatışmanın olması kaçınılmaz bir

¹⁴³ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 40.

hal almaktadır. Burada bizi ilgilendiren din ve kültürün arasındaki “çatışma”dır. Toplumsal hayata baktığımızda neredeyse bütün toplumların ister geleneksel, ister modern kültür düzeyinde olsun birbirleriyle çatışmaya açık olduklarını görmekteyiz. Bunun oluşması, dinin kültürü görmezden gelerek yok saymasıyla oluşacağı gibi, kültür de dini reddederek, kabullenmeyerek ona bazı dayatmalarda bulunmasıyla tezahür edebilir. Bu durum aynı toplumsal ve kültürel çevrede cereyan edebileceği gibi, farklı toplum ve kültür çevreleriyle de etkileşime girildiğinde cereyan etme imkânına sahiptir.¹⁴⁴

Din ile kültürün arasındaki çatışmaya sebebiyet veren durumu dinin müntesiplerine bir zihniyet kazandırmasından tutalım da kültürel yapıyı oluşturan en güçlü faktörlerden biri olan din, toplumsal sınır ve tanımlamaları netleştiren dinamik bir sosyal kimlik unsurudur. Din aynı zamanda inananlarına ve yaşadığı çevreye bir kimlik kazandırır. Çoğu zaman da çatışmalar bu süreç etrafında cereyan etmektedir. Dinin belki de kültürle arasında çatışmaya mahal verecek en güçlü enstrümanı onun meşrulaştırma kaynağı olmasından gelmektedir. Yaşayan her din, doğası gereği sosyal ve toplumsal münasebetler kurma ve onları sürdürme zorunluluğu içinde olduğu için her dini fiil ve eylemler aynı zamanda ferdi ve toplumsal fiil ve eylem olmaktadır.¹⁴⁵ Bu bağlamda dinler sosyal hadiselerle çözüm üretmek bakımından gayet zengin bir fikri muhtevaya sahip olup, kişinin dünya, tarih ve kültürü muayyen bir zaviyeden hareketle değerlendirmesini sağlamaktadır.¹⁴⁶ Çoğu zaman da uhrevi hususlarla dünyevi hususlar arasındaki ayrımlar da dînî referanslarla tanımlanmaktadır. Mukaddes olmayan sahanın bir bütün olarak iyi-kötü, güzel-çirkin, faydalı-faydasız gibi hükümlerle değerlendirilmesinde ya da belirli olay ve süreçlere değer atfedilmesinde yine dinin merkezi bir konuma sahip olduğu görülmektedir.¹⁴⁷

Dünyaya ait realiteleri aşan kutsal bir hakikat vasıtasıyla din; dünyayı, hayatı ve tarihi anlamlandırmaktadır. Bu anlamlandırma sürecinde dinin geçici dünya, hayat ve tarih dışında, ötesinde davranışlara temel teşkil edecek bağımsız bir ayrıcalıklı objektif bir hakikat algısı kurmaktadır. Bu kurgu dünyaya ait realite ve hesapları

¹⁴⁴ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 47.

¹⁴⁵ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, çev. Battal İnandı, İstanbul, 1995, ss. 54, 55.

¹⁴⁶ Freyer, **Din Sosyolojisi**, AÜİFY, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, 1964, s. 37.

¹⁴⁷ Freyer, s. 37.

anlamsız kılmakta bir yönüyle mevcut durumu haklılaştıran bir mekanizma görevi icra ederken diğer yönüyle nihai statüko haline gelebilmektedir.¹⁴⁸

Kültür ve din arasındaki çatışmalarda hem kültürün hem de dinin çeşitli boyutlarda yenilenme sürecine girdiklerinde kültür ve dinin kendi içerilerinde çatışmaların olduğu gözlemlenmektedir. Bundan dolayı dinin kültür içerisindeki konumunu ve onun orada nasıl konumlandığını anlamadan din ile kültür, kültür ile din arasındaki çatışmaya mahal verecek durumu tahlil edemeyiz. Bu konuda George Simmel'in yaklaşımından yararlanabiliriz. Simmel, çatışma olgusunu kültür temelinde ele almaktadır (zaten onun felsefesinde kültürü çatışma olmaksızın anlamak imkânsız gibidir). Çünkü çatışma durumu, yaşamın ve devam ede gelen hayatın içerisinde değişim ve yenilenmenin oluşup kültürel unsurların devam edebilmesi için bir önceki kültürel unsurun yerine bir sonraki kültürel öğenin geçebilmesi için çatışma hali toplumsal hayatın içerisinde sürekli olarak akışını gerçekleştiren toplumsal bir realitedir. Simmel bu durumu şöyle özetlemektedir. İnsan hayatı ve yaşamı salt biyolojik düzeyde takılıp kalmaz. O, tıne doğru gelişme gösterir. Bu durumda tın, kültür seviyesine çıkarak çatışma durumu oluşur. Kültürün evrimini gerçekleştiren de bu durumun cereyan etmesi onun çözümünün sağlanması ve yine çatışma halinin ortaya çıkmasıdır.¹⁴⁹ Kültürün içerisinde cereyan eden yenilenme değişim ve çatışma hali dini de elbette etkisi altına almaktadır. Çünkü din, kültür ile iç içedir. Bu iç içeliğin tabi bir sonucu da hem dinin kültür haline gelmiş, kültürleşmiş olan uygulamaları veya kültürün din haline yalın uygulama ve boyutları bu çatışmadan nasibini almaktadır. Toplumda ve kültür üzerinde baskın güç olan din ihtiyaç duyduğunda hem kendini yenileme hem de kültürü yenileme uğraşı çabası içine girdiğinde hem dinin kendi içinde, hem kültürle din arasında hem de kültür içinde farklı boyutlarda çatışmalara kapı aralama durumuna gelebilir. Dini hayatın içinden çıkan bazı formlar ve yapılar başlangıç aşamasında o hayatla ve o yapı ile gayet uyumlu bir ilişki içerisindeyken zamanla dışsal bir nitelik kazanarak belli sınırlar içine girerek o atmosferle olan esnekliğini yitirirler. Böyle bir durumda bu formlar, etkin olan yeni bir form tarafından ortadan kaldırılırlar. Fakat eskinin yerine geçen yeni form da sonuçta dini bir formdur. Dinin kendi içerisinde cereyan eden

¹⁴⁸ Halil Aydınalp, **Sosyal Çatışma ve Din**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 19, sayı. 2, 2010, s. 193.

¹⁴⁹ Okumuş, **Din ve Kültür**, s. 49.

sorun hali gerilim ve çatışmalara sebebiyet vererek dinin içinde bulunduğu sosyal ve toplumsal hayatı kültürü etkisi altına alır. Bu etkileme durumu toplum ve kültür açısından olumlu yönde de olabilir olumsuz yönde de olabilir. Dinin şöyle bir özelliği de vardır ki o da kültürün içinde meydana gelen çatışmaları gerilimleri topluma kabul ettirmede de topluma reddettirmede de din etkili bir güce sahiptir. Din bunu yaparken meşrulaştırıp meşrulaştırmama gücünü kullanmaktadır. Din, çatışmayı ve çatışmaya götürecek durumu meşrulaştırabilir de meşrulaştırmayabilir de. Bu durum dinin o olguya nasıl baktığı ile ilgilidir. Aynı şekilde kültür ve dinin içinde meydana gelen değişim ve çatışmaların içeriğini, rengini hangi tonda olacağını da etkileme gücüne de sahiptir. Kültür de dindeki bu durumu reddetmeye ve onu kabullenme yoluna gidebilir.

4.3.1. Çatışan Din mi? Kültür mü?

Vahiy kaynaklı dinler, varoluş yapıları ve özellikleri sebebiyle her zaman içinde doğduğu kültüre bir başkaldırı olarak doğmuşlardır. İhtilalcı ve devrimci bir karaktere sahiptirler. Bundan dolayı din, içinde doğmuş olduğu ortamın kültürel yapısına bakar, orada yalnızca kendi inanç, uygulama veya ahlaki sistemine uygun olan uygulamaları kabul de edebilir, onları biraz değiştirip, ıslah edip alabilir veya olduğu gibi de kabul edebilir. Ama onun itikat, ulûhiyet ve ahlaki sistemine uymayan uygulamaları şiddetli dille eleştirir, onları değiştirme, yok edip, kaldırma çabasına girip mücadeleyi başlatır. Burada din, kültüre savaş açar. Kültürün etkisini kırıp, kendi ideallerini topluma kabul ettirmeye çalışır. Kültür de bu duruma şiddetli bir direniş gösterir ve karşılıklı çatışma hali doğar. Bazen de çatışma, dinin bizzat kendi içerisinde ona inananlar arasında da birbirleri ile çatışma durumu olabilmektedir. Aslında buna sebebiyet veren durum, aynı kültür içerisinde bulunsa da o dine mensup olanların aralarındaki anlayış ve zihniyet farklılığı yatmakta olabilir. Mesela, Hristiyanlıkta olsun İslam'da olsun, her dinin kendi içinde oluşan mezhepler ve gruplar, karşı tarafla çatışma durumuna girebilecek bir potansiyel içerisinde hareket etmektedir. Buna en güzel örnek, Avrupa kültürü içinde doğmuş olan Otuz yıl ve Yüzyıl savaşları ile İslam kültür havzasında oluşmuş Cemel, Sıffin savaşları ve

bunların sonucunda çeşitli toplumsal ve siyasal kırılmalar ve yeni oluşumlar gösterilebilir.

Din, içinde doğduğu kültüre karşı bir başkaldırı ve bir savaş açma ile başlasa da zamanla din, kültürü etkisi altına alıp onu kendi kontrolüne aldığı zaman, yani din, kendi kültürünü oluşturmaya başladığında veya kendi kültürünü oluşturduğunda bunu topluma kabul ettirdiğinde çatışma durumu olmayabilir. Bu ilişki uyum içerisinde de sürebilir. Bazen de din ve kültür zamanla o kadar iç içe geçer ki dışsal kültür unsurlarına karşı birlikte hareket edebilirler.

4.4. KÜRESELLEŞMEDE DİN ve KÜLTÜR

İçinde bulunduğumuz asrın en popüler kavramlarından biri küreselleşme kavramı olmasına rağmen bu kavramın tanımı yapılırken, küreselleşmenin sınırları tam olarak çizilemediğinden dolayı sınırlı bir tanımlanamamaktadır. Çünkü küreselleşme kavramı, içinde bulunduğumuz sosyal hayattan tutalım da ekonomik, siyasal, sosyal ve dini alanları da etkisi altına alan bir rol sergilemektedir. Aslında bu kavram coğrafi birim olarak varsaydığımızda dünyanın tümünün bütünleşmesini teknolojik araçlar ve haberleşme imkânlarıyla dünyanın küçülmesini ifade etmektedir. Buna bağlı olarak burada meydana gelen bir olayın yankılarının hemen anında çevremizde veya dünyanın öbür ucunda bile yankılanıp ondan etkilenilmesi söz konusu olabilmektedir. Küreselleşme dünyanın küçülüp adeta bir köy haline gelmesi misalidir. Çünkü modern toplumda modernizmin tetikleşmiş olduğu küreselleşme ile birlikte haberleşme, ulaşım, bilgi teknolojileri hızlı bir gelişim sergilemiştir. Bu gelişim sürecinin sonucunda dünyanın bir ucundan diğer ucuna haberleşme imkânı sağlanmış medya, bilgisayar ve modern tabirle sosyal medya aracılığı ile dünya avuç içine sığar hale getirilmiştir. Bu süreçte hem toplumlar, milletler birbirinden daha hızlı haberdar olmakta ve birbirlerinin kültürlerinden etkilenme süreci hızlanmakta hem de dinlerin, hem toplum veya toplumlardan hem de diğer dinlerle etkileşime girmesi ve onlardan etkilenilmesi söz konusu olmaktadır. Buna örnek verecek olursak şunu gösterebiliriz: Bizim yaşadığımız Müslüman Türk toplumunda yüz ya da yüz elli yıl önce Noel kutlamaları hiç yapılmazken, bugün aynı Müslüman toplum Hristiyanların kutladığı Noel bayramını aynı Avrupa kültüründe

yaşamış bir toplum gibi kutlayabilmektedir. Bu da bize göstermektedir ki, toplum küreselleşme ile birlikte nasıl da evrilip çevrilmektedir. Bu açıdan bakıp söyleyecek olursak, küreselleşme ekonomik siyasal sosyal ve dini alanları içine ve etkisine alıp onlara yön verme gücüne de sahiptir. Burada bizi ilgilendiren dinin küreselleşme karşısında nasıl bir tavır takındığı ve ondan hangi oranda etkilenip etkilenmediği sorunudur.

Küreselleşmenin din üzerindeki en önemli etkilerinden birisi dini küresel bütüne çekerek geçmişte sahip olduğu gelenekten uzaklaştırarak ona otantikliğini kaybettirmesidir. Küresel kültür bir taraftan metotların diğer taraftan her türlü değer ve inancın süratle tüketimini sağlayarak yoğunluğu giderek artan bir sekülerleşmeyi beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olan tüketim kültürü gündelik hayatı pek çok alanda sarıp sarmaladığı gibi dini hayatın pek çok unsurunu da gündelik tüketimin bir parçası haline getirmektedir. Fakat buna da dînî hayat unsurlarının tüketilmesiyle kastedilen onların tamamen ortadan kalkıp anlamsızlaşması değil tüketim kültürünün belirleyici bir unsur olmasıyla birlikte inançların değer kaybına uğramasıdır. Küreselleşen dünyada hızla popülerleşen figürler, dini figürlerin önüne gelmekte insanların inanç dünyalarında değer kaybına neden olmakta ve din ile ilişkilerini zayıflatmaktadır. Din, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında önemli bir fonksiyona sahiptir.¹⁵⁰

Böyle bir durumda din, iki farklı tepkiye kaynaklık etmektedir. Birincisinde din, batılı olmayan toplumlarda kimliğin vazgeçilmez kaynağını oluşturmaktadır. Bundan dolayı da küreselleşme karşısında dinin alacağı tavır, toplumu moral açısından şekillendirebilmek için kökten dinci hareketlerin kültürel bir kaynağı haline gelmektedir. Toplum burada kendini küresel kültür etkilerine karşı koymak maksadıyla, fundamentalist bir yapıya bürünebilme ihtiyacını hissetmektedir.

İkinci duruma gelince din, burada adeta küreselleşme karşısında verdiği mücadeleye rağmen ya da onu hiç, hesaba katmadan, içine kapanık kimliğini koruma mücadelesinde fundamental, bir karakter sergilememişçesine kendi mesajını iletip yaymak için küresel imkânlardan yararlanan, küreselleşmenin meşrulaştırma aracına dönüşen bir yapı ile karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci durumda bireyler hem de

¹⁵⁰ İhsan Çapcıoğlu, **Küreselleşme, Kültür ve Din**, AÜİFD, cilt, 49, sayı, 2/2008, s. 171.

toplum küreselleşmenin meydana getirdiği kültürden daha fazla etkilenme durumuna sahip olmakta ve maruz kalmaktadır.¹⁵¹

Küreselleşme etkisi ile birlikte dünyaya tek kültürlülük (özellikle de Batının egemen olduğu, Batının yönlendirdiği ve küresel aktörlerin sahip olduğu kültür) dayatılıp, bir anlamda benimsetilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu dayatma ve benimsetme karşısında da küreselleşmenin sağladığı imkânlar sayesinde çok uzak kültürler ve bu kültürlerin mensupları birbirleri ile karşılaşma, tanışma ve kaynaşma imkânına da sahip olmaktadır. Bu buluşma ortamı ve zemini de kendi içerisinde farklı din ve kültürlerin karşılaşma sürecinde bazen çatışma, ayrıştırma, ayrışma gibi şiddet ortamına sebebiyet vermekte veya uzlaştırıcı bir yol izlenebilme imkânı da elde edilebilmektedir. Bazen de dinler ve kültürler etkilendikleri dinin ya da kültürün renginden bir şeyler alarak tabiri caizse melezleşebilmektedirler.

¹⁵¹ Manuel Castells, “Ağda Küreselleşme Kimlik ve Toplum”, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, Haz. Mustafa Armağan, çev. Şehabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004, s. 125.

SONUÇ

Kültürün dinle, dinin de kültürle aralarında bir ilişkinin olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü din, boşlukta değil de oluşmuş belli bir kültür yapısının içinde meydana geldiği için kültürün üretmiş olduğu temel unsurlardan etkilenmekte olup, kültürel yapının ve geleneğin daha sonraki kuşaklara aktarılmasında kendi içinde taşıdığı güçler olan; meşrulaştırma, muhafaza etme, değiştirip-dönüştürme gücü ile kültür üzerinde işlevsel bir fonksiyon kurmaktadır. Böyle yaparak din, topluma kültürün geçerliğini kabul ettirerek onu meşrulaştırma yoluna gider. Kültür de dinin bu yönüne karşılık onun algılanmasında, yorumlanmasında, eylem ve davranışlara dönüşmesinde, dinin bir inanç ve bir anlayış haline gelmesinde ve getirilmesinde, toplum tarafından dinin tecrübe edilerek gündelik hayatta kendine yer edinmesinde ve bunun devamının sağlanmasında etkin rol almaktadır.

Din ile kültürün birbirinden ayrı ve farklı yönleri bulunmasına rağmen kültürü dinden, dini de kültürden bağımsız düşünmek olanaksızdır. Buna ek olarak dini, tamamen kültürün bir ürünü olarak değerlendirmek ya da kültürün, din tarafından tamamen, bütünüyle değiştiğini kabul edip varsaymak yanlışına da düşülmemelidir. Çünkü kültür, dinin tutunup yaşayacağı ve aynı zamanda yaşanacağı ortamı sunan bir olgudur. Kültürün, din ile olan ilişkisinde bu durum dikkate alınmaz ve göz ardı edilirse, dinin toplumsal ve kültürel hayattaki etkisi ve onun yapmak istediği şeyler, uygulamaya koymak istediği hedefleri anlaşılamaz. Buna karşın kültür, din gibi transandantal bir özellik taşınamasına rağmen vahiy, peygamberlik, ahret inancı gibi dini din yapan özelliklerin anlam bulacağı ortamı sağlayarak ve bunlara bağlı olarak gelişecek olan hayat felsefesinin ve din anlayışının oluşum ortamını dine sunmaktadır.

Kültür, insanın yapıp ettikleri, ürettikleri şeylerin tamamını ifade eden uzun ve insani bir çabanın sonucunda oluşmuş, varlık bulmuş bir olgudur. Din ise, ontolojik olarak insani bir yön barındırmaz. Onu varlık sahnesine çıkaran insanın yapıp ettikleri değil tanrıdır. Din, bu anlamda tanrısal bir eylemdir. İşte burada insan ürünü olan kültür ile tanrısal bir eylem olarak addedilen din, varlık sahasına çıkıp toplumsal planda kültürle karşılaştıkları zaman din-kültür ilişkisi başlamaktadır.

Bu çalışmada çalışmanın birinci bölümü diye nitelendirdiğimiz kısımda din, kültür, gelenek ve medeniyet kavramları çalışmaya bir ön hazırlık niteliği olarak hem

kelime hem de terim olarak ele alındı. Din kavramı kelime ve terim anlamlarının yanında onun din kültür ilişkisi konusu bağlamında daha iyi değerlendirilebilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için dinin kavram olarak anlatımı kültürel arka planın eşliğinde yapılmıştır. Çünkü dinin taraftarlarının veya müntesiplerinin hayata bakışından tutalım da dünya görüşlerinin oluşumunda kültürel arka plan önemli rol oynamaktadır. Çünkü nihai noktada dünya görüşü oluşturmada din, güçlü bir belirleyici olmakla birlikte, oluşan dünya görüşü kültürden ve içinde bulunulan kültürel yapı ve çevreden bağımsız oluşamamakta ve düşünülememektedir.

Kültür, insani çabanın sonucunda oluşmuş bir olgu olarak adlandırılırken, onun maddi tarafı göz önünde bulundurularak bu tanımlama yapılmıştır. Çünkü kültürün manevi yönünü oluşturan unsurlar din tarafından ve onun etkisi ile oluşmaktadır. Oluşan bu manevi kültür, maddi kültür unsurları üzerinde de etkinliğini hissettirmektedir. Bundan dolayı dinine bağlı herhangi bir dindarın, kültürün maddi unsurlarını oluşturan ekonomi, sanat, eğitim, hukuk gibi konularda takınacağı tavır veya bunları anlamlandırması dininin kendisinde oluşturmuş olduğu dünya görüşünün sonucunda ortaya çıkmış olan bakış açısıyla belirlenmektedir. Bundan dolayı kültür ve dinin ilişkisi veya etkileşimi dinsel ve kültürel hayatın her boyutunda hissedilmektedir.

Gelenek ve medeniyet kavramlarına gelince onların burada ele alınması, bu iki kavramın kültürle iç içe olmaları sebebiyledir. Çünkü geleneksiz bir kültür veya kültürsüz bir medeniyet düşünülemeyeceği için kültürün ifade ettiği anlamın daha iyi anlaşılıp, anlatılabilmesi için gelenek ve medeniyet kavramlarına değinilme ihtiyacı hissedilmiştir. Gelenek, bir anlamda kültürün yerelliğine karşılık gelirken, medeniyet insani ölçekte evrenselliği ifade etmektedir. Örneğin, İslam Medeniyeti içindeki Arap kültüründen, Türk kültüründen, Fars kültüründen bahsedilebilir. Bunlar kendi içlerinde bir kültür, bir gelenek olmasına rağmen evrensel ölçekte İslam Medeniyeti içinde olmuşlardır. İslam Medeniyeti bunlara bir çatı vazifesi görmektedir.

İkinci bölümde din-kültür ilişkisi temel alınarak konu oluşturulmuştur. Din-kültür ilişkisi başlığı altında hem din ve kültür arasındaki ilişkinin yönü, hangi tarafın daha aktif olduğu ve daha ağır bastığı üzerinde durulmuş hem de din-kültür ilişkisi genel hatlarıyla ele alınarak işlenmiştir. Bu bölümde kültür olmadan, kültürsüz bir dinin olup olamayacağı tartışılarak, dinin anlaşılıp yaşanmasında kültürün rolü

üzerinde durulmuştur. Din bir kültür ürünü mü? Başlığı altında dinin bir kültür ürünü olup olmadığı ya da kültür tarafından üretilip üretilmediği üzerinde durulmuştur. Kısaca anlatılacak olursa, kültürün unsurları olan ve kültürel yapı alanları sayılan ekonomi, hukuk, eğitim vb. alanlar gibi din de kültürel bir unsur mudur? Bu alanlar varoluşsal olarak insan ürünü olup, kültür içinde insan tarafından oluşturulmuştur. Din ise varoluşsal olarak metafizik ve ilahi bir yön barındırmaktadır. Bundan dolayı genel anlamda vahiy nitelikli dinler için kültürün ürettiği din anlamlandırması uygun düşmemektedir. Çünkü dini oluşturan taraf insan değil tanrıdır. Fakat kültür dinleri için aynı şeyi söyleyemeyiz. Çünkü bu dinler kültür içerisinde kültürel yapı tarafından üretilmişlerdir. Burada şu husus dikkatten kaçmamalıdır. İster vahiy dini ister kültür içinde oluşmuş ve kurucusu bir insan olan dinler olsun, din halini alıp kültür içine yerleştikten sonra kültürün diğer alanları olan iktisat, hukuk, eğitim gibi alanlar üzerinde belirleyici bir güce sahip olmaktadır. Bu alanlar dinin bakış açısıyla içi doldurulup, uygulama alanına konulmaktadır.

Bir Budist'in, bir Hristiyan'ın ya da bir Müslüman'ın bu alanları anlamlandırması kendi tabi olduğu dinin bakışıyla olmaktadır. Bir Müslüman'ın bir Budist'inkine, bir Budist'inki bir Hristiyan'inkine benzemez.

Dini kültürleştirmek, kültürü din haline getirmek başlığı altında uzun zaman içerisinde dinin kültürleştiği, kültürün ise din haline gelip din olarak algılandığı veya kültürün dinleşip, varlığını sürdürdüğü üzerinde durulup örneklerle anlatılmıştır. Üçüncü bölümde dinin anlaşılması ve yaşanması konusu ele alınarak kültürel arka plan çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde genel olarak din anlayışının oluşması üzerinde durulup dinin şariat haline getirilmesinde şu soru odak noktası kabul edilerek konu işlenmiştir. Nasıl olur da din evrenselleşerek farklı kültürlerle hitap edebilmektedir. Aslında din-kültür ilişkisinin en açık ve en belirgin göstergesi burada hissedilmektedir. Özellikle de dinin evrenselleşebilmesi, her topluma, her kültüre hitap eder hale gelebilmesi için yaşadığı kültüre göre özünü kaybetmeden yeni bir form kazanması gerektiği üzerinde durularak konu işlenmiştir.

Dördüncü bölümde din- kültür ilişkisi kültür, din, toplum, dil ve küreselleşme bağlamında ele alınıp işlenmiş ve din-kültür çatışmasına değinilmiştir. Her kültür bir toplum ve toplumun bütün fertleri tarafından bilinçli ve ortak bir şekilde oluştuğu için kültürü hem üreten hem de onu yaşayan toplum din tarafından nasıl şekil

almaktadır? Din, toplum üzerinde ne gibi etkilere sahiptir soruları dikkate alınarak kültürü oluşturan, onu meydana getiren toplum aynı zamanda din tarafından etkilendiği için bir anlamda kültür de bu etki sahasına girmektedir. Burada kültür, din tarafından toplum üzerinden dinden nasıl etkilenmektedir bakış açısıyla konu izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde din-kültür ilişkisi çerçevesinde dilin önemi üzerinde durularak dilin, din ve kültür etkileşiminde önemli bir role sahip olduğu, dinin kültürle, kültürün de dinle etkileşiminde dilin bu ikisi arasındaki süreçte etkin bir rol aldığı anlatılarak hem kültürün hem de dinin dil üzerinden kendilerini kurup geleceğe aktarımlarını nasıl yaptıkları anlatılmaya çalışılmıştır. Yine burada din-kültür çatışması üzerinde durularak bu iki alanın her zaman uyum ve düzen içinde gitmediği belirtilmiştir. Çatışmanın dinden mi yoksa kültürden mi kaynaklandığı açıklanmaya çalışılmış, çatışma da bir ilişki olarak değerlendirilmiştir.

Son olarak küreselleşme bağlamında din ve kültür ilişkisi işlenmeye çalışılmış, küreselleşmenin dine ve kültüre etkileri anlatılıp dinin ve kültürün küreselleşme karşısında takındığı tavırlar incelenmiştir.

KAYNAKÇA

Adivar, Adnan. **Tarih Boyunca İlim ve Din**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Yayınevi, 16. Baskı İstanbul, 2017.

Aristo. **Poetika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 2004.

Aslantürk, Zeki, M. Tayfun Amman. **Sosyoloji**, Çamlıca Yay. 9. Baskı, İstanbul, 2013.

Aydın, Mehmet S. **Din Felsefesi**, Deü. Yay. 1. Baskı, İzmir, 1987.

Aydınalp, Halil. **Sosyal Çatışma ve Din**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 19, sayı. 2, 2010.

Berger, Peter. “Toplumsal Kurumların Değişimi”, Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları-1**, Ankara, 2016.

Berger, Peter. **Dinin Sosyal Gerçekliği**, İnsan Yay. çev, Ali Coşkun, İstanbul, 1993.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan. **Eğitim Sosyolojisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

Birand, Kamiran. **Din Kavramının İncelenmesi Hakkında**, AÜİFD. Ankara, 1961, C. 8, Sayı, 1, ss. 1-6.

Birand, Kamiran. **Dinin Mahiyeti Üzerine**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Derg. Ankara, 1959, C. 6, sayı, 1, ss. 120-134.

Birand, Kamiran. **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, AÜİFY, Ankara, 1987.

Câbiri, A. Muhammed, **Arap Aklının Oluşum**, çev. İbrahim Akbaba, İz Yayınları, İstanbul, 1997.

Castells, Manuel, “**Ağda Küreselleşme Kimlik ve Toplum**”, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, Haz. Mustafa Armağan, çev. Şehabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.

Coşkun, Ali. **Din Antropolojisi**, Kesit Yay. 1. Baskı, İstanbul, 2014.

Çapçioğlu, İhsan. **Küreselleşme, Kültür ve Din**, AÜİFD, Cilt, 49, sayı, 2, 2008, s. 153-183.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve Modernlik, Toplum Bilim Yazıları-I**, Ankara Okulu Yay. 1. Baskı Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisine Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2013.

Çoban, Bekir Zakir. **Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hz. İsa**, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018.

Develioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Lugat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

Dönmezler, Sulhi. **Sosyoloji**, Beta Yay. 10. Baskı, İstanbul, 1990.

Dursun, Davut. **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1989.

Duygu, Zafer. **İsa-Pavlus-İnciller**, Düşün Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2019.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid. **Yenilik, Yasaklama ve Yorum**, çev. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, 1. Baskı, 2014.

Eliade, Mircea. **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II**, çev. Ali Berktaş, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Eliot, Thomas Stearns. **Kültür Üzerine Düşünceler**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1987.

el-İsfahani, Rağıb. “Deyn”, **Müfredat**, Ed. Umut Hasanoğlu, Çıra Yayınları, Tercüme, Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, 2012.

Erkan, Erol. **Hakikati İnşa Aracı Olarak Din Dili**, The Journal Of Academic Social Science Studies, Number, 26, Summer, 2014.

Freyer, Hans. **Din Sosyolojisi**, AÜİFY, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, 1964.

Freyer, Hans. **Din Sosyolojisi**, Doğubatı Yayınları, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, 2013.

Gökalp, Ziya. **Türk Medeniyeti Tarihi**, 1. Kısım, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Kamer Yay. İstanbul, 2017.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Meb Yay. İstanbul, 1976.

Güler, İlhami. **Kur'an'ın Mahiyeti ve Yorumu**, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2018.

Güler, İlhami. **Sabit Din Dinamik Şariat**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 127-139.

Günay, Ünver. **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay. 15. Baskı, İstanbul, 2018.

Günay, Ünver. **Modern Sanayi Topluluklarında Din**, EÜİFD, sayı 3, Kayseri, 1986.

Güngör, Erol. **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yay. İstanbul, 1995.

Güven, Mustafa. **Kültürün Bir Unsuru Olarak Din**, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 2012, Cilt, 1, sayı, 1.

Hamidullah, Muhammed. **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul, 1991.

Haçerlioğlu, Orhan. **“Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, Remzi Kitabevi, 1. Baskı İstanbul, 1977, Cilt, 2.

Haçerlioğlu, Orhan. **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 1980, Cilt, 7.

Hanefi, Hasan. **Gelenek ve Yenilenme**, Otto Yay. çev. M. Emin Maşalı, 1. Baskı, Ankara, 2011.

Haviland, William A. **Kültürel Antropoloji**, çev. Hüsamettin İnanç, Seda Çiftçi, Kaknüs Yay. İstanbul, 2002.

Kara, Mustafa. **Kurumlar Sosyolojisi**, Vadi Yay. Ankara, 1997.

Keskin, Mustafa. **Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2004, cilt, IV, sayı, 2, ss. 7-21.

Kılıç, Recep. **Din Kültür İlişkisi Üzerine**, Ötüken Yay. İstanbul, 2015.

King, H Robert. **Tanrı'nın Anlamı**, çev. Temel Yeşilyurt, İnsan Yay. İstanbul, 2001.

Kösemihal, Nurettin Şâzi. **Durkheim Sosyolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

Kur'an-I Kerim.

Kutluer, İlhan, “Medeniyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, Cilt, 28, ss. 296-297.

Malinowski, Bronislaw, **İnsan ve Kültür**, çev. M. Fatih Gümüş, Verso Yay. 1. Baskı, Ankara, 1990.

Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay. 26. Baskı, İstanbul, 2018.

Okumuş, Ejder. **Din ve Kültür**, Maarif Mektepleri Yay. 1. Baskı, Ankara, 2017.

Okumuş, Ejder. **Dinin Gölgesinde**, Maarif Mektepleri Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017.

Okumuş, Ejder. **Toplumsal Değişme ve Din**, İnsan Yay. 4. Baskı, İstanbul.

Özcan, Hanifi. **Maturidi’de Dini Çoğulculuk**, MÜİFVY, İstanbul, 1999.

Özden, Hacı Ömer. **İnanç Kültür İlişkisi ve Türk Kültür Açısından Değerlendirilmesi**, Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt, VII, sayı, 21/ Ocak-Şubat, 2005, ss. 117-134.

Özkan, Fatih. **Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki**, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı, 10/Ekim 2016, ss. 299-314.

Özsoy, Ömer ve İlhami Güler. **Konularına Göre Kur'an (Sistemantik Kur'an Fihristi)**, Fecr Yayınevi, 21. Baskı, Ankara, 2017.

Paçacı, Mehmet. **Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

Platon. **Devlet**, çev. Sebahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimgöz, İş Bankası Yay. İstanbul, 1999.

Rahman, Fazlur. **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alparslan Açıkgenç Ankara Okulu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2000.

Rahman, Fazlur. **İslami Yenilenme Makaleler 2**, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.

Sezen, Yümni. **Kültür ve Din, Türk-İslam Örneği**, İz Yay. 2. Baskı, İstanbul, 2015.

Sezen, Yümni. **Sosyoloji Açısından Din**, 4. Baskı, MÜİFVY. İstanbul, 2013.

Sunar, Cavit. **Din Nedir?** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1963, Cilt, X, Sayı, 1, ss. 64-65

Şeriati, Ali. **Şia**, Hicabi Kırılancı, Fecr Yayınları, Ankara, 2016, ss. 121-183, 185-212.

Thomas, J. Heywood. **Paul Tillich**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, çev. Mehmet Dağ, Ankara, 1978, cilt, 22, sayı, 1.

Tolstoy, Lev Nicolayeviç. **Din Nedir**, Ema Klasik Yay. 2017, 4. Bölüm.

Turhan, Mümtaz. **Kültür Değişimleri**, Altınordu Yay. 3. Baskı, Ankara, 2017.

Tümer, Günay. "Din", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt, 9, ss. 312-320.

Tümer, Günay. **Çeşitli Yönleriyle Din**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. XXVIII, Sayı I/1987, ss. 213-267.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Kültür”, TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2005.

Uçar, Şahin, **Tarih Felsefesi Meseleleri**, Nehir Yay. İstanbul, 1997.

Wach, Joachim. **Din Sosyolojisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, çev. Battal İnandı, İstanbul, 1995.

Wach, Joachim. **Din Sosyolojisine Giriş**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, çev. Battal İnandı, Ankara, 1987.

